

MOD FÆLLESSKAB

Børn og unges veje til demokratisk deltagelse

MOD FÆLLESSKAB

1. udgave, 1. oplag, 2023

Copyright © 2023

Friskolerne, Efterskoleforeningen,
Folkehøjskolernes Forening og Forlaget Højskolerne

Bogen er skrevet af:

Vanessa Paladino med bidrag fra Josefine Weng
og Signe H. Damkjær
www.frirummet.org

Redaktør: Mette Skov Hansen

Grafisk tilrettelæggelse: Katrine Dahlerup

Illustrationer: Rasmus Meisler

Tryk: Dystan & Rosenberg ApS. Oplag: 2.000

Bogen er sat med Garamond Premier Pro

ISBN: 978-87-87627-29-0

Kopiering fra denne bog må kun finde sted på
institutioner, der har indgået aftale med Copy-Dan
og kun inden for de i aftalen nævnte rammer.

Med støtte fra:

Trygfonden **samfonden**

Højskolerne

Forlaget Højskolerne

Højskolernes Hus - Nytorv 7

1450 København K

Tlf: 3336 4040

www.ffd.dk/forlag

Denne tryksag er klima-
kompenseret i henhold til
ClimateCalc.
Kompensation er købt hos:
Gold Standard
www.climatecalc.eu
Cert. no. CC-000062/DK

INDHOLD

Forord	5
Mod som mål	11
I : Mod en forståelse af demokratisk dannelse.....	21
En begrebsafklaring	21
Viden om børn og unges deltagelse i demokratiet.....	30
Fem pædagogiske principper	41
Frirummets initiativer og aktiviteter	44
II : Mod hverdagens demokratiske praksisser.....	51
De frie skoler – kort fortalt.....	52
Svendeprøve i handlemod.....	58
Frivillighed, genbrug og generationsmøder.....	64
Skoleudvekslinger mod fordomme	69
Møder På Hal-vejen	74
Anne-Mette & Monopolet	81
Trøjedvalg og debatråd	86
Samling, fællessang og hverdagspligter.....	92
III : Mod mere deltagelse.....	107
Fronter – Øvelser i at turde tage stilling.....	110
Refleksion – Øvelser i at nuancere debatten.....	118
Initiativ – Øvelser i at handle	130
Mod horisonten	143
Litteratur.....	147

FORORD

Et stærkt demokrati kræver folkets deltagelse. Ikke kun ved valg-handlinger, men også gennem et bevidst medansvar for og engagement i fællesskabet. Derfor er det afgørende, at skolen rammesætter fællesskaber, som børn og unge har mod på og lyst til at engagere sig i. At de oplever, at de har en betydning, at de har mulighed for at præge og tage ejerskab over de sammenhænge, de indgår i, og at de hører til.

Nødvendigheden af et styrket pædagogisk og måske mere forpligtende arbejde med fællesskaber blev tydeligt, da vi på Højskolernes årsmøde i efteråret 2022 diskuterede, hvem der egentlig former fremtidens samfund. Her lød en kritik af tiden og samfundets prægning klart fra en af panelets unge debattører:

”Samfundet har ikke dannet os til medansvar for helheden. Vi har lært, at vi er allermest værd, hvis vi optimerer os selv som individer.”

Vi lever i en tid med stort fokus på individets ansvar, muligheder og præstationer. Det er der intet nyt i. Samtidig oplever vi en stigende polarisering, et større skel på tværs af samfundet og en offentlig samtale, der for sjældent formår at synliggøre nuancer, skabe forståelse og inspirere til fælles løsninger. Det er der heller intet nyt i. Men det efterlader et stort demokratisk problem. For demokratiet er afhængigt af, at det enkelte menneske føler sig forbundet med samfundet.

Så hvordan danner og inspirerer skolen børn og unge til at deltage i og tage medansvar for fællesskabet? Det er den udfordring, denne bog forholder sig til.

Bogen, du sidder med, er et praksisbaseret og virkelighedsnært indspark i debatten om, hvordan vi styrker det pædagogiske arbejde med demokratisk dannelse på tværs af skoler og praksisformer.

Med teolog og demokratitænkter Hal Kochs (1904-1963) ord er demokrati ikke kun en styreform, men også en livsform. Og det er hver generations opgave at udvikle og vedligeholde det.

Det kan vi ikke forvente, at nye generationer gør af sig selv. Vi skal understøtte den dannelsesproces, der giver unge mod på og lyst til at engagere sig og tage ansvar.

Hos de frie skoler vil vi gøre oplysning og gensidig forståelse til en lystbetonet opgave og ikke en teknisk disciplin, der kan styrkes gennem færdighedstræning.

De frie skoler udspringer af samme folkeoplysende idégrundlag. Her er alle forpligtet på fællesskabet på en måde, som præger undervisningen, tilgangen til eleverne, hinanden og kontakten til civilsamfundet. Her er demokrati ikke noget, man *lærer om*, men noget, man i høj grad *får erfaring med*. Det kan være i det daglige til morgensamlinger, måltider og håndtering af hverdagsopgaver. Eller det kan være, når der etableres skolemøder mellem friskoler med helt forskellige elevsammensætninger, når efterskoleelever får ansvar for at invitere politikere til en debat, eller når højskoleelever engagerer sig som frivillige på det lokale hospice.

Bogen henvender sig til undervisere, ledere og andre, som arbejder med eller har en særlig interesse for børn og unges demokratiske dannelse. Dens eksempler viser kun en flig af det arbejde, som finder sted på den mangfoldighed af skoler, de frie skoler består af. Alligevel er det første gang, de frie skoler giver et så samlet billede af de fællestræk, der er i vores pædagogiske praksis.

Målet er ikke at levere en entydig opskrift på, hvordan man når i mål med ”den rigtige” demokratiske dannelse, men snarere at give inspiration til, hvordan vi som skolefolk kan gå til opgaven med at styrke demokratisk engagement, deltagelse og dannelse.

Vi har alle et ansvar for, at folkestyret har bedre kår i morgen, end det havde i går. Vi håber, at bogen vil inspirere bredt og vække genklang – også i folkeskoler, på gymnasier, erhvervsuddannelser og andre steder, hvor undervisning og demokratisk dannelse af børn og unge står centralt.

God fornøjelse!

Peter Bendix Pedersen, Friskolerne

Torben Vind Rasmussen, Efterskoleforeningen

Lisbeth Trinskjær, Folkehøjskolernes Forening

DELTA
GELSE

DEBAT

MOD

LEG

ANSVAR
MENING

NYSGERRIGHED

TILLID

MOD SOM MÅL

Ved indgangen til en friskole på Fyn er de første, vi møder, nogle 6. klasseselever. Eleverne er orienteret om, at vi kommer, og har fået til opgave at tage imod os. De spørger nysgerrigt ind til, hvorfor vi er på besøg. De viser os rundt, fortæller historien om den store fantasifigur, der toner frem foran skolen, og viser os til sidst ind på skolelederens kontor.

Modtagelsen er interessant, fordi den eksemplificerer, hvordan det levede demokrati i skolehverdagen blandt andet kan se ud. På den fynske friskole fordeles ansvaret for fællesskabet. Eleverne inddrages, tildeles en rolle og vænner sig til at tage del i daglige opgaver. De lærer at stå frem, sætte sig selv i spil og tale med folk, de ikke kender. På den måde får børn og unge oplevelser og erfaringer med at tage ansvar for et større hele i kraft af skolen.

Hvis vi som samfund skal tage ordentligt hånd om demokratiet, er det afgørende, hvordan vi danner nye generationer af børn og unge¹ til at tage del i de fællesskaber, de indgår i til dagligt – i skolen såvel som i samfundet. At blive en demokratisk borger sker ikke af sig selv. Du skal have mulighed for at prøve dig frem.

I den forstand har skolen et dobbeltsigte, når det kommer til demokrati og dannelse. Dels skal skolen bidrage til, at børn og unge får viden om samfundet, demokratiske principper og vores

1) Vi kommer til at skrive "børn og unge" mange steder i bogen, så lad os kort slå fast: Børn og unge bruger vi til at beskrive dem, der er 30 år eller derunder og altså ikke en homogen gruppe *per se*.

demokratiske styreformers, og at de lærer at indgå i ”det allerede etablerede”. Dels skal skolen bidrage til, at børn og unge oplever, hvordan de kan engagere sig demokratisk ved at påvirke deres omverden og gentænke, styrke, udvikle og forandre den. Særligt det sidste er noget, der kræver tid og plads, forudsætter kompromiser og kan være omstændigt.

Så hvordan kan der tages højde for denne brede og flertydige forståelse af demokratisk deltagelse og dannelse i en pædagogisk sammenhæng? Det er et af de spørgsmål, vi har været optaget af i Frirummet.

Hvad er Frirummet?

Frirummet er et civilsamfundsinitiativ, der blev oprettet i 2016 i et samarbejde mellem de frie skolers medlems- og interesseorganisationer: Friskolerne, Efterskoleforeningen og Folkehøjskolernes Forening. Vores formål er at forbedre den demokratiske samtale og at styrke børn og unges demokratiske deltagelse og dannelse.

Det har Frirummet gjort gennem tre indsatsområder: Vi skaber debatter med plads til refleksion. Vi bygger bro mellem medier, folket og de folkevalgte. Og vi engagerer børn og unge i demokratiet. Vi arbejder med områderne gennem en række forskellige aktiviteter såsom Frirumsdebatten, Frirummets Debatpilotuddannelse, Folkets Journalistpris samt inspirationsdage for undervisere og pædagogiske workshops. Du kan læse mere om vores aktiviteter på side 44.

Netop fordi Frirummet er et projekt på tværs af friskolerne, efterskolerne og højskolerne, har vi en dobbeltsidet styrke i vores pædagogiske udviklingsarbejde. Vi er tæt på de frie skoler og har dermed en indgang til at forstå, hvad der går for sig i en fri skolekontekst. Samtidig er Frirummet et selvstændigt tværgående initiativ og kan derfor stille mere principielle spørgsmål til for eksempel uddannelsessystemets brede opgave med demokratisk dannelse. Vi er så at sige tilpas langt fra skolerne til at kunne

kaste et andet lys over de naturliggjorte opfattelser og praksisser, som skoleaktører kan have tendens til at tage for givet i hverdagen. Denne særlige position vil vi bruge i bogen her til på et principielt niveau at pege på, hvor arbejdet med at styrke børn og unges demokratiske dannelse lykkes, og hvor det udfordres.

Hvordan kan man danne til demokratisk deltagelse?

I Frirummet har vi fra begyndelsen været optaget af, hvordan skolen kan være med til at styrke børn og unges demokratiske engagement. Vi har søgt at blive klogere gennem forskellige pædagogiske aktiviteter. Gennem tiden har vi udviklet inspirations- og undervisningsmaterialer i tæt samarbejde med lærere, ledere og elever og trukket på forskning og viden på området. Og vi har samlet op på erfaringerne og samlet materialer i Frirummets sekretariat. Vores pædagogiske udviklingsarbejde kan karakteriseres som eksplorativt og ofte eksperimenterende. Vi har på forskellige måder undersøgt, hvordan vi undgår ”som-om-demokrati” – hvor der ikke gives reel indflydelse, magt og ansvar – når vi vil give børn og unge demokratiske erfaringer inden for skolens rammer. Vores forskellige udviklingsprojekter og indsatser har tidligere været små pop op-projekter i skolernes almindelige praksis. I denne bog har vi lagt vægt på også at gøre plads til eksempler fra skolernes hverdagspraksis.

Meget materiale om demokrati og demokratisk dannelse er opdelt, så det beskæftiger sig med en afgrænset målgruppe som friskoler, efterskoler eller højskoler² eller andre områder i uddannelsessystemet såsom folkeskoler, gymnasieskoler eller daginstitutioner.³ Desuden består meget viden på området enten

2) For undersøgelser se for eksempel: Om friskoler (Hansen og Weng 2018; Ihle 2017), efterskoler (Madsen 1995; Oettingen og Komischke-Konnerup 2008; Komischke-Konnerup 2012; Graf og Jensen 2020), højskoler (Rahbek 2016) samt de 10 små bøger, der tilsammen udgør bøgerien *Højskolens 10 bud*. Se for eksempel (Rahbek 2020; Hansen 2020).

3) Se for eksempel: Folkeskoler (Bruun, Lieberkind, og Schunck 2018; Wiberg m.fl. 2018), gymnasieskoler (Danmarks Evalueringsinstitut 2022) og dagtilbud (Rosengaard 2018).

af forskningsbidrag og rapporter eller konkrete undervisningsøvelser og lærervejledninger, som for eksempel ses på Børne- og Undervisningsministeriets digitale læringsportal, emu.dk, og hos forskellige demokratiinitiativer såsom ”Demokrati Fitness” og ”Demokrati i Skolen”.

Med denne bog samler vi op på den viden og de erfaringer, vi har gjort os siden Frirummets start i 2016, og ser på tværs af de frie skolars arbejde med demokratisk dannelse. Vi har indsamlet viden, praksis eksempler og undervisningsøvelser, som du kan lade dig inspirere af. Et tværgående snit som dette er – os bekendt – ikke lavet før. Det har således været vores ambition at samle forskellige dele i et lettilgængeligt inspirationsmateriale.

I bogen beskriver vi, hvordan de frie skoler arbejder med at danne til demokrati og deltagelse i samfundet. Hvad vægter de, hvad bruger de tid på og hvorfor? Hvordan ser deres metodik ud? Hvordan sætter prioriteringer af skolen og måder skolen organiserer sig på i eleverne, og hvilken betydning har det potentielt for samfundet?

Bogen har et bredt sigte: fra lærere på de frie skoler og andre i skole- og uddannelsessystemet til aktører i civilsamfundet, der er nysgerrige på, hvordan man i højere grad kan inddrage børn og unge og styrke deres demokratiske dannelse. Vi håber, at bogen kan bidrage med at rejse spørgsmål om, hvad skolens demokratiske dannelsesopgave består i, og inspirere til at gøre arbejdet på nye og anderledes måder.

Pilotundersøgelse af skolehverdag

I 2022 igangsatte Frirummet en pilotundersøgelse, som bestod af skolebesøg på forskellige friskoler, efterskoler og højskoler. Hovedsigtet med undersøgelsen var at bygge ovenpå Frirummets erfaringsgrundlag og få sat billeder og ord på, hvordan skolerne forstår og arbejder med at danne til demokrati i hverdagen.

Vi har besøgt skoler og interviewet lærere, ledere og elever. I

undersøgelsen havde vi både fokus på den *direkte* demokratiske dannelse, som foregår i selve undervisningen, og den mere *indirekte*, der foregår uden for undervisningen, i andre pædagogiske tilrettelagte aktiviteter og i skolehverdagen i øvrigt (Madsen 1995; Rahbek 2016).⁴

Materialet fra undersøgelsen er efterfølgende suppleret med flere samtaler med og vidnesbyrd fra lærere, ledere og elever fra andre frie skoler, som har underbygget, nuanceret og reflekteret det, vi observerede og fik fortalt. Vi har desuden fået hjælp fra forskere og eksperter med viden om børn og unge, demokrati og dannelse samt fra samarbejdspartnere og ansatte i de frie skolars tre sekretariater og bestyrelser.

I arbejdet med at indsamle og beskrive eksempler fra praksis har mange af dem, vi har talt med, ofte indskudt: ”Men det er jo meget almindeligt”, forstået som ”det er ikke noget særligt og derfor ikke interessant”. I det ligger der en vigtig pointe. Det er netop ambitionen med bogen at vise, hvordan det levede demokrati i skolehverdagen ser ud. Det er nemlig i hverdagen – og også i dens tilsyneladende ubetydeligheder – at børn og unge får mulighed for at opleve og få erfaringer med demokrati i virkeligheden.

Sådan finder du rundt i bogen

Bogen består af tre kapitler. Du kan læse den kronologisk eller vælge at tage fat i netop den del, der giver mest mening for dig og den situation, du står i.

I kapitel I giver vi vores svar på følgende spørgsmål: Med hvilke begreber og hvilken viden kan man forstå skolens arbejde

4) Vores fokus er inspireret af ”de tre dannelsesrum”, som pædagogikforsker Ulla Ambrosius Madsen indkredser i sine undersøgelser af hverdagslivet på efterskoler fra midten af 1990’erne. De tre dannelsesrum definerer hun som: ”det nødvendige rum”, som er den tid og de steder, der er afsat til undervisning. ”Det kontraktfæstede rum”, som er pædagogisk planlagte aktiviteter uden for undervisningen. Og sidst ”det frie rum”, som er den tid og de steder, som eleverne selv råder over (Madsen 1995).

med at danne til demokrati? Og hvordan omsætter Frirummet det i sit pædagogiske arbejde? I kapitlet præsenterer vi centrale begreber og eksisterende viden om børn og unges demokratiske deltagelse og dannelse. Med hjælp fra forskning og eksperter op-ridser vi, hvilken udvikling og hvilke tendenser der tegner sig på området. Vi formulerer ”Fem pædagogiske principper”, som har dannet ramme om Frirummets pædagogiske arbejde og måske kan inspirere og styrke arbejdet med børn og unge, demokrati og deltagelse andre steder.

I kapitel II går vi helt tæt på praksis. Vi indleder med kort at ridse nogle af de frie skolers fællestræk op. Herefter kan du dykke ned i syv praksisfortællinger. Fortællingerne viser forskellige facetter af, hvordan arbejdet med at danne til demokrati kan se ud i praksis. Nogle bidrag er skrevet af lærere, ledere og elever, og andre er skrevet af os. Fortællingerne giver et indblik i de praksisformer og værdier, som går på tværs af de frie skoler, og som muliggør og udfordrer det pædagogiske arbejde med at styrke børn og unges demokratiske dannelse. Ambitionen med fortællingerne er at give konkrete idéer og inspiration til, hvordan du selv kan omsætte idéer til handling.

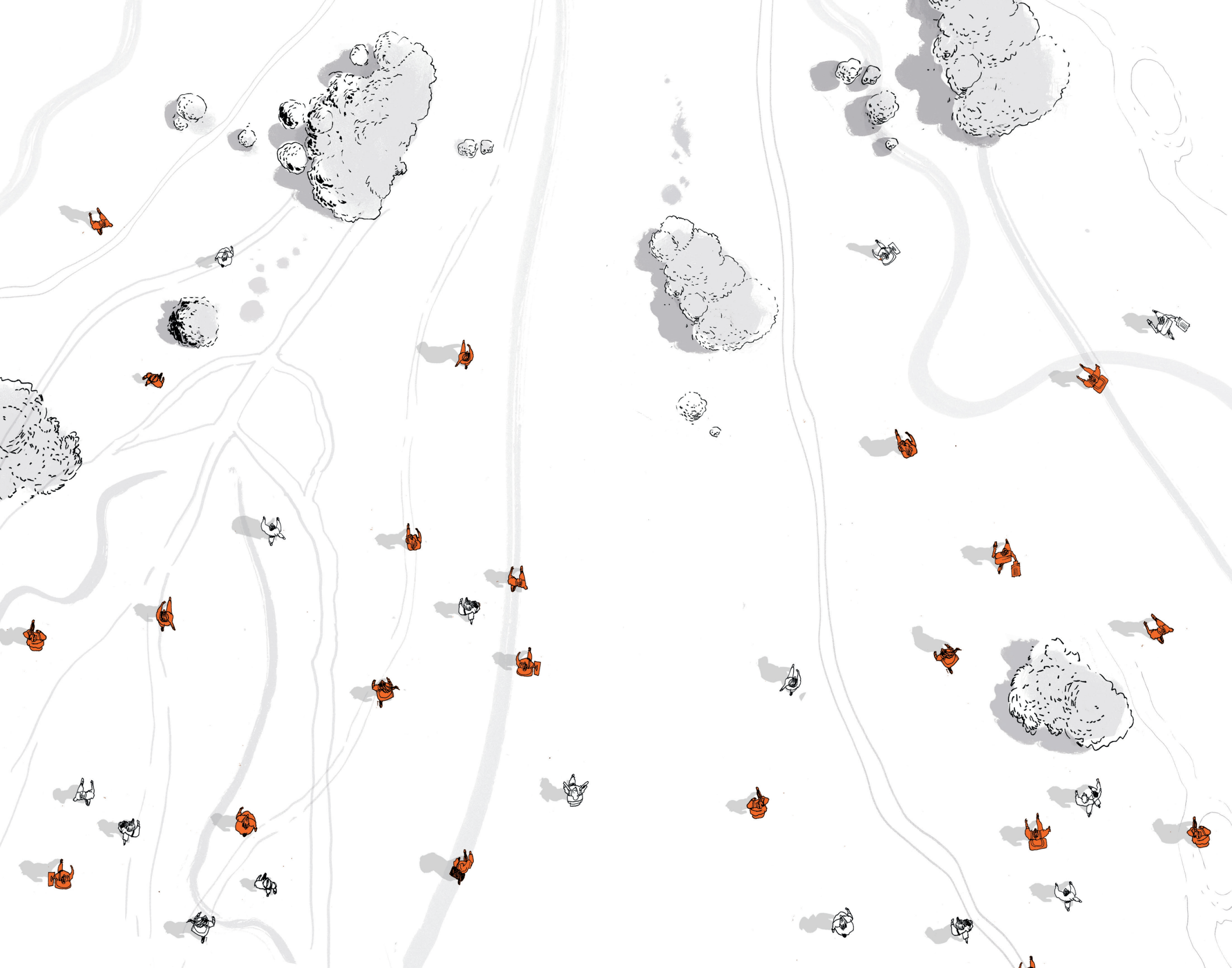
I kapitel III finder du en række konkrete øvelser, som kan bruges til at arbejde med demokratisk deltagelse i undervisningen. I øvelserne arbejdes der med elevernes mod til at sige deres mening, være nysgerrige på andres og til at være uenige.

Med bogens tre forskellige kapitler håber vi at sætte gang i arbejdet med børn og unges demokratiske dannelse og at lade praksis inspirere og vejlede praksis.

Tak

En stor tak skal lyde fra Frirummet til alle jer, der har bidraget til bogen og gjort Frirummets arbejde muligt gennem tiden. Frirummets arbejde har været i rigtig mange menneskers hænder.

Tak til de fri-, efter- og højskoler, lærere, elever og ledere, der har talt med os, ladet os observere deres hverdag og selv budt ind med fortællinger fra deres praksis. Tak til kollegaer i Friskolerne, Efterskoleforeningen og Folkehøjskolernes Forening samt de tre foreningers bestyrelser. Tak til de forskere, eksperter og samarbejdspartnere, der har bidraget med viden og skærpet vores perspektiv. Tak til grafiker, illustrator og redaktør for at gøre bogen lækker at have i hånden og skærpe formidlingen. Og tak til Samfonden og TrygFonden for støtte til projektet.

I

MOD EN FORSTÅELSE AF DEMOKRATISK DANNELSE

I dette kapitel udfolder vi centrale begreber for den videre læsning: demokrati, demokratisk dannelse og deltagelse. Hvad dækker de over? Og hvilken udvikling tegner sig i begrebernes indflydelse på det pædagogiske?

Det er nogle af de spørgsmål, vi vil forsøge at give svar på i kapitlets første del. I kapitlets anden del opridser vi – med hjælp fra forskning og eksperter på området – relevant viden og tendenser, der gør sig gældende i forståelsen af vor tids ungdomsgeneration og i arbejdet med at danne børn og unge til deltagelse i demokratiet. Ambitionen med kapitlet er ikke kun at levere svar, men også at åbne for spørgsmål. Du vil derfor støde på refleksionsspørgsmål undervejs, som vi håber kan inspirere dig i arbejdet med demokratisk dannelse.

Herefter præsenteres Frirummets ”Fem pædagogiske principper”, som kan inspirere og styrke arbejdet med børn og unge, demokrati og deltagelse.

EN BEGREBSAFKLARING

Dannelse til medborgerskab. Demokratisk og politisk deltagelse. Demokratisk selvtillid. Samfundsdeltagelse, engagement og forpligtende fællesskaber. Kært barn har både mange navne og mange nuancer, og det gælder også begrebet demokratisk dannelse.

Flere steder i samfundet diskuteres det i disse år, hvordan der

bedst skabes grundlag og rammer for aktivt deltagende, myndige, handlekraftige og engagerede samfundsborgere, og et bredt felt af statslige, civilsamfunds- og uddannelsesaktører er enige om, at det er vigtigt og værdifuldt at styrke børn og unges demokratiske dannelse.

I dette store felt finder man også Frirummet, som arbejder med børn og unges demokratiske deltagelse og dannelse og de problemstillinger og muligheder, der knytter sig til emnet. Det er med afsæt i det arbejde, at vi i dette kapitel vil afklare og præcisere relevante begreber for demokratisk dannelse anno 2023.

Vi vil herunder se på, hvad der kendetegner begrebet demokratisk dannelse, hvad det betyder, og hvordan der arbejdes med det pædagogisk.

Intentionen med dette afsnit er dog ikke entydigt at definere, hvad demokratisk dannelse er. Det er netop en pointe ved demokratiet og demokratiske processer, at de ikke lader sig sætte på formel, ikke bør instrumentaliseres og ikke har et endemål, men er en proces i konstant bevægelse, og at det demokratiske fællesskab udvikles af og med de mennesker, der udgør det.

At præsentere en samlet forståelse af demokratisk dannelse udfordres særligt af to ting: For det første afhænger forståelsen af begrebet af den kontekst, det bruges i. For det andet kan en generalisering af begrebet hurtigt blive så bred, at de demokratiske værdier bliver noget, alle uforpligtende kan tilslutte sig (Pettersvold 2016). Dermed risikerer man, at begrebet og dets indhold udvandes og bliver betydningsløst.

For at finde en balance mellem det nære og det meget brede demokratiske dannelsesbegreb vil vi afgrænse og afklare, hvad der menes med begrebet i denne bog. På den måde bliver det muligt at fokusere på, hvornår det pædagogiske arbejde med demokratisk dannelse finder sted, og hvordan det ser ud.

I denne bog bruger vi begrebet ”demokratisk dannelse” som en fælles betegnelse for det pædagogiske arbejde, der på forskellig vis

handler om og retter sig mod at styrke børn og unges deltagelse, engagement og selvtillid til at indgå og handle i fællesskaber.

Deltagelse handler om, at alle skal have mulighed for og er forpligtet på at deltage inden for rammerne af fællesskabet. Det betyder ikke, at alle skal deltage og bidrage med det samme eller på den samme måde. Men det betyder, at alle skal kunne medvirke med det, de kan. Demokratisk deltagelse handler dermed også om at skabe adgang og deltagelsesmuligheder for alle uanset – eller måske netop med tanke på – forskellige forudsætninger.

Det er, når man øver sig og får erfaringer med at deltage i demokratiet, at demokratisk dannelse opstår. De to begreber er altså flettet ind i hinanden. Demokratisk dannelse er afhængig af en demokratisk praksis, der forpligter deltagerne på at mødes, tale sammen og være sammen trods forskelle og uenighed. I den forstand er demokratisk dannelse ikke bundet op på et stof, der kan repeteres og læres, men handler om evnen til at forestille sig – og formulere – en anderledes verden og få mulighed for at sætte handling bag ord. Det er en måde at være og agere i verden på, som bliver til over tid, og som udvikles i hverdagen livet igennem. Lidt populært kan man sige, at demokratisk dannelse er alt det, der er tilbage, når vi har glemt, hvad vi har lært (Key 1902).

Demokrati – styreform eller livsform?

Der skelnes overordnet mellem to forståelser af demokrati: demokrati som styreform og som livsform.

Demokrati som styreform handler om formelle spilleregler, forfatninger og procedurer, som sætter rammerne for, hvem der kan træffe beslutninger og hvordan. Her lægges eksempelvis vægt på valghandlinger, afstemninger, love og rettigheder. På den måde handler demokrati som styreform om de forskellige måder, et samfund organiseres på, så folket sikres indflydelse – og så der er tale om et folkestyre. Repræsentativt demokrati er et eksempel på denne forståelse.

Demokrati som livsform handler om, hvordan mennesker er sammen i det daglige – hvordan de møder hinanden, taler med hinanden og er sammen som fællesskab. Når demokratiet anskues som en livsform, lægges vægten på det levede demokrati, der gennemsyrrer hverdagen, over for det demokrati, der foregår i bestemte formelle fora og organiseringer. Demokrati som livsform bygger på en forståelse af, at det ikke er nok at *lære om* demokrati for at være og blive en demokratisk borger. Man skal også *tage del i og erfare* det. Deltagelses- og samtaledemokrati er eksempler på denne forståelse.

Teoretisk set kan der sondres mellem de to demokratiforståelser, men i praksis vil de som regel eksistere samtidigt. På mange skoler vil der for eksempel ofte være formelle demokratiske organer såsom elevråd, samtidig med at skolehverdagen kan være præget af uformelle, demokratiske relationer som samtale, forhandling og dialog.

Demokratibegrebets indpas i pædagogikken

I dag er der bred enighed om, at pædagogisk arbejde med demokrati spiller en afgørende rolle i vores samfund. Alligevel har der siden begrebets indførelse i dansk pædagogik ikke været noget entydigt svar på, hvordan koblingen mellem demokrati og pædagogik bør forstås. Begrebet bruges ofte i bestemt ental – den demokratiske dannelse – men det er alligevel en demokratisk-pædagogisk pointe, at begrebet hele tiden er under udvikling, forhandling og forandring – og derfor hverken kan eller bør defineres som noget entydigt og statisk.

Hvis vi ser på demokratibegrebets betydning og rolle i en dansk pædagogisk kontekst, er der tre vigtige historiske nedslag i nyere tid, som er relevante at nævne:

1) Skolens demokratiske opgave efter 1945

I tiden efter 2. Verdenskrig vinder demokrati som et pædagogisk begreb frem i en dansk kontekst. Før det har man inden for skole- og uddannelsesområdet herhjemme haft fokus på at opbygge et nationalt fællesskab. Med tanke på nazismens udbredelse i Europa og den betydning, nazismen tillagde nationalkultur og egenart, bliver det nu samfunds- og opdragelsesinstitutionernes opgave at forebygge, at noget lignende kan gentage sig. Demokrati opfattes nu ikke kun som en styreform, men også som en livsform, der kommer til udtryk i skolen, på arbejdspladsen, i fritidslivet og andre fællesskaber. Derfor får folkeoplysningen og herunder de frie skoler en særlig rolle i den demokratiske dannelse (Gjerløff m.fl. 2014).

Demokrati bliver i perioden til selve opdragelsens formål og handler om at danne selvstændigt tænkende og demokratisk handlende mennesker.

På dette tidspunkt havde demokratibegrebet allerede vundet indpas i pædagogikken andre steder i verden. I slutningen af 1800-tallet vandt reformpædagogiske og progressive strømninger især frem i Europa og USA. Ambitionen var at reformere skolen, så den i højere grad tog udgangspunkt i elevernes motivation for læring med henblik på blandt andet at forbedre velstanden i samfundet, den personlige udfoldelse og demokratiet (Gjerløff m.fl. 2014; Korsgaard, Kristensen og Jensen 2017).

Det er disse strømninger, som – sammen med den amerikanske reformbevægelse og særligt den amerikanske filosof John Deweys pædagogiske tænkning fra begyndelsen af det 20. århundrede – bliver blandt inspirationskilderne til demokratidiskussionerne herhjemme.⁵ Dewey bliver også en inspiration for den danske teolog Hal Koch og hans tanker om demokrati (Koch 1945). Pæ-

5) I Deweys hovedværk *Demokrati og uddannelse* kan du læse mere om hans tanker om skolens retning, det pædagogiske arbejde og demokratiets betydning i relation hertil (Dewey 2005).

dagogisk set betyder det, at der lægges vægt på, at tilegnelsen af viden bør ske i en social sammenhæng, og demokratiforståelsen bliver her, at det pædagogiske arbejde hellere skal give børn og unge *oplevelser* og *erfaringer med* demokrati end *teori* og *viden om* det (Gjerløff m.fl. 2014; Korsgaard, Kristensen og Jensen 2017).

2) 1970'ernes antiautoritære pædagogik

I forbindelse med ungdomsoprøret i 1968 vinder en ny, kritisk og nymarxistisk tænkning frem, som særligt kommer til at præge de pædagogiske diskussioner i 1970'erne. Skolens autoriteter udfordres, ligesom der stilles spørgsmål til de klassiske roller og relationer, som frem til dette tidspunkt har præget skole og samfund (Foros og Vetlesen 2014). Demokrati kobles i denne periode til ønsket om en antiautoritær og "herredømmefri" pædagogik, hvis opgave er at være fri- og bevidstgørende.⁶ Diskussionerne handler dels om de professionelle – såsom lærere og pædagoger – og deres mulighed for selvstændig stillingtagen, og dels om børn og unges ret til frit at definere rammerne for deres hverdagsliv, uden at voksne og andre autoriteter skal blande sig. Selvom mange ser den antiautoritære pædagogik som vejen frem, udsættes også denne for kritik. Nogle mener blandt andet, at den selv risikerer at blive autoritativ, hvis den gøres almen og opfattes som noget universelt godt, der ikke kan udsættes for kritik (Coninck-Smith, Rasmussen og Vyff 2015).

6) Nogle af de toneangivende pædagogiske teoretikere i denne periode er blandt andet den brasilianske pædagog Paulo Freire, der på baggrund af sit arbejde med at lære fattige bønder i Brasilien at læse og skrive udvikler en pædagogisk metode, han kalder "frigørende pædagogik" i bogen *De undervyrtedes pædagogik* fra 1973 (Freire 1973). Af andre toneangivende teoretikere i perioden kan nævnes den tyske filosof Jürgen Habermas teori om en "herredømmefri" samtale (Habermas 1996) samt Oskar Negts indflydelse på projektpædagogikken i Danmark, som havde en frigørende og samfundsforandrende ambition, hvor eleverne selv skulle bestemme indholdet i de projekter, de arbejdede med (Negt 2019).

3) 2000'ernes demokrati som et værn mod globalt pres

I 2000'erne og 2010'erne forstås demokrati i en pædagogisk sammenhæng som et værn mod oplevede kulturelle og økonomiske udfordringer. I Undervisningsministeriets demokratikanon fra 2008 lyder det blandt andet, at selvstændigt tænkende, demokratisk sindede borgere betragtes som værn mod et internationalt og globalt pres mod Danmark (Undervisningsministeriet 2008). Demokratisk dannelse har i denne periode til formål at bidrage til et nationalt værdimæssigt arbejde med at modstå pres fra de negative konsekvenser af globaliseringen, blandt andet et oplevet multikulturelt pres fra nye befolkningsgrupper i Danmark.

Det er også i disse årtier, der ses et politisk initieret "opgør med rundkredspædagogikken" og deraf en intensiveret interesse for det enkelte barns individuelle udvikling og præstationer. Den danske stat ser det som sin og skolens opgave at optimere sig selv og sin befolkning for at kunne konkurrere internationalt. Det kommer blandt andet til udtryk i nye pædagogiske konceptualiseringer, der præger både skolereformer og fremvæksten af private "opdragelsescoaches" (Coninck-Smith, Rasmussen og Vyff 2015; Biesta 2014).

Skolens demokratiske opgave anno 2023

Skolen er uløseligt forbundet med samfundet. De forskydninger og forandringer, der sker på et samfundsmæssigt og politisk plan, finder også altid vej til skolen, fordi skolen forventes at bidrage væsentligt til at løse de problemer, samfundet står overfor. I den forstand er det pædagogiske også politisk.

Derfor betyder det noget, at vi står på den anden side af en global pandemi med gentagne nedlukninger af samfundet som konsekvens – herunder lange hjemsendelser af skoleelever på alle alderstrin. Det betyder noget, at der er krig i Europa. Det betyder noget, at der er så kvantitativt store forskelle på vores

generationer, at vi befinder os i en tid med en stadigt stigende "ældrebyrde" og dermed stadigt stigende pensionsalder for landets yngste arbejdende. Det har en enorm betydning, at vi igen og igen hører om oplevelser i en offentlig sektor, som presses af mangel på hænder, ligesom vi mærker på egen krop og omverdenen, hvordan en global klima- og biodiversitetskrise kalder på en bæredygtig omstilling af samfundet, lokalt, nationalt og globalt.

Alt dette er med til at forme, hvad det er for en opgave, der ligger foran os – og hvilken opgave børn og unge får at vide, der ligger foran dem. Det præger de måder, vi taler om uddannelse og uddannelsens opgave på, og derfor sætter det også nye rammer for det pædagogiske arbejde.

Når der fra politisk side formuleres konkrete behov og dermed målsætninger om at uddanne flere til at arbejde inden for velfærdsområdet eller at uddanne flere håndværkere og erhvervsdrivende med ambitioner inden for bæredygtighed og genbrug, så spændes pædagogikken for et krav om at gøre mere nytte.

Helt aktuelt ser vi tendenser til forskellige former for oprør mod og opgør med dette. Et ønske fra unge om at sætte tempoet lidt ned og skabe flere frirum til at være, opdage, mødes og trives. Og om at rette op på den bølge af mistriivsel blandt unge, der tales så meget om, og forebygge den fremadrettet.

Samtidig stiller tidens udfordringer krav om handlekraft. Og det gør, at "det gode pædagogiske arbejde" med demokratisk dannelse bør vise veje, åbne døre og muliggøre. Give mod til at bidrage og til at skabe forandring. Alt dette er der grund til at være opmærksom på og nysgerrig over for.

Refleksions spørgsmål

Vi har nu ridset Frirummets forståelse af demokratisk dannelse op. Hvilke tanker satte det i gang hos dig – og hvilke tanker kan det sætte i gang hos dine kollegaer eller elever?

Brug refleksionsspørgsmålene nedenfor til at blive skarpere på, hvordan I forstår demokrati og arbejder med demokratisk deltagelse og dannelse hos jer:

- Hvad forstår I ved demokratisk dannelse?
- Hvordan hænger skole og samfund sammen hos jer?
- Hvordan fordeler I magten og ansvaret i den kontekst, I er i?
- Hvem har ret til – og reel mulighed for – at bestemme hvad? Hvornår?
- Hvordan arbejder I med at skabe muligheder for, at alle kan deltage i fællesskabet? Hvor oplever I begrænsninger?
- I hvilke situationer oplever I, at det er let at få indflydelse/deltage/tage ansvar? I hvilke er det svært? Hvad tror I, det skyldes?

VIDEN OM BØRN OG UNGES DELTAGELSE I DEMOKRATIET

Hvordan børn og unges samfundsengagement og demokratiske deltagelse bedst styrkes, vedligeholdes og udvikles er et af tidens store emner, og der stilles interesserede, bekymrede og kritiske spørgsmål til det fra både fagfolk, politikere, forskere og unge selv.

På de følgende sider finder du et udvalg af viden og tendenser, der viser sig på tværs af forskning i børn, unge, demokrati og deltagelse i en dansk og international kontekst.

Samtidig er det en præsentation af den forskning og viden, som gennem tiden har informeret og givet retning til Frirumets pædagogiske udviklingsarbejde.

Afsnittet fungerer som vidensgrundlag for de praksisfortællinger og øvelser, du finder i kapitel II og III. Vi indleder med en forståelse af et fælles grundvilkår for 2020'ernes ungdomsgeneration. Derefter gennemgår vi aktuelle tendenser samt barrierer og potentialer for børn og unges demokratiske engagement og deltagelse.

Et fælles grundvilkår

”Til ungdommen. Ved I, hvad man siger om jer? Hvad man siger om jeres generation? Man siger, at I er dovne. At I er egoister. At I gør det, I har lyst til. At I kun tænker på jer selv. At I ikke har nogen sans for pligt. At I er historieløse. At I er afhængige af jeres mobiltelefoner. At I mangler dannelse og anstændighed. At I drikker for meget. At I er skamløse. Kort sagt, at ungdommen ikke er, hvad den har været. Og I ved nok, hvad det betyder. Men det kunne ikke være mere forkert.” (Hjortkjær 2022)

Sådan indleder forfatter og højskolelærer Christian Hjortkjær sin bog *Utilstrækkelig - hvorfor den nye moral gør de unge psykisk syge* (Hjortkjær 2022). Han fortsætter herefter med at karakterisere en ungdomsgeneration, som er både mere pligttopfyldende, sundere og mere veluddannet end generationer før den. Hjortkjærs karakteristik er forskningsmæssigt velunderbygget, og hans budskaber har vundet genklang både blandt unge og i pædagogikfaglige kredse.

Problemet for den unge generation i dag er ifølge Hjortkjær, at vi befinder os i en tid, hvor vi har bevæget os fra et ”forbuds-samfund” til et ”påbudssamfund”, hvor *idealer* i langt højere grad end *regler* sætter retningen for individet såvel som kollektivet. Hvor ”det perfekte” opfattes som opnåeligt, og den enkelte derfor har et enormt ansvar for at være den bedste udgave af sig selv, udnytte sit eget fulde potentiale og trives med det. At bruge idealer som pejlemærker og målsætninger kan, ifølge Hjortkjær, ikke undgå at skabe en følelse af utilstrækkelighed blandt unge, og det vil han gerne gøre op med.

Ungdomsgenerationen anno 2020'erne er mangefacetteret og forskelligartet, men generationen har et grundvilkår til fælles, nemlig de opdragelses- og uddannelsesidealere, der præger og stiller krav til den. Og når vi taler om demokrati, deltagelse og engagement i en pædagogisk kontekst, så er det vigtigt ikke at bidrage til fortællingen om mangelfuldhed, men i højere grad at have øje for og måske endda levere redskaber til at styrke potentialet og ressourcerne hos ungdommen.

Ungeforsker ved Aalborg Universitet Søren Christian Krogh ser en lignende tendens. På en konference under temaet *Aktivism og ungefællesskaber*, som Uddannelses- og Forskningsstyrelsen afholdt i efteråret 2022, pegede han på, at én af de faktorer, der hæmmer unges demokratiske deltagelse og engagement, er en ”præstations- og perfektionskultur”. Det er en kultur, der præger samfundet bredt set, men i særlig grad de yngre generationer. Iføl-

ge ham skaber det et pres, som ikke giver de unge et fristed. Der er samtidig sket en intensivering blandt unge, som betyder, at de:

”... kontinuerligt selvoptimerer og selvmonitorerer og bliver vurderet af andre på for eksempel sociale medier. Det skaber et tydeligt fokus på vindere og tabere og en særlig instrumentel tilgang til de unges aktiviteter.” (Krogh 2022)

Ifølge Krogh kommer det blandt andet til udtryk gennem forestillinger om ”det gode liv”, som måles ud fra personlige succeser opfattet som for eksempel en stor vennekreds, høje karakterer, fysisk attraktivitet, det rigtige tøj, om man er dygtig til sport med mere. Der skelnes i præstationssamfundet benhårdt mellem ”vindere” og ”tabere”, der er meget lidt plads mellem yderpositionerne, og lykkes man ikke, er der en opfattelse af, at ansvaret, skylden og muligheden for forbedring ligger hos den enkelte. Det efterlader meget lidt plads til at rette kritikken udad mod samfundets udfordringer.

Ifølge Krogh kan en mulig løsning være at arbejde med en ”præstationsfrigørelse” forstået på den måde, at unge øver sig i at forholde sig kritisk, tage stilling, være uenige, tage fejl og blive klogere i en social kontekst. Det handler om at have fokus på, at de ikke skal præstere, være perfekte og vide alt på forhånd for at kunne deltage i fællesskabet (Krogh 2022).

En vidende ungdomsgeneration

Faktisk er det paradoksalt, at perfektionsbestrebelse skaber begrænsninger for unges demokratiske deltagelse. For danske unge er blandt de dygtigste i Europa, når det kommer til viden om demokrati og politik, og de har i vid udstrækning tillid til det demokratiske system og de demokratiske institutioner. Det peger

en af de største internationale komparative undersøgelser på området *International Civic and Citizenship Education Study* (ICCS) fra 2016 på. Her deltager unge født i starten af 2000’erne fra 24 lande.⁷ ICCS-undersøgelsen har til formål at kortlægge, hvordan skolen er med til at forberede eleverne på et liv i et demokratisk samfund, og sammenligner dette på tværs af landegrænser (Bruun, Lieberkind og Schunck 2018).

ICCS-undersøgelsen tegner et billede af en ungdomsgeneration, der på den ene side er ekstremt vidende om politiske, sociale og demokratiske emner og på den anden side – særligt hvad angår de danske unge – mangler troen på, at deres meninger har værdi, og at de har mulighed for at ændre noget med dem (Bruun, Lieberkind og Schunck 2018). Samme resultat ses i Dansk Ungdoms Fællesråds⁸ seneste demokratianalyse, hvor kun hver anden af de adspurgte 16-25-årige er helt eller delvist enige i, at de har holdninger, som er værd at lytte til (Epinion og Dansk Ungdoms Fællesråd (DUF) 2022).

Der er altså ikke umiddelbart en sammenhæng mellem, at unge ved en masse om politik og samfund, og at de føler sig klædt på til at bruge den viden til at udvikle det eksisterende samfund og skabe forandringer. Børn og unges demokratiske engagement forudsættes af det, som forskerne bag ICCS-undersøgelsen kalder ”demokratisk selvtillid”. Det vil sige, at det enkelte barn og den enkelte unge har: ”tiltro til egne evner i forhold til at gøre sig gældende politisk på forskellige niveauer og blandt andre” (Lieberkind og Bruun 2021). Sagt på en anden måde handler det om, hvorvidt den enkelte har tillid til sig selv, sine medborgere og til samfundets institutioner og oplever at være i stand til at gøre sin viden, værdier og interesser gældende. Resultatet

7) Den første ICCS-undersøgelse blev lavet i 2009, og de seneste data er fra 2016, mens en ny kortlægning udkommer i 2023.

8) Dansk Ungdoms Fællesråd er en interesseorganisation for samfundsengagerede børne- og ungdomsorganisationer, der arbejder for at fremme demokratiske fællesskaber for børn og unge i foreningslivet.

taterne fra ICCS-undersøgelsen og Dansk Ungdoms Fællesråds demokratianalyse tyder på, at de adspurgte unge mangler en tro på, at de gennem handling kan påvirke samfundet.

Resultaterne fra ICCS samt Dansk Ungdoms Fællesråds demokratianalyse peger da også på, at danske unge, sammen med deres nordiske naboer, er blandt de unge i undersøgelsen, der i mindst grad forventer at deltage i lovlige og ulovlige politiske aktiviteter uden for skolen, såsom fredelige demonstrationer, kampagner og lignende. De fleste unges politiske handlinger foregår primært i de nære relationer blandt venner, i skolen og i familien – det kan være gennem klimavenlige valg om at spise mindre kød og forbruge mindre. Det er også i de nære samtaler, at unge i dag danner deres politiske holdninger og synspunkter (Epinion og Dansk Ungdoms Fællesråd (DUF) 2022; Bruun, Lieberkind og Schunck 2018).

Vi har altså at gøre med en ungdomsgeneration, der skubber til en politisk dagsorden på en anden måde end tidligere. Ifølge pædagogikforsker Jonas Lieberkind, der er en af forskerne bag ICCS-undersøgelsen, er der en stor gruppe unge, der har en ”reserveret indstilling” til demokratisk deltagelse. Det vil sige, at de unge som udgangspunkt er tilbageholdende, når det kommer til at give deres holdninger og værdier til kende offentligt, og afventende i forhold til at handle på deres overbevisninger. Det betyder ikke, at de er dovne eller uengagerede, hvilket meningsdannere de seneste år ellers har kritiseret dem for at være. De unges engagement tager sig blot ud på nye og mindre velkendte måder (Lieberkind 2021).

Men hvad betyder det, at danske unges demokratiske og politiske engagement tager sig ud på nye måder? Nedslagene på de følgende sider kan bruges til at åbne for en snak om, hvad der karakteriserer børn og unges deltagelse og engagement i disse år. Hvad driver dem, og hvordan kan man understøtte, at de bedre kan få indflydelse på de kontekster og fællesskaber, de indgår i?

Barrierer for deltagelse

Vi har altså at gøre med en historisk vidende, pligtopfyldende og dygtig ungdomsgeneration, som udviser et andet og mere ”reserveret” engagement, end vi har set tidligere generationer gøre. De ”reserverede unge borgere” kendetegnes ved i høj grad at være optagede af konventionel demokratisk deltagelse som deltagelse i valg handlinger, at værne om alles eller andres ret til at have en mening og at respektere lovgivningen (Lieberkind og Bruun 2021). Deres motivation for at deltage daler ifølge ICCS-undersøgelsen i takt med en øget forventning til, at de involverer sig aktivt ved for eksempel at stille op til valg, hjælpe kandidater, melde sig ind i et politisk parti med videre.

Demokratianalysen fra Dansk Ungdoms Fællesråd peger på, at oplevelsen af at mangle tid og overskud er en af de mest udbredte årsager blandt de 16-25-årige til ikke at engagere sig mere i samfundsforhold og politik. Pligter, studier, fritidsinteresser og lignende fylder i stedet og presser prioriteringerne.

En anden mulig årsag til unges tilbageholdende deltagelse kan være, at der er tale om en generation, som er opdraget til at søge konsensus, indgå kompromiser, se en konflikt fra flere vinkler og søge mod løsninger. Kompromiser og fælles fodslag er godt og vigtigt for fællesskabet, men det kan også blive en barriere i forhold til at indtage en tydelig position og give en holdning til kende, som skaber en forskel mellem ”mig selv” og ”de andre” (Ljungmann og Riggelsen 2021).

Undersøgelser peger på, at en anden forklaring kan være, at der ikke – på overfladen måske – er noget, der tilskynder til at gå på barrikaderne. Ungdomsgenerationen i dag er opmærksom på sine privilegier – at alle i princippet har adgang til uddannelse, personlig frihed og grundlæggende samfundsmæssig tryghed – og hvad er der så at råbe op om? (Bruselius-Jensen og Nielsen 2022a).

Med det afsæt argumenterer Lieberkind for, at danske unge kan være ramt af oplevelsen af ikke at have ”en sag”. Et reserveret

og konsensusføgende engagement handler altså ikke om dovenskab eller uvilje, men simpelthen om en loyalitet over for de eksisterende strukturer, en tilfredshed med dem og en bevidsthed om, at ”det kunne være værre”.

Deltagelsens former

Hvis ikke det er ”snowflake”-generationens ”utilstrækkelige” og ”perfekthedsstræbende” unge eller den ”reserverede” og dermed usynlige generation, der skildres, når unge fremhæves i offentligheden, er det ofte en gruppe *superengagerede* unge. Dem, som formår at organisere sig på måder, så de bliver synlige, omtales i medier og fremhæves af politikere. Dem, der samler sig om en fælles sag eller dagsorden og gerne arrangerer eller deltager i demonstrationer eller protester (Ljungmann og Riggelsen 2021).

Der er ifølge forskningen tale om en relativt lille gruppe af unge, som for eksempel er en del af klimabevægelsen, støtter op om Black Lives Matter og engagerer sig i offentlige debatter om ligestilling mellem køn, identitetspolitik og lignende (Harrebye 2019; Lieberkind 2021; Epinion og Dansk Ungdoms Fællesråd (DUF) 2022). De superengagerede unge er ofte en del af netværk eller organisationer, som deler en sag. De har typisk deres omgangskreds i de engagerede eller aktivistiske miljøer og deltager også gerne i andres demonstrationer og markeringer (Bruselius-Jensen og Nielsen 2022a). I nye organisationer som SAGA¹⁰ kan unge melde sig ind og engagere sig i en sag sammen med andre, der brænder for at gøre en forskel netop dér. På den måde bliver unges engagement og deltagelse – i hvert fald i udgangspunktet – gjort uafhængig af partipolitiske holdninger.

9) ”Snowflake”-generationen bruges ofte nedgørende om unge født efter år 2000 og indikerer en ungdomsgeneration, der opfatter sig selv som aldeles unik, men som samtidig er skrøbelig, let at fornærme og har det svært med krav.

10) SAGA er en partineutral ungdomsbewægelse, hvis formål er at engagere og repræsentere ungdommen i demokratiet.

Det er dog vigtigt at notere sig, at det er en gruppe af unge, som måske ofte fremhæves, men som ifølge flere forskere altså langt fra er repræsentative for den nuværende ungdomsgeneration.

I antologien *Unge medbestemmelse og samfundsdeltagelse – tendenser, udfordringer og opmærksomhedspunkter* belyses unges deltagelsesmuligheder (Bruselius-Jensen og Nielsen 2022b). Antologien samler 10 danske og internationale forskningsbidrag, der på forskellig vis forsøger at svare på spørgsmål som: Har unge fået bedre betingelser for at få indflydelse på deres eget liv og de kontekster, de indgår i? Kan de deltage på måder, som imødekommer deres engagements- og udtryksformer? Og hvordan bidrager unges deltagelse til at bevare såvel som at forny demokratiet?

En af forfatterne til antologien og forsker fra Center for Ungdomsforskning Maria Bruselius-Jensen understreger sammen med forsker Katrine Thea P. Nielsen i artiklen *Nye tværgående dagsordener og udtryksformer i unges politiske deltagelse* vigtigheden af kontinuerligt at udfordre og nuancere, hvad der forstås som politisk deltagelse:

”Langt de fleste studier vurderer unges politiske deltagelse ud fra formelle krav som medlemskab af politiske partier, valg og deltagelse i formelle ungeråd. Der er også tradition for at forbinde unges politiske deltagelse med uformelle og aktivistiske modstandsformer, hvilket ofte leder til efterlysningen af ’et nyt ungdomsoprør’.” (Bruselius-Jensen og Nielsen 2022a)

For at nuancere dette billede peger Bruselius-Jensen og Nielsen på, at hverdagsliv og politisk deltagelse bør forstås sammenflettet. De introducerer begrebet ”mikropolitisk handlinger” som et bud på en tendens i udviklingen af unges deltagelsesformer (Bruselius-Jensen og Nielsen 2022a). Er man interesseret i un-

ges politiske og demokratiske deltagelse, bør man således kigge på alle de mikropolitisk udtryk og handlinger, som unge tager aktivt del i, og som udfolder sig og virker forandrende på deres egen måde at leve deres liv på såvel som på verden omkring dem. Det kan være alt fra at blive vegetar til at rejse klimabevidst, nye og mere fleksible forståelser af køn og kønsidentitet, omsorgsaktivisme eller principper om kun at købe genbrug.

I forholdet mellem børn, unge og voksne kan der også spores en aktuell tendens til at engagere sig politisk gennem dialog og samarbejde frem for ved at gøre modstand. Ifølge Maria Bruselius-Jensen og Katrine Thea P. Nielsen er ungdomsgenerationen i dag mere dialog søgende, fordi de er en del af en ”ny relationsgrammatik”:

”Relationsgrammatikken betyder, at danske unge er vokset op med anerkendelse af deres medborgerskab i de nære relationer, men også i deres institutionelle og civilsamfundsliv, hvor børn og unges ret til deltagelse er blevet cementeret og aktivt praktiseret i stigende grad over de seneste tre årtier.” (Bruselius-Jensen og Nielsen 2022a)

Fordi børn og unge i dag inddrages mere og har mere medbestemmelse i hverdagen, og børn og unge i højere grad end tidligere positioneres som selvstændige subjekter, så bygger relationen mellem unge og voksne også på mere dialog, end det gjaldt for tidligere generationer:

”Unge forventer at blive mødt som kompetente medspillere og at have en ligeværdig relation til voksne.” (Bruselius-Jensen og Nielsen 2022a)

Det betyder også, at engagement og deltagelse, der rammesættes og faciliteres af voksne, ikke opfattes som et problem af børn og unge – tværtimod. Når voksne anerkender og involverer sig i temaer, der optager de unge, oplever de unge, at det er lettere at deltage og engagere sig i demokratiet og samfundet (Bruselius-Jensen og Nielsen 2022a).

Slutteligt identificerer ungdomsforskerne Bruselius-Jensen og Nielsen en ”ny moralsk orientering” i unges demokratiske deltagelse, som handler om at skabe og sikre plads til marginaliserede positioners stemmer, være opmærksom på egne privilegier og skabe mere inkluderende mødestrukturer (Bruselius-Jensen og Nielsen 2022a). De ser det i sammenhænge, hvor unge mødes om og er engagerede i en fælles sag, og det er:

”... en mere afdæmpet moralsk orientering og drivkraft, som handler om, at der skal være plads til alle, samt en – til tider skuffet – forventning om, at alle vil blive lyttet til og taget alvorligt af voksne og magthavere.” (Bruselius-Jensen og Nielsen 2022a)

Analysen her peger på, at når børn og unge oplever uretfærdighed på andres vegne, reagerer de ikke med højlydte protester, som man måske traditionelt har koblet til tidligere ungdomsgenerationers samfundsdeltagelse og engagement. I stedet agerer de ”mikropolitisk” og bliver dialog søgende. De bruger deres privilegerede position til at tale andres sag, og de bliver repræsentanter for en ”omsorgsfuld indignation”. Opmærksomheden og respekten for andres situation eller behov bliver styrende for de diskussioner, der tages internt i grupper af unge, som er engagerede i en fælles sag.

Refleksionsspørgsmål

Meget af den forskning, vi læner os op ad, er påpasselig med at give en entydig og samlet karakteristik af en hel generation. Der er dog tendenser, der tegner sig, som du kan overveje.

Hvornår og hvordan oplever du for eksempel, at dine elever:

- Har stor viden om demokrati og politik?
- Har stor tillid til samfundets demokratiske institutioner?
- Mangler troen på, at de kan "gøre noget" og skabe forandring i samfundet?
- Hellere giver deres holdninger til kende i nære relationer såsom blandt venner, familie og i skolen fremfor i det offentlige rum?
- Er reserverede og "mikropolitisk", men handlingsparate, hvis de oplever det nødvendigt?
- Undgår at blande sig, fordi de oplever at mangle tid og overskud?
- Søger konsensus og mangler en "sag"?
- Oplever, at det kan være lettere at deltage og engagere sig inden for faste rammer?
- Engagerer sig, når de bliver indigneret på andres vegne – for eksempel ved racisme og forskelsbehandling?

FEM PÆDAGOGISKE PRINCIPPER

De pædagogiske principper er formuleret i tæt samarbejde med og mellem ledere, lærere og elever på de frie skoler og bygger på Frirummets erfaringer og værdimæssige afsæt. Principperne kan bidrage til at inspirere og styrke arbejdet med børn og unge, demokrati og deltagelse.

Frirummets pædagogiske arbejde karakteriseres ved, at:

#1 Vi rammesætter mødet og samtalen med "den anden" for at styrke konfliktrobusthed

Hvad er min holdning – og tør jeg stå fast på den i mødet med en anden? Det er et afgørende spørgsmål, når det handler om demokratisk deltagelse og dannelse. Det kræver mod at sige sin mening og risikere at stå alene med den. Derfor er det noget af det, vi øver allermost i Frirummet. Vi tager konflikten alvorligt, giver fronten en tydelig rammesætning og håber på den måde at styrke børns, unges og voksnes oplevelser af, at de er konfliktrobuste – og at uenighed ikke er farligt. For det er i mødet og samtalen med dem, der mener "noget andet", og som ikke ligner en selv, at vi udfordres og bliver klogere på vores egne holdninger og værdier. I et nysgerrigt og gensidigt respektfuldt møde udvides horisonter, og det bliver muligt at få perspektiv på det, vi på et samfundsmæssigt plan er fælles om.

#2 Vi opfordrer til kritisk refleksion over det allerede eksisterende

At sige sin mening forudsætter i de fleste tilfælde en værdimæssig stillingtagen til nære, lokale, nationale eller globale forhold. Derfor tilskynder vi evnen til at turde og være i stand til at forholde sig åbent til verden og stille spørgsmål til "det selvfølgelig". At

underkaste det velkendte et nysgerrigt blik åbner for spændet mellem, hvordan ting ”er”, og hvordan de ”bør” eller ”kan” være. På den måde bidrager en kritisk refleksion til at kvalificere holdninger og handlinger. Refleksionen bør nemlig følges ad med alternativer til det bestående, så den enkelte ikke strandede handlingslammet i en apatisk analyse, men tør håbe, engagere sig og komme med bud på nye veje.

#3 Vi prikker til den sociale fantasi

Kunne man forestille sig, at tingene kunne se anderledes ud? At hverdagslivet kunne indrettes på en anden måde, at skolen kunne reorganiseres, at samfundet kunne prioriteres og debatteres helt anderledes? Demokratisk dannelse handler ikke om udenadslære og indlæring, men om evnen til at forestille sig – og formulere – en anderledes verden og få mulighed for at sætte handling bag ord. Vi arbejder for at styrke den sociale fantasi, nysgerrighed og evnen til at tænke samfundet (markant) anderledes. Vi bruger kritikken som drivkraft og bygger ovenpå ved at lade børn og unge forestille sig alternativer og skabe platforme, hvor de kan formulere og visualisere dem.

#4 Vi skaber rum til det uperfekte

I Frirummet har vi ikke alle svarene. Og det forventer vi heller ikke, at du har. Indimellem skal der 100 fejlskud til, før man rammer plet – og nogle gange overraskes man over potentialet i ”en god fejl”. Husk at skabe plads til det uperfekte og til fejlene, til at tage ved lære af dem, reflektere over dem – eller simpelthen forkaste de dårlige idéer. Demokrati roder, og det er, når man kontinuerligt øver sig i at deltage i en ramme, hvor det er okay ikke at vide alt, og det er i orden at tage fejl, at både nybegyndere og mere øvede får mod på og erfaring med at deltage som

demokratiske borgere. Vi rammesætter forsøg og processer, hvor det handler om at byde ind, prøve af og se, hvad der sker. Det handler ikke om præstation, men om refleksion.

#5 Vi skubber på forandring gennem handling

Du kan hverken tage ordet eller magten – eller skabe forandringer – i teorien. Og det er efterhånden understreget igen og igen, at danske børn og unge har utroligt stor viden om demokrati, men ikke så meget erfaring med at indgå i demokratiske processer, hvor de har reel indflydelse. Der er behov for en aktiv bevægelse væk fra ”som om”-demokratiske processer, hvor forskellige formater trænes, og hen imod at skabe reelle handlerum, magt og indflydelse på ting, der betyder noget – inden for rammerne af skolen såvel som uden for dens matrikel. Vi skaber rum, hvor børn og unge inddrages og gives ansvaret for og magten til at præge fællesskabet.

FRIRUMMETS INITIATIVER OG AKTIVITETER

I Frirummet oversætter vi de pædagogiske principper til praksis gennem en række forskellige initiativer og aktiviteter. Herunder kan du læse mere om, hvad Frirummet gør og hvordan.

Du kan læse mere og finde materialer på Frirummets hjemmeside www.frirummet.org.

Frirumsdebatten

I debatformatet Frirumsdebatten faciliterer Frirummet møder og samtaler mellem mennesker med forskellige holdninger og værdier.

Frirumsdebatten er en anderledes debatform mellem to debattører, som har markant forskellige holdninger til en sag. Formålet med Frirumsdebatten er at gøre debattører og deltagere (publikum) klogere på et emne og på baggrunden for de forskellige standpunkter. Debatformen tager konflikten alvorligt og belyser dilemmaer og mulige løsninger. Undervejs inviteres deltagerne til at bidrage med argumenter og løsninger. Frirumsdebatten faciliteres af en uddannet debatpilot.

Frirumsdebatten er inddelt i tre runder:

- 1. Fronter – Konflikten trækkes op.** Debatpiloten hjælper med at tydeliggøre, hvor de to debattører er uenige.
- 2. Refleksion – Emnets kompleksitet foldes ud.** Debatpiloten spørger ind til, hvor debattørerne er i tvivl, og beder debattørerne forholde sig til modpartens argumenter. Vi bliver klogere på, hvorfor debattørerne har de holdninger, de har, og hvilke dilemmaer de valg, vi skal træffe, indeholder.
- 3. Initiativ – Vi har nu fået en ny forståelse** for, hvorfor vi er uenige, og dermed et godt grundlag for at komme med forslag til løsninger. Deltagerne bliver bedt om at bidrage.

Frirumsdebatten er udviklet af de danske fri-, efter- og højskoler i samarbejde med forskere, journalister og politikere.

Debatpilotuddannelsen

Frirummet har uddannet omkring 300 debatpiloter, som er i stand til at lede frirumsdebatter over hele landet. Debatpiloterne har modtaget undervisning i spørgeteknik, debatledelse, kropssprog og konflikthåndtering. Nogle af debatpiloterne har rødder i de frie skoler, andre er journalister, bibliotekarer, undervisere, kulturmedarbejdere eller noget helt andet. Fælles for dem er, at de har værktøjer og baggrundsviden til at sætte en frirumsdebat op og til at imødekomme efterspørgslen på refleksive og konstruktive samtaler. Flere af debatpiloterne bruger værktøjerne i deres daglige arbejde og i andre sammenhænge.

Politik & Poesi

Sammen med Grundtvigsk Forum har Frirummet skabt arrangementsformatet ”Politik & Poesi”. Formatet kan bruges af alle, der ønsker en anderledes politisk samtale, der tager udgangspunkt i kunst og poesi. Formålet er at få en dybere og mere værdibaseret politisk samtale, der i højere grad fokuserer på, hvilket menneskesyn der ligger bag de beslutninger, som former vores liv. Der har været afholdt Politik & Poesi-arrangementer i hele landet, og vi har materialer, som kan understøtte formatet, på vores hjemmeside.

Folkets Journalistpris

Frirummet har indstiftet Folkets Journalistpris, som tydeliggør mediernes medansvar for en stærk demokratisk samtale. Vi har brug for journalistik, der repræsenterer befolkningens forskellige tilhørsforhold og synspunkter, og som bygger bro mellem generationer, mellem eliten, magthavere og folket. Prisen er den eneste journalistpris, der uddeles af folket, og som alle kan indstille

kandidater til. Folkets Journalistpris giver en særlig stemme til unge. Frirummet har etableret et Ungepanel, som består af elever fra de frie skoler. Ungepanelet er med til at kvalificere beslutningen om, hvem der vinder prisen, og ungepanelets refleksioner indgår i juryens bedømmelse og videreformidles til medieverdenen. Folkets Journalistpris blev uddelt første gang i 2022.

Møder på Hal-vejen

Møder på Hal-vejen er et Hal Koch-inspireret initiativ, der havde til formål at give unge demokratisk selvtilid gennem ung-til-ung møder frem mod kommunalvalget. Møderne foregik som en walk & talk mellem unge fra en højskole og en partner i lokalområdet, eksempelvis et jobcenter, en SOSU-uddannelse eller en fodboldklub. Ambitionen var at give unge erfaringer med, at demokratisk deltagelse og engagement både handler om at stemme på valgdagen, og om at alle har en stemme, der bør høres og inkluderes.

Selvom mødeformatet blev udviklet og brugt i forbindelse med kommunalvalget, er det ikke kun op til et valg, at det er vigtigt at have en stemme.

Enighedseksperimentet

Enighedseksperimentet er et online rollespil, du kan bruge i din undervisning. Det er en dystopisk sci-fi-fortælling om overvågning og ensretning af idéer og holdninger, og det bygger på erfaringer fra pædagogiske workshops afholdt på 28 fri- og efterskoler i 2019-2020. Eksperimentet provokerer deltagerne til at forholde sig nysgerrigt og kritisk til autoriteter og opfordrer dem til at sige deres mening og handle.

Materialeplatform

Frirummet har udviklet inspirations- og undervisningsmaterialer i samarbejde med skoler og andre civilsamfundsaktører, som du kan bruge til at arbejde med demokratisk dannelse. Materialerne kan bruges i undervisningen, på arbejdspladsen, i forsamlingshuset, hjemme i stuen eller andre steder, hvor mennesker mødes. Du kan finde materialerne på vores materialeplatform på Frirummets hjemmeside, ligesom du finder flere øvelser bagerst i bogen i kapitel III på side 107.

UDVEKSLING

DEBATRÅD

GENERATIONSMØDET

FÆLLESSANG

HANDLINGSKARNEBET

MØDESTED

MORGEN-SAMLING

DIALOG
KL. 16

FÆLLE

FRISKOLENE

efterskolerne

Højskolerne

II

MOD HVERDAGENS DEMOKRATISKE PRAKSISER

Det er nu blevet tid til at komme tættere på praksis. For hvordan tager demokratisk dannelse form inden for skolens rammer?

I dette kapitel har vi samlet eksempler på, hvordan arbejdet med demokrati og deltagelse kan se ud på de frie skoler. Vi har bedt lærere, elever og ledere byde ind med beskrivelser af deres arbejde, erfaringer og oplevelser. Nogle er blevet interviewet af os, og andre har selv formuleret deres bidrag til kapitlet. Selvom fortællingerne tager udgangspunkt i specifikke skoler, lærere og elever, kunne vi have besøgt og beskrevet mange andre gode eksempler.

Med de syv fortællinger får du både et indblik i det demokratiske dannelsesarbejde, der foregår *direkte* i undervisningen, og i den *indirekte* demokratiske dannelse, som finder sted i de mere eller mindre tilrettelagte aktiviteter uden for selve undervisningen.

Formålet med fortællingerne er ikke at give et samlet eller entydigt svar på, hvordan arbejdet med at styrke børn og unges demokratiske dannelse bedst gribes an i praksis, men derimod at fremhæve, hvad der muliggør og udfordrer dette arbejde. Fortællingerne viser et udsnit af de praksisformer og værdier, der går på tværs af de frie skoleformer. På den måde er det ambitionen at lade eksempler fra praksis vejlede og inspirere til udvikling af praksis.

Vi indleder med at se nærmere på de traditioner og værdier, der forbinder de frie skoler.

DE FRIE SKOLER – KORT FORTALT

De frie skoler er ikke ens – hverken inden for eller på tværs af skoleformerne. Alligevel kan man finde ligheder mellem skolerens formål, indhold og organisering, hvilket skyldes det historiske grundlag, værdimæssige ophav og de lovmæssige rammer, der præger dem.

Vi vil her pege på nogle af de forhold, de frie skoler har til fælles, uanset om de har med 6-årige eller 26-årige at gøre. Nedslagene er ikke nødvendigvis udtryk for den praksis, der finder sted på skolerne, men for idealer, der rammesætter og giver retning til arbejdet.

Lovgrundlag

De frie skoler er reguleret af det, der i daglig tale kaldes Friskoleloven, Efterskoleloven og Højskoleloven. Lovene indeholder bestemmelser om skolerens formål, værdigrundlag, statstilskud, tilsyn og meget andet (Børne- og Undervisningsministeriet 2022a; 2022b; Kulturministeriet 2019), og det er dem, der adskiller de frie skoler fra for eksempel folkeskolen og ungdomsuddannelserne.

Den første lov om skolefrihed – også kaldet Friskoleloven – er fra 1855 og blev stadfæstet ved grundlovsændringen i 1915. Friskoleloven bestemmer, at man i Danmark har *undervisningspligt* fremfor skolepligt. Med andre ord skal forældre eller værger have deres barn undervist, men de må frit beslutte, om de vil foretage hjemmeundervisning, indskrive barnet i en folkeskole, en friskole eller en privat grundskole. Friskoleloven betyder, at enhver har ret til at lave skole og undervisning, der bygger på et selvvalgt værdigrundlag, så længe det står mål med det, der kræves i folkeskolen (Folketinget 1953; Børne- og Undervisningsministeriet 2022a). Med friheden følger en forpligtelse på, at skolerne skal forberede eleverne til at:

”leve i et samfund som det danske med frihed og folkestyre

samt udvikle og styrke elevernes demokratiske dannelse og deres kendskab til og respekt for grundlæggende friheds- og menneskerettigheder, herunder ligestilling mellem kønnene” (Børne- og Undervisningsministeriet 2022a).

De frie grundskoler kan inden for den ramme lave undervisning, som udspringer af deres eget værdigrundlag, og som står mål med den undervisning, der gives i folkeskolen.

For efterskoler og højskoler har skolefriheden en anden betydning. I Efterskole- og Højskoleloven står hovedsigtet formuleret som:

”livsoplysning, folkelig oplysning og demokratisk dannelse”, og undervisningen ”skal have en bred almen karakter” (Børne- og Undervisningsministeriet 2022b; Kulturministeriet 2019). Det betyder, at de enkelte efter- og højskoler har frihed til at formulere egne formål og værdisæt – en skole må altså gerne give idræt, musik eller håndarbejde en fremtrædende rolle – så længe det ikke er på bekostning af den almene undervisning.

De frie skoler har på denne baggrund frihed til at vælge til og fra. De kan selv definere skolens ideologiske og værdimæssige grundlag og har pædagogisk og didaktisk frihed, metodefrihed, frihed til at ind- og udskrive elever, til at forvalte økonomi og ansætte, hvem de vil som undervisere. Denne frihed giver skolerne, lærerne og eleverne nogle særlige betingelser for at lave skole på nye og eksperimenterende måder.

Værdigrundlag

Selvom hver enkelt skole formulerer deres eget værdisæt, udspringer de frie skoler også af nogle fælles idéer og værdier, som har betydning for deres praksis. Dette fælles værdigrundlag trækker tråde tilbage til de tanker om menneske og skole, som teolog, filosof og politiker N.F.S. Grundtvig (1783-1872) og lærer og pioner inden for den frie skolebevægelse Christen Kold (1816-1870) udtrykte. Historisk betragtet var de grundtvig-koldske

skoletanker et opgør med 1800-tallets ”sorte skole”, der var præget af disciplin, strenge lærerautoriteter og udenadslære. Undervisningen var nytte- og eksamensorienteret med fokus på læsning, skrivning, regning og bibellære. Som modsvar til dette var sigtet med de frie skoler at oplyse og danne ”det hele menneske”. Skolens undervisning skulle ikke kun fokusere på et fremtidigt erhverv, men på at gøre eleverne refleksive, selvstændigt tænkende og give dem indsigt i og erfaring med forhold, der gjorde dem i stand til at deltage i samfundslivet her og nu. På den måde skulle undervisningen vægte både ånd og krop, og ved hjælp af for eksempel fortælling og sang inspirere og vække elevernes nysgerrighed, fantasi og lyst til at lære.

Spørger man skolerne, hvad arven fra Grundtvig og Kold betyder for måden, der tænkes og drives skole på, vil hver enkelt have sit eget svar. Og netop de lokalt formulerede værdier og opfattelsen af at være et alternativ til den ”traditionelle” skole bidrager til skolernes indhold og retning og præger skolernes tilgang til pædagogik, viden og læring den dag i dag.

Forpligtende fællesskab

Der er en talemåde i de frie skoler, som lyder, at skole – og samfund kunne vi tilføje – er noget, man gør sammen. I det ligger en fordring om, at alle har ret til at blive hørt og føle sig som en del af skolens fællesskab. Alle er også forpligtet på at deltage og bidrage. Med andre ord er det et fælles ansvar at lykkes.

Det er dette, der ligger i begrebet ”forpligtende fællesskab”. Det handler om, hvordan alle bidrager til at tage hånd om fællesskabet, være opmærksom på andre og sørge for, at alle er med og har mulighed for at tage del i fællesskabet. Vælger man de ”nemme” løsninger, eller forpligter man sig på at se og være der for hinanden – på trods af forskelligheder og uenigheder?

På tværs af de frie skoler er der altså en fremhævelse af opmærksomhed og insisteren på fællesskabet. Og det er ikke af-

grænset til skolens fællesskab. Mange af de frie skoler kommer ud af lokalsamfundsinitiativer og er dermed både afhængige af og et stærkt bidrag til civilsamfundet. Det er det, som begrebet ”skolekreds” dækker over, hvor en kreds af mennesker bakker op om og er med til at forankre den frie skole i lokalsamfundet. Det er en del af de frie skolars fælles rødder, at skole og samfund skal vekselvirke med hinanden, og at engagementet og deltagelsen skal række ud over skolens matrikel. Det betyder blandt andet, at mange af de frie skoler er optaget af at skabe relationer til det samfund, der omgiver dem. Det kan være byens plejehjem, lokale genbrug eller skoler og uddannelsesinstitutioner, hvor der kan skabes relationer på tværs af alder, bopæl eller kulturelt og religiøst tilhørsforhold.

Tilgang til læring

Ligesom de frie skoler historisk var et modsvar til datidens ”sorte skole”, kan de anno 2023 også ses som et alternativ til strømninger inden for uddannelsessystemet – og samfundet i øvrigt – hvor ”nyttig” viden, præstation og konkurrence er i høj kurs.

Som alternativ sætter mange frie skoler eksperimenterende, kreative og erfaringsbaserede tilgange til viden i forgrunden. Her handler det om at give plads til fordybelse, leg og levet liv.

Et af de tydeligste eksempler på dette ses blandt andet ved fravalget af folkeskolens afgangsprøver på nogle fri- og efterskoler og fraværet af eksamener på alle højskoler. Friheden til ikke at blive bedømt sætter nogle andre rammer for at drive skole og for undervisningen, som kan gøre eleverne mere risikovillige og give dem appetit og lyst til at lære. Tilgangen til læring ses for eksempel også i det sociale samvær på skolerne, som når elever og lærere mødes til morgensamling, sang, fælles frokost, praktiske opgaver eller tager på ture. Det handler om de pædagogisk tilrettelagte aktiviteter, som ikke nødvendigvis har et præcist formål eller mål for, hvilke kompetencer eleverne får med, men som handler om

at vække elevernes nysgerrighed, lyst til at lære, deres medansvar for samfundet som helhed samt om at give dem erfaring med at tage del i samfundet og styrke deres tro på, at de kan handle.

Lærer og elev – roller og relationer

På en fri skole såvel som enhver anden skole er det læreren, som sætter rammerne for, hvad eleverne er sammen om. Der er derfor også en naturlig asymmetri i relationen mellem lærere og elever. På tværs af de frie skoleformer er der dog en interesse for, hvordan man kan udfordre den magt, som lærere og skole traditionelt besidder, hvilket er forankret i det grundtvig-koldske idé- og værdigrundlag. Det kan blandt andet komme til udtryk i opfattelsen af læreren som en moderator eller facilitator. Lærernes rolle er ikke at kende til ”sandheden” eller at ”overføre” viden til eleverne, men at få den viden, der er i rummet, i spil. Det betyder også, at der er en opfattelse af, at læreren skal turde bringe sig selv i spil – med holdninger, erfaringer og tvivl – og gøre det klart for eleverne, at det er det, personen gør.

På efter- og højskoler betyder kostskoleformen desuden, at skole- og hverdagsliv flyder sammen og giver nogle udvidede rammer for det sociale samvær. Elever og lærere mødes ikke kun i undervisningen, men lærer også hinanden at kende over frokost, når der siges godnat om aftenen, eller når de møder hinanden med søvn i øjnene over morgenmaden. På den måde bliver det muligt at lære det ”hele menneske” at kende. Fordi elever og lærere lærer hinanden godt at kende i forskellige sammenhænge, skabes der trygge rum for at udfordre hinanden på meninger og holdninger i selve undervisningen.

Skolelivet er anderledes rammesat på friskoler i og med, at eleverne ikke bor der. Ikke desto mindre er afstanden ofte kort mellem lærere, leder, elever og ikke mindst forældre. Det kan skyldes, at de fleste friskoler er relativt små, men også opfattelsen af, at alle har ansvar for skolens gang, spiller en rolle i skolens

hverdag. De tætte relationer og nærværet mellem elever, lærere, ledere og forældre betyder desuden, at der som regel er et stort kendskab til hver enkelt elev. Det kan skabe en tryghed og tillid, som betyder, at det bliver lettere at møde de enkelte elever, hvor de er, og udfordre og stille krav til dem, uden at nogen kommer ud, hvor de ikke kan bunde.

Opsamling

Så hvilken betydning har alt dette for det at drive en skole? Hvordan påvirker det den enkelte elev? Hvilke aftryk sætter de frie skoler i det enkelte barn og den enkelte unge, når det kommer til demokratisk deltagelse og dannelse? Det er der nok mange svar på. På tværs af skolernes forskelligheder ligger disse idealer som en kerne, den enkelte praksis kan udspringe fra. Håbet fra skolerne er, at et barn, ungt eller voksent menneske efter at have været elev på en fri skole har stiftet bekendtskab med nogle værdier, der giver dem en følelse af at høre til i og have en betydning for et fællesskab; at de er nysgerrige på samfundet og har lyst til at udforske, udfordre og udvikle det samfund, de er en del af.

SVENDEPRØVE I HANDLEMOD

Denne fortælling er et interview med lærer og daglig leder på Ryslinge Efterskole Rikke Duve.

I 2022 indførte Ryslinge Efterskole på Fyn en alternativ måde at afslutte 10. klasse på. I stedet for at tage den traditionelle afgangseksamen, besluttede efterskolen, at eleverne også kunne vælge at afslutte året med såkaldte svendeprøver. Fælles for svendeprøverne er, at de udvikler elevernes evne til fordybelse, nysgerrighed, vedholdenhed og handling. Eleverne får ikke karakterer for svendeprøverne, som alle afsluttes med et handlingsorienteret produkt. Målet er at styrke elevernes mod til at handle og engagere sig i et fælles projekt.

Mod til at handle

De fleste frie skoler, der bygger på en grundtvig-koldsk tankegang, inddrager ord som ”aktivt medborgerskab”, ”deltagelse” og ”demokratisk dannelse” i deres værdigrundlag. Ryslinge Efterskole er ingen undtagelse. Skoleåret igennem arbejder skolen med elevernes demokratiske dannelse.

”Skolen skal gennem det levende ord og reflekteret læring udvikle elever og medarbejdere til åbne, ansvarlige og aktive medborgere i det globale samfund,” står der i værdigrundlaget på skolens hjemmeside.

Når vi spørger Rikke Duve, der er daglig leder og lærer på Ryslinge Efterskole, hvorfor efterskolen tilbyder svendeprøver som et alternativ til den traditionelle 10. klasses afgangseksamen, begrundet hun det med det, de unge skal bruge for overhovedet at kunne deltage i fællesskaber. Med det, der skal til for, at unge kan handle på deres viden. Med det, der kræves, når man skal tage aktivt del i samfundet: mod.

”Mange unge i dag føler, at de hele tiden skal præstere. Vores oplevelse er, at de unge er rigtig dygtige, men de tror det ikke selv. Det skal vi som samfund tage meget alvorligt. Generationen af unge vil gerne gøre det så godt, men de har så mange valgmuligheder, at de kan blive helt handlingslammede, og så tør de alligevel ikke tage skridtet. Vi vil gerne udvikle handlemod,” siger Rikke Duve.

Handling, fordybelse og erfaringer udefra

Svendeprøverne består af fem kortere projektforsøg, som løber over en periode på ni uger, hvor eleverne arbejder med faglighed i praksis. Det første forsøg giver praktiske redskaber, man har brug for, når man flytter hjemmefra. I det andet forsøg, ”RYK din verden”, lærer eleverne at planlægge debatter. Herefter arbejder de med biodiversitet ved at forvalte et stykke natur i forsøget ”Naturbiodiversitet”. Så dykker eleverne ned i historien og analyserer konflikter fra flere vinkler i forsøget ”Parallel Histories”. Svendeprøverne slutter med forsøget ”Talks”, hvor den enkelte elev selv vælger et emne at fordybe sig i, som formidles til et større publikum ved skolens egen festival i slutningen af året.

Eleverne har i løbet af skoleårets første måneder fået kendskab til forskellige redskaber til at lave projektarbejde gennem skolens egen projektlederuddannelse. Når svendeprøveforsøget går i gang, skal de både bringe den erfaring med projektarbejde og deres faglige viden i spil. Derudover lægger svendeprøveforsøget op til, at eleverne trækker på det, de lærer gennem deres fritidsinteresser og foreningsliv.

Eleverne indleder hvert af de fem forsøg med at skrive ned, hvad de forestiller sig, de vil få ud af forsøget. Hvert forsøg afrundes ved, at eleverne reflekterer over, hvad de har lært, og hvordan de har udviklet sig. Eleverne arbejder i små grupper, og hver gruppe har en responsgruppe, som de udveksler feedback med.

Indholdet i svendeprøverne er udviklet med tre overordne-

de parametre for øje: Alt, hvad eleverne arbejder med, skal give dem mod til at handle, tid til at fordybe sig og erfaringer med samfundet uden for efterskolen. Det sidste hænger igen sammen med det handlemod, som efterskolen ønsker at sende sine elever videre med, når skoleåret er forbi.

”Vi tror, der gennem elevernes møde med det omkringliggende samfund sker en demokratisk, personlig og faglig dannelse, hvor de kan nå ud over sig selv og ind i det samfund, som den enkelte er en del af,” skriver skolen om afsættet for svendeprøverne. Eller som Rikke Duve siger det:

”Ellers kan en efterskole godt blive en boble, hvor eleverne oplever, at de kan noget på skolen, men ikke tror, at de kan det samme, når de kommer uden for skolen. De skal mærke, at de også godt kan, når de ikke er på skolen.”

RYK din verden

Det første forløb i svendeprøven giver helt bogstaveligt eleverne mod til at bruge nogle af de værktøjer, der er nyttige i voksenlivet. De lærer blandt andet at lappe en cykel, sætte hylder op, sy madrasbetræk og bygge pallemøbler.

”Noget af det, de kan få brug for, når de flytter hjemmefra,” forklarer Rikke Duve.

Det gælder sådan set også for de fire næste forløb. Når cykellapperne er sat, bliver eleverne undervist i argumentationsteknik og i at planlægge debatter. Det sker i forløbet ”RYK din verden”. For hvordan øver en 15-årig sig bedst i at turde stå frem og sige sin mening?

Det har journalist Gerd Maria May nogle gode bud på. Hun er tidligere fellow ved Constructive Institute ved Aarhus Universitet, hvor journalister fordyber sig i konstruktiv journalistik, og så er hun også uddannet på Frirummets debatpilotuddannelse.¹¹ Derudover har hun udviklet debatformen ”Løsningernes Rum”, der fokuserer på at inddrage deltagerne i at finde løsninger på et

emne. I foråret 2022 inviterede Ryslinge Efterskole Gerd Maria May til at undervise eleverne i forløbet ”RYK din verden”. Hun lavede små øvelser, hvor eleverne blev trænet i at tale om deres forskellige synspunkter og vise deres holdninger ved at flytte sig rundt i rummet i et såkaldt Holdningsbarometer.¹² Eleverne blev undervist i, hvad et argument er, hvordan man kan bygge en argumentation op, og hvordan formidling kan styrke fællesskabet ved at inkludere nuancer, inspirere til løsninger og skabe tillid.

En stor del af forløbet handler om at træne elevernes mod til at holde fast i det, de mener. I forløbet arbejder eleverne også med at spørge ind til andres argumenter og med selv at skifte mening undervejs. Rikke Duve vurderer, at modet til at sige noget vokser, fordi eleverne bliver undervist i mindre grupper, hvor de oplever, at det er trygt at sige noget. Der er nogen, der kun har lyst til at påtage sig en mindre rolle, og det er ifølge hende okay, så længe de oplever, at deres rolle er vigtig for helheden. De skal mærke, at de er nødt til at være på, fordi de er ansvarlige over for hinanden og oplever, at det gør en forskel, om de bidrager eller ej.

Som en del af forløbet planlægger eleverne debatter. De arbejder sammen i mindre grupper om at planlægge en debat og udveksler undervejs feedback med en anden gruppe. Lærerne vælger, hvilke debattører der skal være med i debatten. Det kan være lokalpolitikere, forældre, højskoleelever eller andre, der ikke er en del af efterskolen. Eleverne beslutter herefter, hvilket emne der skal debatteres, og hvad formen på debatten skal være.

En gruppe elever valgte for eksempel at debattere aldersgrænser for alkohol med forældrene. Her skulle deltagerne, der kom for at høre debatten, først tale sammen i mindre grupper. Herefter

11) På Frirummets debatpilotuddannelse bliver man undervist i debatstyring, konfliktanalyse, spørgeteknikker og kropssprog. Formålet er at give debatpiloterne værktøjer og inspiration til at kunne arrangere politiske debatter, som holdes i en god og konstruktiv tone, og som gør deltagerne klogere på en konkret problemstilling. Du kan læse mere om Frirumsdebatten og uddannelsen på side 44-45.

12) Du kan finde øvelsen Holdningsbarometeret i kapitel III på side 113-115.

ter skulle de tilkendegive deres holdning gennem et Holdningsbarometer. Til sidst havde eleverne arrangeret en paneldebat med tre forældre som paneldeltagere.

Responsgruppen var en del af publikum og holdt undervejs øje med ting som fremtræden, formidling, facilitering og deltagelse.

”Responsgruppen er vigtig, fordi eleverne ser, at andre vælger at løse opgaven på en anden måde, og at der er flere forskellige handlemuligheder,” siger Rikke Duve.

Mod til at flytte sig og mod til at stå fast

Da forløbet var slut, reflekterede eleverne over, hvad de havde lært.

”Jeg havde to elever, der på en måde var yderpolerne i projektet. Den ene var i forvejen rigtig god til at byde ind, og den anden var en ret stille elev, der egentlig kan en masse, men ikke havde erfaring med at stå frem. De to elever havde oplevet forløbet meget forskelligt. Den elev, der var god til at byde ind, sagde, at hun havde lært at lytte til, hvad andre siger, og at det er okay at flytte sig holdningsmæssigt i løbet af en debat,” siger Rikke Duve.

Den anden elev havde sagt, at han havde været i tvivl om, hvorvidt hans bidrag til debatten ville gøre en forskel. Han havde lært at stå ved sin egen holdning.

”Jeg synes, det er enormt smukt, at de, der plejer at være sikre på, hvad de mener, lærer at flytte sig holdningsmæssigt, og de, der ikke er vant til at byde ind, lærer, at deres holdning har værdi,” siger Rikke Duve.

Et fælles tredje

Rikke Duve mener, at samarbejdet i elevgrupperne og elevernes fokus på gruppens fælles produkt er to helt centrale ting, der modvirker handlingslammelse og præstationsangst. For handlemodet kommer, når fokus tages væk fra det enkelte unge menneske.

”Når de unge går sammen og gør nogle ting, kan vi få dem til at opdage, at det ikke handler om, at man skal være god. Det handler om oplevelsen af at kunne byde ind i et fælles projekt med noget, og så kan vi gøre noget sammen,” siger hun.

Den måde at arbejde på betyder, at eleverne opdager, at de andre elever og det fælles produkt er afhængige af deres bidrag.

”Jo mere vi koncentrerer os om et fælles tredje og samarbejdet om et fælles mål, jo mere får vi handlet. Sammen får eleverne skabt noget, der er rigtig fedt, og den erfaring kan de tage med videre,” siger hun.

Justeringer

Svendeprøverne blev afprøvet første gang i 2022 og justeres og evalueres løbende. Og det er en helt klassisk arbejdsmetode på efterskolen.

”Vi gør alting mindst to gange. Vi prøver noget af, så lytter vi til elevernes og lærernes oplevelser og justerer til, og så prøver vi igen,” forklarer Rikke Duve.

Kun en enkelt gang i den over en time lange samtale om svendeprøver bliver Rikke Duve tavs. Det er ved spørgsmålet om, hvordan skolen forholder sig, hvis en elev ikke har lyst til at deltage aktivt i svendeprøveforløbet eller andre af skolens afsluttende fællesprojekter. Efter et stykke tid svarer hun:

”Den tanke kan jeg slet ikke tænke. Det er jo den motivation, vi har arbejdet med hele året.”

FRIVILLIGHED, GENBRUG OG GENERATIONS- MØDER

Denne fortælling er et interview med forstander på Rønde Højskole Birgit Fuglsbjerg.

Denne fortælling handler om, hvordan en skole igennem sin undervisning bygger bro til lokalsamfundet og giver eleverne konkrete erfaringer med at engagere sig. Eksemplerne kommer fra Rønde Højskole, der ligger i Østjylland, og de viser, hvordan en udflugt, et projektforsløb eller et aftenarrangement kan være andet og mere end et afbræk i elevernes hverdag. I fortællingen stiller vi altså skarpt på en udbredt – men måske også undervurderet – del af det demokratiske dannelsesarbejde: arbejdet, der finder sted i det, forstander Birgit Fuglsbjerg selv betegner som de frie skolers ”helt almindelige undervisningsaktiviteter”, og som placerer eleverne i andre og større fællesskaber end skolens.

Det handler om handling

Hvorfor skal en skole overhovedet inddrage lokalsamfundet i sin undervisning? For den enkelte lærer kan det dreje sig om at skabe spændende undervisning, mens en forstander måske ser det som en mulighed for at styrke skolens profil udadtil. Ifølge forstander på Rønde Højskole Birgit Fuglsbjerg handler arbejdet dog også om en større vision:

”Vi har som frie skoler en særlig mulighed for at omsætte idéer til handling og bygge bro til samfundet. For mig at se er det afgørende, at vi er opmærksomme på handlingsdimensionen i demokratisk dannelse.”

De handlinger, man foretager sig, har betydning for, hvordan man oplever det samfund, man lever i. Og når eleverne får konkrete erfaringer med at handle, styrker det ifølge forstande-

ren også deres selvtillid og evne til at handle på udfordringer i samfundet.

Birgit Fuglsbjerg understreger, at de eksempler, denne fortælling omhandler, nok ikke er enestående for hendes skole. De udgør heller ikke en ”one size fits all”-skabelon, men viser, hvordan demokratisk dannelse relativt let kan blive en del af elevernes ”almindelige” skoledag, hvis man fokuserer på skolens relation til det omgivende samfund.

Frivillig på hospice

På højskolen engagerer eleverne sig i frivilligt arbejde i lokalsamfundet gennem de fag, de har. I begyndelsen af opholdet besøger eleverne de forskellige institutioner i lokalområdet, som højskolen har et samarbejde med, og de har derefter mulighed for at melde sig som frivillige. Der er intet krav om, at de udfører frivilligt arbejde, men flere af dem vælger at gøre det. Det frivillige arbejde er skolens forsøg på at løfte elevernes engagement videre ud i verden.

På skolens studieforberevende medicin- og sygeplejelinje kan eleverne deltage i livet på et hospice. Nogle arbejder også frivilligt på byens plejehjem. Eleverne varetager ikke personalets arbejde, men får andre typer af opgaver, der for eksempel handler om at skabe initiativer, der giver mere liv. De deltager i spisesituationer, håndarbejde, samtaler, gåture og lignende. Helt overordnet bidrager eleverne med deres frivillige indsats til at styrke sammenhængskraften på de steder, hvor de er. Og så giver det anledning til gode refleksioner at være i en kontekst, hvor døden er lidt tættere på end normalt.

Arbejdet handler altså om at bidrage med mere liv, glæde og samtale til hverdagen, og det er mærkbart, at eleverne har en faglig interesse i arbejdet. Formålet er at give eleverne oplevelser og erfaringer med området, og institutionerne i lokalsamfundet er glade for samarbejdet og den brobygning til højskolen, som de oplever at få ud af det.

Genbrugspladsen

I et undervisningsforløb med fokus på miljø besøgte et hold højskoleelever en genbrugsplads i nærheden af skolen. Eleverne havde blandt andet fået til opgave hver især at tage en ting med hjem fra genbrugspladsen, som de mente kunne bruges til noget på skolen.

Ifølge Birgit Fuglsbjerg gjorde det indtryk på eleverne at sanse uoverskueligheden i alt affaldet.

”Det er virkelig betydningsfuldt at bruge det at være ude i virkeligheden som afsæt for projekter, der handler om at skabe forandring i verden. Efter de havde været på genbrugspladsen, lavede nogle af eleverne deres eget affaldssorteringssystem. Det mundede ud i et periodevist forsøg med affaldssortering, som kunne tage højde for det, de havde oplevet derude,” fortæller forstanderen og tilføjer, at systemet dog gik i opløsning efter kort tid.

”Altså, vi er ikke hellige og ikke dygtigere end alle andre. Men der ligger guldkorn i, hvordan man som højskole kan tilgå verden. Hvordan man kan tilrettelægge undervisningen, så den kan inspirere eleverne til at skabe det liv, de ønsker sig. Få dem til at spørge: Kan vi gøre noget – skabe forandring?”

Projekter som dette kan ifølge Birgit Fuglsbjerg godt lyde meget politiske, men for hende handler det i højere grad om at gøre sig erfaringer med at handle.

”Det er mere et spørgsmål om en almen og demokratisk dannelse gennem praksishandlinger. De oplevelser, eleverne får, kan de tage med ind i det studie og den karriere, de danner sig senere.”

Syng, Spis og Snak

På den østjyske højskole afholder man løbende arrangementer, hvor lokalsamfundet inviteres indenfor til fællessang, kultur møder og spisning. Skolen afholder blandt andet arrangementet ”Syng, Spis og Snak”, som er et format, de frie skoler sammen har udviklet.¹³

På Rønde Højskole spiser deltagerne først sammen, hvorefter de synger fællessang og til sidst har nogle strukturerede samtaler med udgangspunkt i temaer eller spørgsmål, som eleverne deltager i.

Gæsterne udefra er typisk 50+ år gamle, og skolen organiserer det sådan, at gæsterne sidder på den ene side af et langbord og eleverne på den anden side. Nogle gange har skolens filosofilærere formuleret spørgsmål, som samtalen kan tage udgangspunkt i, og andre gange sker forberedelsen i samarbejde med eleverne.

”Spørgsmålene handler for eksempel om livsoplevelser, vendepunkter, familie, uddannelse eller karriere. Det er vigtigt, at det ikke er debataftener, men at det er samtaler om livet, der er i fokus. Det skaber nogle helt særlige, vigtige og sjældne møder,” fortæller Birgit Fuglsbjerg.

”Nogle elever har faktisk aldrig rigtig talt med ældre mennesker, som ikke er deres bedsteforældre. Ved disse arrangementer får de udvekslinger om livet med nogen, som giver perspektiv på tilværelsen – for de har prøvet det hele.”

FN's verdensmål og fødevarerbevidsthed

Som en del af et projekt under en Verdensmålsuge¹⁴ var der højskoleelever, der arbejdede med fødevarerbevidsthed og madspild. Læreren og eleverne tog på besøg rundt omkring på Djursland for at se landbrugene i nærområdet, fortæller Birgit Fuglsbjerg.

”Vi bruger helst lokale råvarer i vores madproduktion, så det var i første omgang godt at se, hvor maden kommer fra. I det konkrete projekt købte skolen så kasserede råvarer hos en landmand,” siger hun og tilføjer, at dette for eksempel kunne være skæve, mærkelige gulerødder, som butikkerne ikke vil købe.

13) Du kan læse mere om formatet og se kommende arrangementer på www.hojskolesangbogen.dk under ”Syng, Spis og Snak”.

14) Verdensmålsugen er et årligt topmøde, som stiller skarpt på arbejdet med FN's verdensmål i Danmark og inspirerer til handling og nye løsninger for bæredygtig omstilling og udvikling.

”Så talte eleverne om, hvad det er, vi tager for givet i forhold til madvarer og -produktion. Hvilke standarder der er for ’normale’ fødevarer og vores madkultur.”

Også her var det konkrete besøg med til at tydeliggøre muligheden for at handle.

”Om det er ved at besøge lokale landbrug eller at tage ud til kysten og besøge en tangproduktion, så har vi særlige muligheder i højskolen for at opleve samfundet – ikke kun fortælle om det,” siger forstanderen.

Ifølge Birgit Fuglsbjerg kan man som skole eller lærer med fordel overveje, hvilke af ens aktiviteter der rækker ud over skolens matrikel, og hvordan man arbejder med at vise eleverne, at det er muligt at handle på problemer i samfundet. Dette kan hjælpe en til også at overveje, hvordan man i højere grad kan give eleverne konkrete erfaringer med at handle og finde nye løsninger på udfordringer i samfundet.

SKOLEUDVEKSLINGER MOD FORDOMME

Denne fortælling bygger på en række skolebesøg og interviews med lærere og elever fra friskolen Al-Hikma i København.

Frirummet besøgte i foråret 2022 en række frie skoler. Flere af skolerne var optaget af skoleudvekslinger og det demokratiske dannesepotiale, der ligger i disse. I denne fortælling vil vi præsentere nogle af de oplevelser og erfaringer, som eleverne og skolelederen på Al-Hikma, som er en friskole med muslimske rødder i København, har gjort sig, når de har besøgt og selv har fået besøg af skoler. For dem har skoleudvekslingerne været en måde at nedbryde fordomme og forudindtagethed på og at give et bredere og mere åbent perspektiv på verden og på hinanden.

”Jeg havde ikke som sådan nogle fordomme om dem. Jeg havde mere en fordom om, at de havde nogle fordomme om os. For tit bliver vi fremstillet som sådan lidt mærkelige mennesker i medierne. Men det var slet ikke sådan.” (Friskoleelev fra Al-Hikma om møde med elever fra Grønbjerg Friskole)

Skoler på besøg

En række skoler arbejder på forskellige måder med at sende eleverne ud af deres egne værdimæssige og vante rammer. Det sker ved at lade dem mødes med nogen, der ud fra bestemte parametre som bopæl, religion, etnicitet og skoleform kan betegnes som forskellige fra dem selv.

På Al-Hikma, en friskole med muslimske rødder i København, har eleverne deltaget i flere typer af skoleudvekslinger for netop at opleve og blive klogere på andre skolekulturer, lokalområder og mennesker. Eksempelvis besøgte skolens 9. klasse på

et tidspunkt Grønbjerg Friskole, en grundtvig-koldsk friskole i Vestjylland, mens skolens 8. klasse besøgte Baunehøj Efterskole i Nordsjælland.

Skoleudvekslingerne var tilrettelagt, så eleverne fra Al-Hikma boede på de skoler, de besøgte. De blev sat sammen med eleverne fra værtsskolen, og værterne var så ansvarlige for, at deres gæster oplevede byen. De gik ture, besøgte deres værts fritidsjob og hang ud i lokalområdet. I skoletiden arbejdede de med forskelligt undervisningsmateriale, som åbnede op for og understøttede, at de kunne lære hinanden at kende og sætte ord på de forskelle og ligheder, de oplevede. De arbejdede blandt andet med, hvad fordomme og forskellighed er, hvordan man kan kommunikere på måder, der åbner en samtale, og hvordan man kan løse konflikter. Efter besøget blev der aftalt et genbesøg med omvendt fortegn, så udvekslingen gik begge veje.

”Det var virkelig fedt. Vi følte os tilpas, og man kunne spørge om alt. Ingen blev fornærmede. Vi følte os som venner, da vi kom. Når det kom til fordomme, følte jeg, at de spurgte os om, hvad vi syntes, eller hvordan vi havde det, og så forstod de ligesom, hvordan det rent faktisk var.” (Friskoleelev fra Al-Hikma om besøg på Baunehøj Efterskole)

Hvad og hvordan?

Nogle af besøgene har været en del af foreningen Friskolernes initiativ ”Skole-kultur-møder”,¹⁵ som går ud på at etablere udvekslinger mellem skoler med henblik på at skabe nye relationer, nedbryde fordomme og give et bredere perspektiv på verden og

15) Du kan læse mere om initiativet på Friskolernes hjemmeside: www.friskolerne.dk/fra-skole-til-skole/skolekulturmoeder.

hinanden. Andre har skolerne selv stået for, og andre igen har været eksterne, fondsfinansierede projekter. I de tilfælde, hvor skolerne selv har stået for møderne, er de blevet til ved, at en skole har kontaktet en anden skole med henblik på at mødes. Derfra har de udpeget tovholdere, programlæggere og praktisk ansvarlige. Ved de skolekulturmøder, der blev sat i gang af Friskolerne, havde skolerne mulighed for at få en oplægsholder ud, som havde fokus på fællesskab og på, at ”venskab vaccinerer mod fordomme”.

Fælles for skoleudvekslingerne er, at der sættes mindst én hel skoledag af til mødet – måske flere dage afhængigt af mulighederne for indkvartering og tidsforbrug – og at indholdet handler om at få blik for og erfaring med forskelle og ligheder i et samfundsfællesskab.

Erfaring med mangfoldighed

Skoleudvekslingerne handler grundlæggende om at udfordre de forestillinger, forventninger og fordomme, eleverne kan have om ”de andre” og det ukendte. Skolelederen på Al-Hikma, Allaa Al-Naqach, forklarer, hvordan en følelse af ukendt land i hans øjne skubber på en vigtig udvikling hos den enkelte elev og i samfundet. Ifølge ham er det en central opgave for skolen at give børn og unge erfaringer med at møde og indgå i en nysgerrig samtale med mennesker, de ellers forventer at være meget forskellige fra. Hvis skolen kan lykkes med at bringe eleverne ud af deres ”comfort zone” på en tryk måde og inden for en ramme, de kan forstå, opnår de viden og erfaringer, de kan tage med sig videre og bygge på resten af livet.

”Det handler om at møde børn, der kommer fra noget helt andet end en selv. Mange af eleverne, de mødte på udvekslingen, var faktisk fra samme by som os, men havde helt anderledes liv. Det var meget interessant at opdage, at bare fordi vi bor samme sted, er det ikke ensbetydende med, at vi er ens. Der er så meget

læring i det her, som ikke kan teoretiseres, og som man ikke kan fortælle om, men som ligger i mødet og i erfaringen,” siger skolelederen.

At udvide horisonter ved at mødes på tværs af enten landet eller blot af den by, man bor i, kan altså være en god rammesætning for et stilfærdigt møde mellem forskellige grupper af unge. Det kan også være et nødvendigt greb i en tid med stigende polarisering, og hvor nogle grupper i befolkningen måske primært hører om hinanden i medierne, men ikke taler så meget med hinanden. Det skal disse skoleudvekslinger imødegå.

Hvis skoleudvekslingerne skal bidrage til at nedbryde fordomme og bygge bro mellem elever og mennesker med forskellige baggrunde, sætter det nogle krav til forberedelsen og rammesætningen af møderne. Hvis der ligger en indlejret forventning om, at den ene gruppe primært skal afkræfte den anden gruppes fordomme, er der ikke tale om et ligeværdigt og gensidigt nysgerigt møde. Der ligger altså en del arbejde i rammesætningen og forberedelsen af selve mødet, ligesom der ligger et stort arbejde, når mødet efterfølgende skal evalueres.

Hvis du vil arbejde med skoleudvekslinger, kan du med fordel tænke over:

- Hvilke forventninger har du og dine elever til det område og de mennesker, I skal besøge og møde?
- Hvilke forventninger tror I, at de har til jer?
- Kan man bruge disse formodninger og fordomme til at gå mere nysgerrigt og spørgende ind i mødet?

Du kan også finde inspiration i øvelsen Det fordomsbevidste rum på side 118.

Forslag til dagsprogram

Nogle af de skoler, der har arbejdet med skoleudvekslinger, har blandt andet haft følgende program:

- Velkomst ved skoleleder, lærere og elever.
Overvej, hvordan I som værter kan sørge for, at gæsterne føler sig velkomne. I kan sætte nogle fælles rammer for dagen og tale om, hvorfor det er vigtigt at mødes og lære hinanden at kende.
- Hver klasse har valgt et stykke musik, der lyttes til.
Fokus flyttes til noget fælles tredje, hvilket kan være en god måde at lære hinanden bedre at kende på og starte nogle samtaler efterfølgende. Hvorfor har den anden klasse valgt det stykke musik? Hvad betyder det for dem?
- Ryste-sammen-øvelser med fokus på at lære hinanden at kende.
Måske I allerede kender nogle gode øvelser. Ellers kan I lade jer inspirere af øvelserne i kapitel III. For eksempel Holdningsbarometeret og Mening og mod.
- Makker-gæst-sammensætninger og gruppesamtaler. Eleverne kan for eksempel fortælle om det sted, de bor, om deres familie, livret, fritidsjob, eller hvad de interesserer sig for.
- Fælles frokost.
- Gå en tur i makkerpar. Fortæl om dit område.
Eleverne får mulighed for at lære hinanden at kende i mindre grupper og får viden om og indblik i hinandens liv.
- Dilemmaøvelser, dilemmateater, oplæg eller lignende.
- Fælles opsamling.
I kan for eksempel samle op ved at overveje: Var der noget, der overraskede jer i forhold til mødet i dag? Hvorfor kan det være godt at møde og tale åbent med dem, man ikke kender? Hvad kan man gøre for ikke at blive styret af sin egen forudindtagetthed og fordomme? Hvilke initiativer kan I tage for at arbejde videre med de oplevelser og erfaringer, I har fået i dag?
- Tak for i dag.

MØDER PÅ HAL-VEJEN

Tidligere højskoleelev på Krogerup Højskole Grith Holme Staunsa-ger beretter i denne fortælling om sine oplevelser fra faget Møder på Hal-vejen.

Møder på Hal-vejen er et valgfag på Krogerup Højskole, hvor eleverne skaber møder med de mennesker, de er allermest uenige med, eller dem, de har sværest ved at forstå. Gennem møderne øver eleverne sig i at rumme uenighed ved at tilgå og undersøge uenighederne på en ordentlig og empatisk måde. Valgfaget udfordrer dermed elevernes antagelser og fordomme og forsøger at modvirke samfundets ekkokamre. Møder på Hal-vejen er udviklet af højskolelærer Clara Nepper Winther, som har været inspireret af skolens grundlægger, Hal Koch, der pointerede, at demokratiet måtte sikres gennem samtale.

Valgfaget indledes med, at eleverne beslutter sig for, hvem de gerne vil invitere på kaffe og kage. Tidligere hold har blandt andet mødtes med sexarbejdere, politiske frontfigurer og religiøse bevægelser. Undervisningen på valgfaget bruges på samtaleteori, forberedelse til møder og møderne selv. Som noget helt særligt forbereder eleverne sig til møderne gennem fordomsbevidsthed ved at vende deres fordomme til åbne, nysgerrige spørgsmål.¹⁶

Det ideelle demokrati og den hensynsfulde medborger

I skolen har jeg lært, at demokratiet er samfundets fundament, og at demokratiet er det, der sikrer en sammenhængskraft, en tillid og en social kontrakt. På højskolen lærer vi, at vi skal omfavne ukendte holdninger og gøre os umage i mødet med demokratiet. Jeg har

altid kunnet følge tankerne, men valgfaget Møder på Hal-vejen gav mig en sjælden praksiserfaring, som jeg siden har genbesøgt.

Valgfaget blev et vindue ind til et nærværende, håndgribeligt demokrati, der pludselig eksisterede uden sine vante beklædninger. Det var et billede på et demokrati, der var strippet for valgtaler, forhandlinger og magtkampe, og som tilgik den politiske samtale på en alternativ måde. I stedet for at lytte efter modpartens svage argumenter, lyttede man for at blive klogere på modpartens udgangspunkt. I stedet for at indgå i samtalen for at *få*, indgik man i samtalen for at *give*. For mig var de politiske samtaler i Møder på Hal-vejen derfor særligt betydningsfulde, da de hverken handlede om at få ret, anerkendelse eller bekræftelse. I stedet var de et rum, hvor vi gav opmærksomheden og empatien til dem, vi på forhånd havde dømt ude.

Jeg har tidligere lært, at min vigtigste rettighed i demokratiet var, at jeg havde krav på at blive hørt. Jeg tænkte, at det var dem, der var over mig – politikerne, skolelærerne, myndighederne – der skulle *lytte*. Løbende er jeg kommet frem til, at min demokratiske rettighed også kommer med et ansvar og en forpligtelse til *selv* at lytte, at blive klogere. Dét lærte jeg af Møder på Hal-vejen.

Det demokratiske værdisæt, jeg blev præsenteret for gennem møderne, undervisningen og diskussionerne, håber jeg, at jeg kan bære med mig, når jeg engagerer mig i demokratiet fremover. Tilgangen til møderne og diskussionerne efterfølgende lagde nemlig vægt på, at vi skulle tilgå forargelsen og uenigheden med respekt og empati. Dét stred delvist imod mine vaner, da jeg bemærkede, at rummelighed, forståelse og sympati for mig var ensbetydende med enighed. Gennem møderne mildnedes min forståelse af enighed, og jeg oplevede, at forståelse og enighed ikke behøvede at være synonyme. I min notesbog fra højskolen skrev jeg blandt andet følgende om et møde om økonomisk politik med en folketingspolitiker fra et politisk parti på en af yderfløjene:

¹⁶ Du kan se øvelsen beskrevet på side 118 under Det fordomsbevidste rum.

”11/03. Efter mødet: Færre fordomme. Kan anerkende hans argumenter, selvom jeg er uenig i meget!? Men et behageligt menneske på trods.”

Efterrefleksionen var et vigtigt element på valgfaget. Efter hvert møde lavede vi en skriveøvelse, hvor vi svarede på nogle spørgsmål, heriblandt:

”Hvilke værdier deler jeg? Hvilke argumenter anerkender jeg, og hvilke anerkender jeg ikke?”

Dermed trænede møderne – og efterrefleksionen – mig til at tage stilling, være kritisk over for mine antagelser og danne mine egne meninger. På den måde var Møder på Hal-vejen ikke bare et idealbillede af et velfungerende samtaledemokrati, men også et læringsrum, hvor jeg kunne øve mig i at blive den demokratiske medborger, jeg drømmer om at være.

For mig var en stor del af læringsprocessen at blive konfronteret med, at et menneske ikke kun rummer én holdning. Når vi inviterede modparter på besøg, gjorde vi det ud fra, at de repræsenterede én særlig holdning eller ét særligt livssyn, som vi anså for at være radikalt. Jeg husker, at jeg blev chokeret over, at jeg *ofte* delte holdninger eller personlige erfaringer med modparterne. Det var ofte små ting, som for eksempel at medier fordrejer virkeligheden, eller at fællesskaber bliver nedbrudt, hvis alle opgaver varetages af staten. Selvom enigheden var uskyldig eller almenmenneskelig, provokerede det min selvhøjtidelighed, men mindskede også min frygt for, at samfundets sammenhængskraft var i opløsning. Jeg tænkte, at hvis vi lærte at se nuancerne, måtte der være en vej ud af polariseringen. Jeg har siden ønsket, at alle borgere blev ført igennem Møder på Hal-vejen – hvis forskellige samfundsgrupper først har delt en eftermiddagskaffe, må demokratiet kunne modstå de kræfter, som positionerer grupperne mod hinanden.

Fordommens kraft og magt

Forud for hvert møde forberedte vi altid spørgsmål ud fra vores fordomme. I starten syntes jeg, det var en grænseoverskridende proces, fordi jeg blev konfronteret med, at jeg jævnligt opdagede fortællinger på spinkle grundlag. Jeg opdagede, at jeg var fordomsfuld, temmelig unuanceret og slet ikke så rummelig, som jeg troede. Jeg oplevede, at jeg var fordømmende over for mennesker med medfødte privilegier, og at jeg var bedreviddende over for mennesker med religiøse identiteter. Jeg var dog ikke alene med min selvbekendelse. Oplevelsen gik igen blandt alle mine medkursister. Løbende lærte vi, at fordomme ikke gjorde os til dårligere mennesker, men at de var et resultat af, at vi var uerfarne. Fordomme var et udtryk for, at vi forsøgte at generalisere de få erfaringer, vi havde haft. Fordomme var også en måde at undgå at tage stilling til det enkelte menneske.

Vi fik altid nogle minutter i stilhed til at skrive vores fordomme ned om de mennesker, vi skulle møde. Hvilken barndom har de haft? Hvilket tøj har de på? Hvad synes de om fri abort? Hvordan er deres sociale kompetencer? Notesbogen blev spækket med alverdens dybe, overfladiske eller umiddelbare fordomme. Efterfølgende skiftedes vi til at læse den ene fordom op efter den anden i plenum, mens underviseren samlede brudstykkerne af et fiktivt menneske. Vi remsede alverdens fordomme op – måske havde vores gæst få venner, ingen samvittighed, var ignorant, magtbegærlig eller negligerede kvindekampen.

Jeg husker særligt det sitrende ubehag og nervøsiteten, hver gang vi skulle åbne op for vores fordomme. De første fordomme var altid milde, uskyldige, men senere turde vi at udlægge de fordomme, som vi fandt mest skamfulde eller pinagtige. Hvis et besøg handlede om seksualitet eller spiritualitet, kunne mine fordomme spænde fra boligform, tøjbeklædning og talemåde til vedkommendes selvopfattelse, selvværd og familierelationer. Undervejs i fordomsrunden blev boblen brast, og i fællesskab kunne vi se, at vores fordomme var spøjse, skæve eller urealistiske. Det var en forudsætning for faget, at

vi kunne være ærlige om vores umiddelbare og grimme fordomme. For at skabe et rum, hvor man kunne være det, øvede vi os på at drage tavshedsomsorg for hinanden. De specifikke fordomme skulle altså *blive* inden for de fire vægge.

Efter fordomsrunden omsatte vi fordommene til åbne spørgsmål, der sørgede for, at vi gik kritisk til vores antagelser. For at gøre det grupperede vi fordommene i tematikker. Det var forskelligt fra møde til møde, men vi havde ofte antagelser om gæstens sociale liv, verdenssyn, familiebaggrund eller tidligere erfaringer. Hvis vi for eksempel havde fordomme om, at vedkommende var kommet ind i sit miljø på grund af pengemangel, ensomhed eller traditioner, kunne vi omsætte fordommene til dette spørgsmål:

”Hvordan kom du ind i miljøet?”

Hvis vores fordomme gik på, at vores gæst var drevet af jagten på magt, penge eller prestige, kunne vi ligeledes spørge: ”Hvor ligger din motivation for dit arbejde?”

Spørgsmålene kunne være mere eller mindre specifikke, men vigtigst af alt skulle de ikke være ledende. De skulle give deltageren mulighed for at fortælle sin version af sin historie. Vi stillede ikke spørgsmålene for at få bekræftet vores fordomme, men brugte i stedet fordommene til at blive opmærksomme på, hvilke områder vi ville lære noget om. Vi skrev alle spørgsmålene ned og besluttede i plenum, hvilken rækkefølge vi ville stille dem i. Ofte startede vi med brede, konkrete spørgsmål og afsluttede med spørgsmål, der gav gæsterne mulighed for at fortælle om deres værdier og menneskesyn. Spørgsmålene blev dermed vores rettesnor til den efterfølgende samtale, så vi sikrede, at vi fik stillet vores nysgerrighed.

Arbejdet med fordomme var en forudsætning for, at samtalemiljøet blev nysgerrigt og imødekommende. Metoden gjorde nemlig, at vi frarøvede fordommen dens stiltiende magt, så den ikke ledte samtalen til et forudindtaget forhør. I stedet kunne vi engagere os i samtalen med en eksplicit bevidsthed om vores antagelser. Vi gik fra at tro, at vi var *fordomsfrie* til at være *fordomsbevidste*. Jeg oplevede,

at denne fordomsbevidsthed – og deraf, ærlighed – skabte en tillid i samtalerne. Eksempelvis indledte vi nogle spørgsmål med en bramfri ærlighed, som modparterne tog pænt imod:

”Vi har indset, at vi har en fordom. Er der dele af denne fortælling, du kan genkende?”

Jeg oplevede også, at arbejdet med fordomme var et vigtigt element i højskolens demokratiske dannelse. Det kom nemlig frem i lyset, at vi *ikke* var neutrale, veloplyste eller tolerante, men at vi i stedet måtte øve os på én af hjørnesteenene i demokratisk dialog: ydmyghed. For mig består demokratisk dannelse af, at man lærer at lytte til og tale med mennesker, man er uenig med. Det består af, at man lærer at rumme forskelligheder, og at man gør sig *umage* med at forstå hinanden. Dét, tror jeg, er meget vanskeligt at gøre, hvis man holder fast i en selvhøjtidelighed og en bedrevidenhed. Netop de kerneopgaver – at fralægge sig sin arrogance og fremkalde respekt for andres livsvalg – bliver nemmere, når man er ydmyg og er sine fordomme bevidst.

Ring i vandet – på højskolen og i samfundet

Når undervisningen var slut, forstummede samtalen ikke. Den fortsatte over aftensmaden, på gangene og hjemme hos mine forældre. Vi diskuterede flittigt, hvordan møderne havde været, og hvilken selvforståelse de rokkede ved. Det gjorde stort indtryk på mig, at mine medkursister og omverdenen var så interesserede i valgfagets ambitioner og de konkrete møder. De mennesker, vi mødtes med på valgfaget, var meget imødekommende over for fagets ambitioner, og min omgangskreds stillede nysgerrige spørgsmål til mine oplevelser. Den store interesse styrkede følelsen af, at det var et vigtigt, værdifuldt projekt. Jeg gjorde mig mere *umage* med at gå helhjertet ind i møderne, når jeg vidste, at møderne gik ud over min egen næsetip.

Møder på Hal-vejen gjorde stort indtryk på højskolens elever, fordi den politiske samtale fik et andet format, som var knap så ud-

mattende som de samtaler, vi ofte blev præsenteret for. Det var befriende, at man ikke skulle nå til enighed, eller at man ikke var tvunget til at vælge side. På faget brugte vi blandt andet tid på at aftale, at man måtte tvivle og skifte mening, som vinden blæste. Samtalen var altså ikke en udveksling af argumenter, men en udveksling af livssyn og viden. Jeg bliver ofte udmattet af, at jeg skal danne en lynhurtig holdning, eller at jeg ikke ”må” sympatisere med modparten. I min dagbog fra højskolen skriver jeg efter ét af møderne, hvor vi mødtes med en kvinde, der oplevede at blive stigmatiseret i samfundsdebatten: ”27/02. Fantastisk opløftet af et godt samtaleforum i Møder på Hal-vejen. Føles rart.”

Det var altså generelt et forum, som var opløftende frem for nedslående. Jeg husker, at jeg også blev overrasket over, at polariseringen måske ikke var helt så slem, som jeg havde frygtet. Menneskerne var ikke helt så fremmede, som vi havde gjort dem til.

Derudover gav valgfaget adgang til mennesker, der typisk eksisterede uden for min omgangskreds. På højskolen blev jeg ofte konfronteret med, at elevflokkene repræsenterede den samme klasse og det samme miljø. På nogle måder trivedes jeg i ensformigheden, fordi det gjorde, at mit verdenssyn og mine fordomme ikke blev udfordret. Hvis jeg blev forarget over nogen, var det nogen, der var uden for højskoleboblen. Dermed blev jeg ikke tvunget til at rumme store uenigheder i min nære, fysiske dagligdag.

Sådan tror jeg, at mange oplever deres dagligdag. Selvom ensformigheden skaber tryghed og opbygger en fast identitet, kan den også blive kedelig. Måske bundede omverdenens interesse for mine beskrivelser af Møder på Hal-vejen altså i, at folk var *før* komfortable i deres dagligdag og omgangskredse og ønskede at få udvidet deres horisont. Møder på Hal-vejen bød på netop det. Valgfaget bød på et fysisk fællesskab, som gav et rum til at lære, uden at man skulle presses til at blive enige. Det bød på en mulighed for at øve sin evne til at udforske, rumme og opsøge diversitet.

ANNE-METTE & MONOPOLET

Denne fortælling er skrevet på baggrund af en samtale med lærer på Flemming Efterskole Anne-Mette Pinderup om initiativet Anne-Mette & Monopolet.

De fleste kender radioprogrammet Sara & Monopolet, hvor kendte danskere inviteres til at forholde sig til lytternes dilemmaer. På Flemming Efterskole ved Horsens i Østjylland har lærere og elever lavet deres egen udgave, nemlig Anne-Mette & Monopolet. Her inviterer efterskolelærer Anne-Mette Pinderup elever ind til samtale om forskellige dilemmaer i forbindelse med skolens samlinger. Monopolet giver plads til forskellige holdninger, til at skifte mening undervejs og til at se nye handlemuligheder. Monopolet bliver på den måde en øvebane for en demokratisk samtale.

Monopolet og den demokratiske samtale

Radioprogrammet Sara & Monopolet – tidligere Mads & Monopolet – har eksisteret i næsten 20 år, hvor lyttere har kunnet få vendt deres dilemmaer af kendte danskere. Og ifølge Anne-Mette Pinderup, der er efterskolelærer, er der nogle elementer ved netop det samtaleformat, der står særligt stærkt, når man beskæftiger sig med den demokratiske samtale. Hun har brugt radioformatet i en efterskolesammenhæng, men som hun selv påpeger, er hun sikkert ikke den første, der er blevet inspireret til at oversætte formatet ind i en anden kontekst, end den vi kender fra Danmarks Radio. For formatet kan noget i relation til at skabe en samtale, der giver plads til forskellige holdninger, til at blive i tvivl om ens eget ståsted og ikke mindst til at blive klogere på hinanden og på mulige løsningsforslag.

Hvad og hvordan?

På Flemming Efterskole blev idéen om Anne-Mette & Monopolet præsenteret for eleverne til en samling. Her fremlagde efterskolelærer Anne-Mette Pinderup tankerne bag at lave et dilemmapanel.

Der er for eksempel nogle fælles spilleregler, som er vigtige, at alle overholder, for at det såkaldte monopol kan få en god og demokratisk samtale. Det handler blandt andet om, at alle dilemmaer tages seriøst, og at deltagerne i panelet er nysgerrige på hinandens forskellige perspektiver. Monopolet kan sagtens have det sjovt, men alle skal behandle hinandens dilemmaer og meninger respektfuldt. Derudover er det vigtigt, at alle i panelet har lyst til og mod på at sige deres mening, hvilket facilitatoren – her efterskolelæreren Anne-Mette – skal hjælpe med at få til at ske.

Efter præsentationen fik elever og lærere uddelt sedler, de kunne skrive deres dilemmaer på og lægge i en ”brevkasse”. De elever, som havde lyst til at sidde i Monopolet, kunne derefter melde sig, og Anne-Mette Pinderup udvalgte to til tre elever.

En af værdierne ved monopolformatet er, at forskellige positioner, holdninger og meninger bliver repræsenteret. Det kan man med fordel have for øje, når man sammensætter panelet, så det bliver ”afbalanceret”. Man kan også overveje, om panelet udelukkende skal bestå af elever eller lærere eller af begge dele.

Anne-Mette Pinderup sammensatte panelet til en samling og læste efterfølgende dilemmaerne igennem. Hun udvalgte et par og forberedte sig på at præsentere dem, når de til næste samling skulle afholde Anne-Mette & Monopolet.

Til samlingen blev der lavet et setup med mikrofoner og borde, så panelet kom til at sidde foran elevflokket. Anne-Mette Pinderup, der faciliterede samtalen, introducerede kort Monopolets opgave og spillereglerne.

På Flemming Efterskole blev Monopolet herefter præsenteret. Deres samtale varede omkring en halv time, og nogle af de dilemmaer, de tog fat på, lød sådan:

”Jeg bor på et tremandsværelse på efterskolen. Jeg føler, at de to andre snakker meget bedre sammen, og jeg føler mig tit udenfor, når vi er på værelset. Hvad skal jeg gøre? Hilsen en meget ensom pige på tremandsværelse.”

”En af mine venner kommer altid ind på mit værelse og spiser alle mine snacks. Hvad gør jeg?”

”Hvad skal man gøre, hvis der er startet et falskt rygte om en?”

”Jeg overhørte min veninde bagtale mig. Ved ikke, hvad jeg skal gøre, for jeg kan super godt lide hende.”

Nedslag i Monopolets demokratiske samtale

Så hvad er det, en aktivitet som Anne-Mette & Monopolet kan i relation til at skabe og øve sig i at indgå i en demokratisk samtale med hinanden? Her er et par nedslagspunkter.

1) At tage stilling og give sin mening til kende

Paneldeltagerne skal forholde sig til hinandens dilemmaer, finde ud af, hvor de selv står, turde give deres mening til kende og være uenige med hinanden. Det er ikke nødvendigvis en let opgave at vide, hvad man mener og ytre sin holdning. Som lærer eller facilitator kan man hjælpe eleverne med at komme på banen ved for eksempel at udpege noget konkret i dilemmaerne, vinkle det og spørge en af paneldeltagerne direkte: ”Marie, hvordan ville du have det i den her situation med to roomies, der virker til at have det virkelig godt med hinanden?”

Husk at anerkende paneldeltagerne forskellige synspunkter og tage dilemmaerne seriøst.

Det kan være svært at give sin mening til kende – og for nogen måske endnu sværere, når der er et ”publikum”. Med Mo-

nopolet kan man deltage på forskellige måder og bidrage fra forskellige positioner – som ”lytter”, som ”dilemaskriver” eller som ”paneldeltager”. Dilemmaerne handler desuden ofte om det nære i hverdagen, hvilket kan gøre dem lettere at tage stilling til end store spørgsmål om samfundets indretning i forhold til for eksempel klima eller ligestilling.

2) Plads til nuancer og tvivl

Anne-Mette & Monopolet handler ikke om at nå til enighed, men om at være nysgerrige på hinandens forskellige perspektiver og sammen blive klogere. Denne rammesætning kan give plads til at udfolde nuancerne ved en problemstilling, men også til at være i tvivl og til at skifte mening undervejs, hvis man hører et perspektiv, som man kan følge. Som facilitator kan man fremme dette ved at give paneldeltagerne stikord og fremhæve de forskellige perspektiver:

”Søren, nu har du jo to roomies, hvad tænker du, man kunne gøre?”

Som lærer kender du dit Monopol og deres baggrund, og den viden kan du bruge til at uddybe væsentlige pointer.

3) Nye handlingsforslag

I Monopolet kommer der flere vinkler på én sag, som man måske ikke selv havde tænkt på. Når eleverne hører hinandens perspektiver, bliver det måske nemmere for dem selv at handle, hvis de står i samme dilemma. Hvis man for eksempel selv står i et dilemma om rengøring på værelset, kan det efter et monopol om samme tema være nemmere at tage en god samtale om det med sin roomie. Måske det bliver lettere at bede vedkommende om at være bedre til at gøre rent, og måske får man nemmere ved at forstå den andens perspektiv.

4) Rollen som facilitator

Som facilitator er det vigtigt at få alle i Monopolet i spil og gerne veksle mellem, hvem der får ordet først. Man kan med fordel tegne scenarierne op for paneldeltagerne og eleverne – og gerne lege med perspektivskifte. Perspektivskifte handler at få deltagerne til at sætte sig i den andens sted i forhold til intentioner, forståelse af situationen og måder at tænke på.

Som facilitator kan man også forberede sig ved på forhånd at lave fem til ti dogmer for, hvad der er ”god stil” i Monopolet. De kan også laves i fællesskab på hele skolen forud for Monopolet. Du kan finde inspiration til dette i øvelsen Fællesskabsdogmer på side 134.

”Det var sjovt at høre de andres dilemmaer og bud på løsninger.” (Elev på Flemming Efterskole)

”Det er vigtigt, at monolet tager dilemmaerne seriøst.” (Elev på Flemming Efterskole)

”Idéen er god, for det er dejligt at høre, hvad andre vil gøre i situationen.” (Elev på Flemming Efterskole)

TRØJEUDVALG OG DEBATRÅD

Dette bidrag kommer fra Tine Dalskov, der er lærer på Tølløse Slots Efterskole og uddannet debatpilot.

Min forhåbning er, at denne fortælling vil inspirere til at skabe rum, hvor vi voksne trækker os i baggrunden og lader eleverne udfolde sig. For min oplevelse er, at de magiske øjeblikke opstår, når vi tør give slip og være i proces med eleverne. Det giver betydningsfulde øjeblikke, som jeg tror, at alle, der arbejder med unge, ønsker at opleve.

På de kommende sider vil jeg dele mine erfaringer fra arbejdet med Slotsrådet på Tølløse Slots Efterskole. Jeg vil beskrive, hvordan et trøjeudvalg i introforløbet bidrager til en oplevet samhørighed og øget ansvarlighed hos eleverne. Herefter vil jeg beskrive, hvordan arbejdet med Debatrådet skaber mod hos den enkelte og bidrager til ordentlighed eleverne imellem.

Slotsrådet

For nogle år siden blev jeg opmærksom på en barriere i vores skoles struktur, når det kom til elevinddragelse. I introugen kunne jeg betragte en elev, som havde masser af byde ind med, men som ikke blev valgt til eksempelvis elevrådet. Valget blev dengang afgjort af andre faktorer end potentialet hos den enkelte elev. Jeg var samtidig nået til et punkt i mit arbejdsliv, hvor jeg oplevede et behov for at udfolde mit drive i større stil: at skabe nysgerrige rum, hvor barrierer bliver nedbrudt, så vi alle – unge som voksne – kan udfolde os med power og ansvar og dele en oplevelse af betydningsfuld tid.

Med opbakning fra min ledelse fik jeg en pulje timer og frie rammer til at arbejde med Slotsrådet. Modsat elevrådet sidder der ikke faste medlemmer i Slotsrådet. Slotsrådet er mange små

råd, som opstår, når eleverne for eksempel ønsker at arrangere en brætspilsaften, badmintonturnering eller temafest, og de understøttes af en lærer. Med Slotsrådet har vi skabt et rum, hvor det bliver muligt for forskellige elever at byde ind i midlertidige, kortvarige udvalg, som alle har konkret handling for øje. I Slotsrådet er min rolle som understøttende voksen ikke skemalagt. Der er ingen ”ydre krav”, og elevernes engagement er motor for, hvad der sættes i gang. Idéerne fra eleverne kan handle om alt fra elevtrøjer og interne turneringer til anskaffelsen af en fælles mikroovn.

Min rolle er at hjælpe med at bryde de indre såvel som ydre barrierer, der bremser elevernes egne initiativer. Indre barrierer kan for eksempel være at stille sig op i vores store spisesal og give besked. En ydre barriere er, at vi mangler mikrofoner til samling for at kunne lave en ordentlig debat.

Herunder skal du høre om to eksempler fra mit arbejde med Slotsrådet: Trøjeudvalget og Debatrådet.

Trøjeudvalget – power, ansvar og samhørighed

Eleverne er dårligt landet på ”Slottet” i august, før de spørger, hvornår de får elevhoodies. De har nemlig set sidste års årgang gå rundt i elevhoodies til vores åbent hus i september, hvor de var på besøg.

Dette bliver elevernes første møde med slotsrådstanden. Elevhoodies er nemlig kun klar inden åbent hus i slutningen af september, hvis nogen melder sig til Trøjeudvalget og vil tage ansvar for processen sammen med mig. Og tro mig, eleverne melder sig og tager ansvar. Det er et grundprincip, at alle, der har lyst, har indflydelse og får tildelt ansvar. Vi holder et formelt møde med dagsorden og klar ansvarsfordeling mellem eleverne og mig. Årets logo bliver fundet via en demokratisk proces, og eleverne styrer trøjeprojektet i den for dem rigtige rækkefølge. Jeg har styr på de formelle krav, deadline for bestilling af trøjer, og jeg laver en opsamling, oversigt og bestilling til sidst. Jeg har to krav til trøjerne:

- 1) Vinderlogoet skal være ”ordentligt i sprog og tegning”. Jeg har dog aldrig måttet kassere et vinderlogo.
- 2) Ingen elever må skrive gruppenavne foran på trøjen. Dette er for at styrke samhørigheden på tværs af hele elevgruppen.

Et blik fra processen i år: Deadline for indlevering af logo er mandag. Fredag tager jeg hjem og tænker, at ”bare der kommer flere logoer”, for det er vigtigt, at alle elever synes, at årets logo rammer noget i dem. Mandag møder jeg ind til totalt kaos foran den tavle, hvor jeg kommunikerer med eleverne om Slotsrådet. Eleverne står og hænger logoer op på livet løs. Jeg aner ikke, hvilket logo der er tegnet af hvem, og pludselig er der 25 udkast på tavlen. Jeg må tænke hurtigt og bliver ret presset og kort for hovedet, fordi første runde af afstemningen skal finde sted mandag på grund af deadline i den anden ende. Logoerne er anonyme, men jeg plejer at have overblikket. Gennem afstemninger får vi sorteret i logoerne, og til sidst er der fundet en vinder, som sendes til tryk.

Selvfølgelig ville det være langt nemmere bare at udlevere en slotshoodie med et standardtryk til eleverne ved ankomst i august. Men trøjeprojektet bidrager med så meget mere. Jeg oplever, at eleverne har et samtaleemne på tværs af interesser og grupperinger. Hvilket logo stemmer du på? Hvad skal der stå foran på din trøje? Hvilken farve har du bestilt? Skal du have hoodie eller zip-up? Deres nysgerrighed over for hinanden bliver vakt. Samtidig oplever jeg, at Slotsrådets understøttende funktion og min særlige rolle i det står klart for eleverne efter trøjeprojektet. De har oplevet, at de kan præge en proces og få ansvar. De oplever at være en del af noget særligt.

I december kører eleverne og jeg et nyt trøjeprojekt op til den årlige skitur. Her får de en større del af ansvaret, for nu har de det første projekt at spejle sig i, hvilket jeg tror, gør det langt nemmere at tage ansvar og gå forrest. Jeg er dog stadig tæt på

processen og hjælper med deadlines, så ingen elever bliver tabt undervejs, og så trøjerne ankommer inden skituren. Jeg støtter også eleverne i at give besked om trøjerne i de store fora – her ligger der ofte en stor personlig barriere hos mange.

”Trøjeprojektet giver en enorm ejerskabsfølelse hos eleverne. Forventningens glæde er helt enorm – nærmest euforisk – i tiden op til, at trøjerne kommer. Det er noget helt særligt. Eleverne er så glade, og der er så mange smil under trøjeudleveringen. Det er et megafedt projekt. Og så ser det så brandgodt ud, når de vender rundt i deres trøjer til åbent hus og forældredagen i slutningen af september.” (Lærerkollega fra Tølløse Slots Efterskole)

Debatrådet

I mit arbejde med Slotsrådet forsøger jeg at støtte og opfordre eleverne til at udfolde deres mod og sætte sig selv i spil. Hvis de vel at mærke er der, hvor de kan rumme at stå på en tynd isflage. Selvom jeg har været på samme fantastiske arbejdsplads i over 20 år, er det yderst vigtigt for mig også at sætte mit eget mod i spil for at agere rollemodel for eleverne. Og for helt grundlæggende at bevare min nysgerrighed og åbenhed over for omverdenen. Når jeg sætter mig selv på spil, bliver jeg et levende menneske, som eleverne kan spille bolde op ad og spejle sig i. At tale om at opleve usikkerhed bliver på den måde naturligt i processen.

I skoleåret 2021 satte jeg mig derfor for at udfolde mig mere i rollen som moderator med debatformatet Frirumsdebatten som omdrejningspunkt.¹⁷ Helt konkret blev min udfordring at arran-

¹⁷) Du kan læse mere om debatformatet Frirumsdebatten på side 44.

gere en frirumsdebat på folkemødet Skvulp i Holbæk. Da folkemødet sluttede, var jeg taknemlig og stolt, men jeg stod også med en tom fornemmelse i maven. For det var gået op for mig, at arbejdet med debatter også kunne bidrage med utrolig meget i mit pædagogiske arbejde med de unge – men jeg havde ikke rummet. Min chef og jeg besluttede derfor, at min interesse for at skabe debatter skulle være en del af mit arbejde på skolen. Kimen til oprettelsen af et debatråd blev lagt, men i tråd med grundtanken i Slotsrådet, blev det kun til noget, hvis nogle elever havde lyst til at debattere. Derfor var jeg ekstra spændt, da jeg udfoldede idéen for eleverne i deres kontaktgrupper – et for dem trygt forum. Idéen var, at eleverne i introugen kunne melde sig til et opstartsmøde uden forpligtelse. Her fortalte jeg om mulighederne for at arrangere debatter på skolen, og at eleverne kunne være med til at vælge temaer, invitere politikere og måske endda styre debatterne.

Jeg tror, at præsentationen i dette trykke rum tidligt på året var en af årsagerne til, at nogen tilmeldte sig. Og jeg antager, at det, at de tilmeldte sig ved at skrive sig op på en tavle, så de kunne se, at mange andre havde meldt sig, også gjorde en forskel.

Til det første møde udviklede Debatrådet og jeg rammerne for en ordentlig debatkultur – inspireret af Frirumsdebatten:

- Ingen klap undervejs.
- Alle taler respektfuldt til og om hinanden, og andre er stille imens.
- Der er plads til at blive klogere ved, at samtalen får dybde og tid.
- Eleverne og jeg er bevidst provokerende undervejs for at få gang i debatten.

Ved en status i november 2022 har eleverne stået for en debat om tvungen værnepligt for kvinder i en medborgerskabstime. De har selv valgt det emne, de mente, der var mest kød på, og som sam-

tidig kunne ligge tidligt på året, hvor trygheden ved at debattere med hinanden ikke var så udtalt endnu. Via mit netværk fra folkemødet i Holbæk fik vi under folketingsvalget mulighed for at få besøg af to folketingskandidater fra henholdsvis Socialdemokratiet og Venstre, og oplevelsen var fantastisk.

Jeg bød velkommen og gav herefter mikrofonen til to elever fra Debatrådet, der styrede resten af showet. Siden har disse to elever også stået for valgaftenen på Slottet. Inden bankede de på hos de tre tilsynslærere og sagde, at de gerne ville tage teten. Sammen skabte eleverne og mine seje kollegaer en valgaften med faglig viden formidlet på underholdende manér.

Ambitionerne for Debatrådet er på sigt at lave åbne debatter, der er relevante for både elever og borgere i lokalsamfundet. Og jeg må sande, at min tid på scenen bliver kortere end forventet, for de unge vil have mikrofonen. Og selvfølgelig giver jeg ansvaret og magten videre til ungdommen!

”Debatrådet giver eleven et frirum, hvor interessen og nysgerrigheden for politisk arbejde får lov at spire. Det giver oplevelsen af at være med til at påvirke diskussioner og udvikling af efterskolens fællesskab. Samtidig er elevernes engagement i Debatrådet et forgangseksempel for andre elever i forhold til at tage ansvar og bidrage aktivt til skolens kulturdannelse.”
(Lærerkollega fra Tølløse Slots Efterskole)

SAMLING, FÆLLESSANG OG HVERDAGSPLOGTER

Dette sidste bidrag tager udgangspunkt i Frirummets arbejde de seneste år herunder en række skolebesøg og samtaler med ledere, lærere og elever på de frie skoler.

I denne analyse kigger vi på tværs af de frie skoleformer og fremhæver, hvordan hverdagen på skolerne – som det at samles, at synge sammen og at bo og have en hverdag sammen – muliggør og udfordrer demokratisk dannelse. Mange praksisser i hverdagen går ubemærket hen, men er vigtige i skolernes indirekte pædagogiske arbejde med at danne til demokrati.

Hverdagen er vigtig

På en friskole på Fyn mødes skolens 180 elever, lærere og ledelse hver morgen og laver et fælles navneopråb. Navneopråbet tager snildt i omegnen af 10 minutter. Flere forældre har undret sig over, hvad meningen er – hvorfor skal der bruges så lang tid på noget, der kan klares mere effektivt i hver enkelt klasse?

Et par forældre rejser på et tidspunkt spørgsmålet for skolens ledelse, som peger på, hvordan navneopråbet ikke er en ubetydelig, praktisk foranstaltning, men pædagogisk begrundet og overvejet. Ved at råbe elevernes navne op hver dag, lærer eleverne at sidde stille og lytte. De lærer hinandens navne at kende på tværs af klasser, og det bliver tydeligt, hvis der mangler nogen i det store fællesskab. Pointen er, at elementer i skolehverdagen, der måske virker ubetydelige ved første øjekast, kan have en central funktion i skolens arbejde med at danne eleverne til at tage plads i og træde frem for et fællesskab.

Der er en række relativt faste og genkendelige elementer, som er en del af hverdagen på tværs af de frie skoler. Det drejer sig om rutiner som for eksempel at mødes til morgensamling, at synge

fællessang og at spise og bo sammen for efter- og højskoler vedkommende.

Det drejer sig også om såkaldte praksisfællesskaber, hvor elever, lærere og eventuelt forældre er sammen om en bestemt praksis, og hvor alle tager del i at løse en given opgave med de forudsætninger og kvalifikationer, de har. Det bliver en måde at arbejde bevidst med at give alle mulighed for at deltage og være med til at sætte sit præg på hverdagen og fællesskabet, og med at få alle til at tage ansvar.

Men hvilke pædagogiske og demokratiske overvejelser ligger til grund, når skoler og lærere for eksempel prioriterer at samles om morgenen og udveksle fælles beskeder? Hvad er det for forståelser af demokratisk dannelse, der kommer til udtryk i disse hverdagspraksisser? Og hvad er det for værdier og kvalifikationer, det giver børn og unge med senere i livet?

I denne analyse kaster vi lys over nogle af de praksisser, der ofte tages for givet og måske går ubemærket hen i de frie skolers organisering og prioritering af hverdagen.

Demokratisk dannelse foregår nemlig ikke kun i intensive projekter, der ofte fungerer som ”et tillæg” til hverdagen, som ekskursioner eller temadage, men i allerhøjeste grad også – og måske mere – i skolens hverdagslige praksis og sociale relationer. Dem ser vi nærmere på i fire nedslag.

At samles og begynde skoledagen i fællesskab

På alle de friskoler, efterskoler og højskoler, vi har besøgt i forbindelse med pilotstudiet til denne bog og i Frirummets praksissamarbejder generelt, samles skolernes elever, lærere og ledere hver morgen og begynder skoledagen sammen. Længden på samlinger varierer, og det samme gør indholdet. De fleste skoler begynder samlingen med en sang, og nogle har korte indslag, fortællinger eller oplæg, der inviterer til debat og refleksion, inden der udveksles fælles beskeder.

Fælles for samlingerne er dog formen og de pædagogiske tanker, der ligger til grund for denne praksis. Ved at samles og begynde skoledagen i fællesskab får eleverne mulighed for at møde hinanden på tværs af klasser, årgange og alder – store som små, elever og lærere. Det skaber relationer uden for selve undervisningen. Samlingen giver alle en konkret oplevelse af at være en del af et større skolefællesskab. En samling forudsætter – som i eksemplet med navneopråb – at der lyttes. Og den forudsætter, at alle tager del og bidrager, hvad end det er med tilstedeværelse og opmærksomhed eller med fælles beskeder eller fortælling.

Til samling er der som regel et punkt, der hedder ”Meddelelser”, hvor skoleledere, forstandere, lærere og elever kan rejse sig op og dele beskeder. Det kan handle om alt fra skolefester, sportsturneringer og skoleudvalg til efterlysninger af tøj. Formålet med de fælles meddelelser er praktisk, men giver også rum til, at alle, der har lyst, kan komme til orde. Elever kan i en forholdsvis tryk ramme øve sig i at rejse sig op, tage ordet og tale i en forsamling. De erfarer, at der bliver lyttet til dem, når de byder ind. En friskolelærer peger på, at når børnene tidligt lærer at rejse sig op og tale foran andre, lægges fundamentet for, at de senere i livet tør stå frem og tale – også om andre og mere betydelige ting end glemt tøj. Det handler om at give eleverne ordet og gøre dem trygge i og forpligte dem på at tage det.

At give og tage ordet i forbindelse med morgensamling bliver på den måde en øvebane. Det bliver en måde at opfordre eleverne på at forholde sig til, deltage i og tage ansvar for fællesskabet gennem ordet. Når man fra skolens side prioriterer tid til en daglig samling, får eleverne erfaring med, at de er forpligtet på at lytte, men også at de har krav på at blive lyttet til.

At synge sammen

Frirummet deler matrikel med Folkehøjskolernes Forening (FFD) på Nytorv i København. Ligesom mange lærere og elever på de frie

skoler synger sammen hver dag, mødes vi selv hver morgen med kollegaer til fællessang og fælles beskeder. Når Frirummet holder møde med samarbejdspartnere fra de frie skoler, er det en ”uskik” at starte, før vi har sunget en sang fra Højskolesangbogen sammen. Men hvorfor er det så vigtigt for de frie skoler at synge sammen? Hvad kan det? Og hvordan opleves det af de mennesker, der deltager?

En højskoleelev beskriver fællessangen som en slags ”acquired taste”. Fællessang glider ikke nødvendigvis ned ved første møde, men efter at have sunget 10, 20 eller måske 100 gange, er det, som om man vænner sig til sangen og måske endda begynder at kunne lide den.

To højskoleelever, der ikke var vant til at synge, taler om fællessang på denne måde:

”I starten, da lærerne sagde til os, at vi skulle synge, var jeg sådan ’arg’, men nu gør jeg det hele tiden. For mig var det virkelig som nat og dag at komme til sådan et anderledes miljø, men det var også derfor, jeg valgte det. Jeg vil gerne gøre noget godt i forhold til min fremtid, men højskolen er virkelig anderledes, end de skoler jeg kommer fra, på så mange punkter.”

Den anden elev stemmer i:

”Sådan havde jeg det også med sang, men nu er det min yndlingsting om morgenen.”

Da de to elever startede på højskolen, syntes de, at det var grænseoverskridende at skulle synge sammen med andre, men efter noget tid satte de pris på det ritual, det er at synge sammen om morgenen. Det hører vi fra flere elever, som desuden peger på bestemte sange, de er særligt glade for, fordi sangene minder dem om det skolefællesskab, de var en del af. Og det er noget af det, fællessang kan. Fællessang kan give en stærk oplevelse af fællesskab. Dét at synge sammen er i sig selv en fælles handling, som kan skabe resonans. Ved at deltage viser man for en kort stund, at man hører sammen som gruppe, hvilket kan styrke samhørigheden mellem mennesker (Marstal Henrik og Borčak

Lea Wierød 2022, 77). Fællessang kan fungere som et ritual og en "icebreaker" – det er måske lettere at tale med mennesker, man ikke kender, hvis man først har sunget sammen. Og så er der en masse dannelse og opdragelse i at læse og blive oplyst om samfundet gennem sangteksterne.

Fællessang er noget, alle, som udgangspunkt, har mulighed for at deltage i. Samtidig er fællessang også båret af en masse normer og uskrevne regler, som man skal tillære sig gennem erfaring med fællessang. For de to højskolelever blev deres manglende erfaring med og kendskab til dét at synge sammen ikke en hindring for at deltage. Men det kan det være for andre. For hvad gør man, når man ikke kender sangens melodi? Når man bliver bedt om at vælge og motivere en sang og ikke kan komme i tanke om én, eller når man har svært ved at vælge, fordi der er så mange sociale og kulturelle koder i et sangvalg? Der er mange fællessangskoder, der ikke er givet for alle, der deltager i fællessangen. I modsætning til kor, solosang, kirkesang eller sangoptrædener er formålet med fællessange ikke at lede andre, at synge smukt eller højt, men at synge sammen. Alle stemmer er derfor lige berettigede til at være med, og man er nødt til at lytte til og afstemme med hinanden som gruppe.

Der er også dem, der ikke kan genkende sig selv i de fællesskaber, som sangene handler om. Som da en ansat på Copenhagen Business School oplevede at stå uden for det fællesskab, der blev sunget om i "Den danske sang er en ung blond pige", eller da nogle elever på en friskole med muslimske rødder først rigtigt oplevede at være repræsenteret i Højskolesangbogen, da "Ramadan i København" blev optaget i den nye udgave i 2019.

Det er derfor værd at overveje, hvad det er for fællesskaber, man er med til at skabe gennem for eksempel fællessangen. For det er ikke ligegyldigt, hvad der synges – ordene, der synges, er afgørende for det fællesskab, der skabes, og de grænser for fællesskabet, der etableres.

Hvilke deltagelsesmuligheder er der? Hvem inkluderes i fællesskabet, og hvem udelukkes potentielt?¹⁸

At bo og have en hverdag sammen

På de fleste efter- og højskoler bor eleverne sammen – ofte flere på samme værelse – og kostskoleformen giver nogle udvidede rammer for det pædagogiske. En efterskoleelev fortæller:

"Jeg føler, at efterskole er en invitation til at prøve noget andet end det der firkantede traditionelle faglige. Og at få sat nogle andre mål for et skoleår. Være mere social, få nogle andre venner, blive bedre til at snakke i timerne. Dét føler jeg, at man kan fokusere lidt mere på på efterskolen, uden at det bliver sådan en totalt neder'n ting."

Eleverne har ikke kun undervisning sammen på skolerne. De spiser, fester, har hverdagspligter og et hverdagsliv sammen.

Ligesom eleverne bor på skolen, gør flere lærere det også. Dette gør skellet mellem undervisning og socialt samvær mindre og har betydning for den pædagogiske praksis og for de oplevelser og erfaringer, eleverne har mulighed for at gøre sig.

Når eleverne bor sammen, må de blandt andet lære at forholde sig til sig selv i relation til et større – og intenst – fællesskab. En højskoleelev taler om det på denne måde:

"Jeg tror altid, det er svært at gå fra at have boet alene eller med sin familie til lige pludselig at have en roomie og bo så tæt på så mange andre mennesker. Du bliver nødt til at kommunikere og arbejde sammen for at få ting til at fungere. Og samtidig skal du lytte til dine egne behov, for det er ret hektisk i starten. Man kan hurtigt blive udmattet af at være sammen med så mange mennesker hele tiden. Så jeg tror, det handler om at finde en balance."

18) Vil du vide mere om fællessang, dens definition og betydning, kan du blandt andet læse mere i "Fællessang – fælles sag?" (Marstal og Borčak 2022).

En efterskoleelev taler også om at lære at få en hverdag til at fungere med en, der ikke nødvendigvis er din nye bedste ven:

”Jeg har haft ret mange forskellige roomies. Den første, jeg boede med, stoppede, så fik jeg en ny roomie, hvor det ikke rigtigt fungerede, og nu har jeg så en ny roomie. Så det har været ret mærkeligt, men jeg synes også, at jeg har lært meget af det. Da jeg startede på efterskole, havde jeg den der drøm om at få den perfekte roomie og blive bedste venner og sådan. Det har været ret spændende på en måde.”

Udover relationerne eleverne imellem giver kostskoleformen mulighed for nogle andre og mere ”loose” og tillidsfulde relationer elever og lærere imellem. Som to højskoleelever her påpeger:

”For mig er det her meget mere loose, end det jeg kommer fra. Her kender man lærerne ret godt. De siger godnat til en hver aften. Det er lidt et mærkeligt forhold, man har til sine lærere, men jeg synes faktisk, det er ret hyggeligt.”

En anden elev tilføjer:

”For mig har det været som nat og dag at komme til sådan et anderledes miljø. Når jeg taler om skolen med mine venner, som også kommer fra nogle lidt andre kredse, spørger de: ’Eksisterer det rent faktisk? Kan du tage timer, som ikke er dansk og engelsk?’. Mange af dem har ikke taget gymnasiet. Det er ret anderledes her. Jeg tror også, det handler om, hvor åbent og tillidsfuldt her er og om den der sammenholdsfølelse. Men det tror jeg også handler om, at der i de kredse, jeg kommer i, og de områder, jeg kommer fra i København, er meget mistillid.”

Gensidig tillid er en af grundpillerne i et demokratisk samfund – tillid gør et demokratisk samfund muligt. Det gælder både i det store samfund mellem borgere og folkevalgte og i de små ”skolesamfund”, hvor for eksempel tillid til, at eleverne tager ansvar for at lukke og slukke, når de er færdige på biblioteket, gør deltagelse i og ansvar for skolehverdagens dele muligt.

På den måde fungerer skolerne som ”minisamfund”, hvor

mange af det store samfunds dynamikker og udfordringer finder sted. Men som en højskoleelev peger på:

”Fordi de samme problemer fra det store samfund er i mindre skala her, er de lettere at håndtere.”

Skolernes minisamfund og stærke fællesskaber opleves altså som et trygt sted at håndtere problemer og gøre sig erfaringer med uenighed og fælles ansvar, men det er også en afprøvning af fællesskabets og egne grænser. Det er en social og personlig dannelsesproces, som skal tages alvorligt og håndteres med respekt. Det intense og intime rum, skolens fællesskaber udgør, er omgærdet af store forventninger, og det bliver tydeligt sårbart i overvejelserne ovenfor, om at det er ”hektisk i starten”, og at det kan være ”mærkeligt”, hvis det ikke ”fungerer” fra starten med en roomie. Hvad sker der med elevens selvforståelse, hvis man ikke lige ”klikker” med den tildelte roomie? Hvad hvis man ikke kan finde sin plads i fællesskabet? Hvad hvis forventningerne til det gode, vilde og særlige, man skal have ud af sit efterskole- eller højskoleophold, ikke stemmer overens med virkeligheden? Er det så en legitim oplevelse? Kan man tale med nogen om det? Eller risikerer det at blive en indadvendt og meget privat erfaring, hvor det ”bare er mig, den er gal med”?

At have og tage ansvar for opgaverne

Hvem vander planterne, fejer gulvet, skræller gulerødderne og gør rent på toiletterne? På langt de fleste friskoler, efterskoler og højskoler er svaret, at det gør eleverne – selvfølgelig.

Mængden af praktiske opgaver og omfanget af dem varierer fra skole til skole, men det er fælles for de frie skoler, at eleverne i meget høj grad tildeles opgaver og ansvarsområder af praktisk karakter.

På mange friskoler løftes de praktiske opgaver som regel af ”dukse”, som på skift sørger for, at klasseværelser og fællesarealer ryddes op og ordnes dagligt.

Nogle steder udvides duksetjansen ved, at alle skolens elever blandes i arbejdsgrupper på tværs af alder, hvor store og små deler ansvaret for at løse en praktisk opgave et sted på skolen. Der afsættes som regel tid i løbet af frokostpausen til at mødes i grupperne og udføre opgaven, og der er en voksen tilknyttet, som hjælper med at lede og fordele arbejdet. Opgaverne kan indebære alt fra oprydning efter fælles frokost til at vande planter, rydde op i et puderum, rengøring af toiletter og lignende.

Ligesom det er helt naturligt, at eleverne løfter praktiske opgaver i løbet af skoledagen, er det ofte også forventet af forældrene på friskoler, at de lægger et antal timer om året til faste fælles arbejdsdage.

De praktiske opgaver på efterskoler og højskoler er en del af dagsrytmen og det fælles liv på skolen. Det handler helt grundlæggende om, at det er nødvendigt, at der samarbejdes om alt fra madlavning til jævnlig oprydning og rengøring, når man bor mange mennesker under samme tag. Men det handler også om skolens fællesskab og det engagement, det giver. En efterskoleelev fortæller blandt andet:

”Man skal lidt hele tiden noget. Efter skole er der rengøring, og så er der aftensmad, og så har du nogle timer fri. Så er der nogle gange kulturaftener. Det kan være lidt svært at skelne mellem, hvornår man har fri, og hvornår det er skole. Vi bor her, og vores senge er lige der.”

At skulle bidrage til arbejdet med oprydning, rengøring, madlavning og opvask begrundes både rent praktisk med, at eleverne, når de selv er ansvarlige for vedligeholdelsen, passer bedre på skolens faciliteter, og så begrundes det med, at skolens opgave er andet og mere end en uddannelse – der er nogle demokratiske dannelsesaspekter, som handler om at ansvarliggøre og engagere eleverne i skolens fællesskab:

”Jeg tror, at dagsrytmerne er meget forskellige afhængigt af, hvor meget man engagerer sig. Man kan melde sig ud relativt

nemt og melde sig ind ved at engagere sig og komme til rengøring og til undervisning,” siger en efterskoleelev.

En anden efterskoleelev stemmer i:

”Jeg tror, at det gør noget, at vi får ansvar. Det gør, at man automatisk bliver mere engageret. Når man får lagt ansvar over på sig, så vil man jo ikke skuffe, så gør man noget ud af det og gør alt for, at det bliver en fed oplevelse.”

Det er altså helt tydeligt, at der ligger en stor betydning i at få ansvar for og være fælles om de små, praktiske opgaver. At skulle se sig omkring i fællessalen, i klasseværelset eller i køkkenet og rydde det op, som ligger og flyder, eller være ansvarlig for rengøringen af toiletterne og vandingen af planterne har ikke et traditionelt læringsmæssigt formål, men det har et væsentligt dannelsesformål. Det bidrager til at lime fællesskabet sammen.

Samtidig ligger der spørgsmål lige under overfladen, som vi skal huske på, når vi taler om fællesskabets styrker og goder. For skal man være en særligt ressourcestærk familie for at kunne deltage i arbejdsdage og give den krævede tid og energi til fællesskabet? Skal man være en særligt ressourcestærk ung for at kunne navigere i, ”hvornår man har fri, og hvornår det er skole”? Eller er det netop pointen, at grænserne er mere bløde og flydende? Vejes alt det, fællesskabet kræver, op af det, fællesskabet giver? Er det netop socialt ansvarligt og omsorgsfuldt, at skolens aktører – elever, forældre, lærere, skolekreds – er sammen om at passe på det, de deler? Spørgsmål som disse arbejdes der seriøst med at finde veje og balancer i rundt omkring på skolerne.

Refleksioner – inden for og uden for fællesskabet

Der kan være en tendens til, at hverdagspraksisser, der kobles til begrebet ”fælles” – tag for eksempel *fællessang*, *fællesspisning* eller *fællessamling* – betragtes som noget uanfægtet positivt og sjældent udfordres på deres sociale funktioner. Derfor kan det være relevant at stille spørgsmål til, hvad det er for fællesskaber, disse hverdagspraksisser er med til at skabe. Hvilke værdifællesskaber etableres gennem det fælles? Hvad rummer fællesskabet, og hvor går grænserne for det fælles? Hvem inkluderes, og hvem ekskluderes potentielt?

En central sociologisk pointe er, at når mennesker skaber fællesskaber, defineres det også, hvad fællesskabet handler om, og hvem der er en del af fællesskabet. Med andre ord etableres et *indenfor* og et *udenfor*, et *os* og et *dem*. Det er en betingelse ved sociale processer. Og netop derfor er det værd at være opmærksom og arbejde reflekteret med det.

Du kan tage udgangspunkt i nogle af jeres hverdagspraksisser – det kan for eksempel være aktiviteter som fællessang, måltider eller hverdagspligter – og tænke over:

- Hvem sætter rammerne for aktiviteten?
- Hvilket værdifællesskab og hvilken fællesskabsfølelse bygger jeres aktivitet på, og hvilket fællesskab er det med til at skabe?
- Hvad tages for givet, at eleverne ved og kan til jeres aktivitet?
- Hvem har adgang til at deltage?
- Hvad kan udfordringerne være?

VI PLEJER
JO ALTID...

JEG HENTER
KAFFE NU!

DET
MENER
DU BARE
IKKE!

HVEM
SIGER
DET?

DET ER
SÅ TYPISK
DIG

- NED MED
VALGRETS-
ALDEREN

HVEM HAR
SPILLEREGLERNE?

SPØRG
MIG!

JEG SKAL
BARE HA' EN
GOD KARAKTER

ALLE SKAL
LÆSE 12 ROMANER
OM ÅRET

III

MOD MERE DELTAGELSE

Vi har nu beskrevet, hvordan arbejdet med at styrke børn og unges demokratiske deltagelse og dannelse foregår på forskellige måder, forskellige niveauer og i forskellige arenaer. Én af disse arenaer er selve undervisningsrummet. Her er det oplagt at arbejde bevidst og aktivt med, hvordan den enkelte og fællesskabet kan blive bedre til at rumme forskellige tilgange til, syn på og forståelser af verden.

På de følgende sider finder du en række øvelser, du kan bruge i din undervisning til at styrke børn og unges demokratiske deltagelse. Gennem øvelserne eksperimenterer deltagerne med og styrkes i:

- Modet til at sige deres mening og være nysgerrige på andres.
- Evnen til at være i uenighed.
- Kritisk refleksion og social fantasi.
- Deltagelse, handling og ansvar for ”det fælles”.

Øvelserne er hentet fra besøg på fri-, efter- og højskoler, hvor Frirummet enten selv har brugt dem i workshops eller observeret lærere benytte sig af dem i undervisningen. De er desuden afprøvet og justeret i samarbejde med lærerstuderende på Den Frie Lærerskole.

Ikke kun for børn og unge

Når øvelserne er hentet fra både fri-, efter- og højskoler, bliver aldersspændet for målgruppen naturligvis ret bredt. Håbet er dog, at de konkrete vejledninger gør det nemt at tilpasse øvelsen til forskellige aldersgrupper, så indholdet opleves relevant for både børn, unge og voksne. Øvelserne kan bruges i en undervisningssituation, i aktiviteter uden for undervisningen, såsom til et skolebestyrelsesmøde, i et forældreråd eller elevudvalg – og i sammenhænge, der bygger bro mellem skolen og lokalsamfundet.

Kapitlets opbygning

Dette kapitel er inddelt i tre temaer inspireret af Frirumsdebattens tre runder, F-R-I: Fronter, Refleksion og Initiativ.

I undervisningen kan du enten nøjes med at arbejde med ét af temaerne, eller du kan bruge øvelser fra flere af dem. Fordelen ved at kombinere øvelser fra alle tre temaer er, at du opnår en større fremdrift i arbejdet med at styrke børn og unges demokratiske deltagelse. På den måde kommer undervisningen nemlig både rundt om den enkeltes egen mening, forståelse af andres meninger og egen handlekraft.

FRONTER

For at kunne indgå i en meningsudveksling skal vi vide, hvad vi selv mener. I Fronter-øvelserne finder vi ud af, hvor vi selv står, og hvor vi er uenige. Det handler om at tage stilling til et spørgsmål, et emne eller en problemstilling, argumentere for sin sag og turde dyrke uenigheden.

Øvelser: Mening og mod / Holdningsbarometeret / Bliv i uenigheden

REFLEKSION

Når holdningsforskelle er tydelige, er det vigtigt, at vi tør forholde os nysgerrigt og åbent til positionerne – også vores egen. I disse øvelser sætter vi ord på refleksioner, nuancer og tvivl. Hvad bliver jeg nysgerrig på ved den andens position? Hvilke dilemmaer kan jeg se i min egen? Hvor kan jeg være i tvivl?

Øvelser: Det fordomsbevidste rum / Værtskabet / Tænk – Tvivl – Tal

INITIATIV

For at kunne løse samfundets udfordringer må der konkrete handlinger til. I Initiativ-øvelserne skubber vi os selv og hinanden ud over kanten og griber en svær udfordring: at gøre noget ved de problemer, vi ser! Er der noget, vi som fællesskab ønsker at forandre? Kan vi gøre det selv? Hvilke rammer vil vi opstille for de næste fælles skridt?

Øvelser: Fremtidsværkstedet / Fællesskabsdogmer / Virkelig modig

FRONTER

Du vil nu blive præsenteret for tre øvelser, der lærer den enkelte elev at danne sin egen mening, dele den med andre og turde stå fast ved den.

MENING OG MOD

Vi er heldigvis ikke alle sammen enige om alt. Alligevel kræver det mod at dele og begrunde sine holdninger.

Denne øvelse har til formål at få deltagerne til at give deres holdning til kende, argumentere for deres sag og bringe uenigheder og forskelle frem i lyset.

I øvelsen er der ingen ”rigtige” eller ”forkerte” svar – det handler om at have mod til og få mulighed for at sige sin mening samt om at lytte, spørge ind til og udvise respekt for andres.

Målgruppe: Fra ca. 12 år.

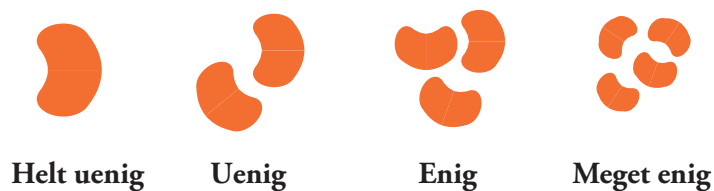
Antal: Minimum 4 deltagere.

Tid: Ca. 30 minutter.

Forberedelse: Inddel deltagerne i grupper på 4-6 personer. Lav små sedler med forskellige udsagn, som kan deles ud til hver gruppe. Hver gruppe skal gerne have en bunke med cirka 10 forskellige udsagn. Du kan finde eksempler på udsagn på næste side eller lave dine egne udsagn, som passer bedre til deltagerens interesser eller et tema, I arbejder med. Medbring bønner, småsten, legoklodser eller lignende, og sørg for, at der er nok til, at deltagerne kan få 4 hver.

Sådan gør du

1. Hver gruppe får en bunke kort, og alle deltagere får 4 bønner, sten eller lignende hver.
2. En fra gruppen trækker en seddel og læser den højt for de andre. Alle vælger nu, hvor enige eller uenige de er i det udsagn, der står på sedlen, ved at gemme 1-4 bønner i hånden. 1 bønne betyder, at de er meget uenige, mens 4 betyder, at de er meget enige i udsagnet. Deltagerne må ikke se, hvad de andre i gruppen vælger.

3. Alle viser på samme tid hinanden, hvor mange bønner de har valgt. Den med flest bønner starter ud med at begrunde sin holdning. Den med færrest bønner forklarer derefter de andre sin holdning. Alle diskuterer til sidst sedlen sammen.
4. Træk en ny seddel, og gør det samme igen. Fortsæt sådan, til der ikke er flere sedler i bunken.
5. Afrund øvelsen med en fælles opsamling ved for eksempel at spørge: Hvordan var det at dele sin mening med andre, der ikke nødvendigvis var enige?

Eksempler på udsagn, du kan bruge i øvelsen

Børn og unge 12-16 år:

- Børn og unges holdninger er lige så vigtige som voksnes.
- Det er spild af tid at diskutere.
- Voksne er gode til at lytte til børn og unges meninger.
- Hvis lærerne bestemte mere, ville eleverne lære mere.
- Børn og unge er gode til at sige deres mening.
- Det nytter noget at sige sin mening.
- Børn og unges mening er vigtig for samfundet.
- I en diskussion er der altid én, der vinder.

Unge 16 år og opefter:

- Politikere og meningsdannere er med til at lære børn og unge, hvordan man debatterer.
- Børn og unge skal have viden om demokratiet, før de kan deltage i det.
- Børn og unge går for lidt op i politik.
- Vi har alle et ansvar for hinanden i samfundet.
- Alle har både ret og pligt til at sige deres mening.
- Man kan kun præge samfundet ved at være medlem af et politisk parti.
- Demokrati handler om at nå til enighed.
- Borgere i samfundet skal være kritiske over for dem, der har magten.

HOLDNINGSBAROMETERET

Det er en forudsætning for demokratiet, at man tør tage stilling, sige sin mening højt og stå ved den – også selvom man kan se eller mærke, at andre mener noget helt andet.

Formålet med denne øvelse er at øve sig i at danne sin egen holdning og argumentere for sin sag.

Øvelsen kan også give deltagerne plads til at blive i tvivl, til at ændre mening undervejs og til at sætte ord på, hvorfor det kan være svært at være i uenighed.

Målgruppe: Fra ca. 10 år.

Antal: Minimum 6 deltagere.

Tid: Ca. 10 minutter.

Forberedelse: Formulér 5-10 udsagn. Du kan finde eksempler på næste side eller lave dine egne udsagn, som passer til deltagernes interesser eller et tema, I arbejder med. I kan også formulere udsagnene i fællesskab, inden I går i gang med øvelsen.

Sådan gør du

1. Alle deltagere skal stå op, og der skal være plads, så de kan bevæge sig til venstre og højre i rummet.
2. Læs første udsagn højt. Deltagerne skal nu tage stilling til, hvor enige eller uenige de er i udsagnet ved enten at bevæge sig til højre eller venstre i rummet. Jo længere, de bevæger sig mod venstre i rummet, jo mere uenige er de, og omvendt.
3. Bed deltagerne fortælle, hvorfor de har placeret sig, som de har. Sørg for, at så mange som muligt kommer til orde. Det er både muligt at lave øvelsen, så det er tilladt at flytte sig, efterhånden som deltagerne hører hinandens argumenter, og så det ikke er tilladt for dem at flytte sig, når de først har placeret

sig. Hvis nogen flytter sig undervejs, kan man spørge hvorfor. Hvis mange placerer sig samme sted, kan deres ståsted udfordres ved, at du som underviser præsenterer modargumenter eller beder om nuanceringer.

4. Afslut øvelsen med at samle op ved for eksempel at spørge:
- Hvordan opleves det at skulle forklare sin holdning for andre?
 - Hvorfor er det svært at være uenig med andre?
 - Hvilke af hinandens argumenter kan I følge? Hvorfor/ hvorfor ikke?
 - Hvordan er det at skifte mening eller blive i tvivl?
 - Hvad er med til at forme de holdninger, vi har? For eksempel venner, familie eller opvækst.
 - Hvilke værdier bygger jeres egne holdninger på?

Variationer

Tematisér eventuelt øvelsen ved at indlede med at lytte til radioavisen, en podcast eller at læse en artikel. På baggrund af indslaget kan deltagerne formulere en række udsagn enkeltvis eller i fællesskab.

Holdningsbarometeret fungerer godt som opvarmning til en diskussion eller samtale i fællesskab. Alle kommer på banen og tager synligt stilling, men den enkelte kan også selv bestemme, hvor meget vedkommende har lyst til at uddybe og argumentere for sin holdning. Det er samtidig en god måde, hvorpå du som underviser indledningsvist kan få en fornemmelse af gruppens holdninger til et emne.

Øvelsen fungerer også godt som opsamling på et forløb, da den giver mulighed for at genbesøge et spørgsmål, som deltagerne har reflekteret over og talt om. I kan også bruge øvelsen i både begyndelsen og slutningen af et forløb for at se, om deltagerne har rykket sig på barometeret.

Kombinér eventuelt Holdningsbarometeret med øvelsen Bliv i uenigheden, som du finder på næste side.

Eksempler på udsagn

- Skoledagen skal være kortere.
- Det vigtigste ved at gå i skole er at få gode karakterer.
- Jeg bliver let påvirket af, hvad andre mener.
- Jeg behandler altid andre, som jeg selv gerne vil behandles.
- Der skal indføres 16-års valgret i Danmark.
- Der bør indføres en større klimaafgift på oksekød.
- Man skal automatisk blive organdonor, når man fylder 18 år, medmindre man aktivt framelder sig donorregistret.
- Det skal være obligatorisk for virksomheder at have et bestemt antal kvinder i bestyrelsen.
- Den danske majoritet rummer den danske minoritet.
- Borgere i samfundet skal være kritiske over for dem, der har magten.

”En vigtig dyd i øvelsen er, at man meget gerne må skifte plads undervejs. Så man skal virkelig øve sig i at lytte, men også i at være ærlig og kunne rykke rundt, hvis man pludselig synes, at der er et argument, man faktisk godt kan følge.” (Lærer)

”Det er meget vigtigt, at folk ikke bliver ‘anholdt’ for det, de siger. Det er totalt cool at skifte mening, og det er okay at tvivle, at sige noget og prøve noget af. Det handler om ikke at være bange for uenigheden, men at være bevidst om, hvordan vi taler til hinanden.” (Lærer)

BLIV I UENIGHEDEN

Konflikt og uenighed er ikke altid rart at være i. Ofte søger vi som mennesker automatisk mod konsensus og kompromiser – og uden om de emner, der kan føre til splid.

Ikke desto mindre er det, når meninger mødes og brydes, at vi bliver klogere på hinanden, og det at kunne rumme uenigheden kan i bedste fald være med til at styrke den demokratiske samtale.

Formålet med denne øvelse er at lære at turde stå fast på sin holdning og blive ved med at søge uenigheden.

Målgruppe: Fra ca. 10 år.

Antal: Min. 6 deltagere.

Tid: 15 minutter.

Forberedelse: Formulér en række udsagn, som du tror, deltagerne vil være uenige om. Det er vigtigt, at udsagnene ikke er personlige, men i højere grad principielle.

Sådan gør du

1. Sæt deltagerne sammen to og to. Sæmmensæt parrene, så deltagerne er så uenige i det udsagn, de får, som muligt.
2. Parrene får nu et udsagn, de skal forholde sig til. De kan eventuelt få et par minutter til hver især at tænke over deres holdning til udsagnet.
3. Parrene vælger herefter en, der er A, og en, der er B.
A starter: ”Jeg mener, at ... fordi ...” – ca. 2 minutter.
B: ”Jeg mener, at ... fordi ...” – ca. 2 minutter.
A: ”Jeg er mest uenig med dig i ... fordi ...” – ca. 1 minut.
B: ”Jeg er mest uenig med dig i ... fordi ...” – ca. 1 minut.
Det er vigtigt, at deltagerne *bliver* i uenigheden. Hvis de sy-

nes, den anden har ret i noget, skal de undlade at komme ind på det og i stedet tale om det, de er uenige i.

4. Afrund øvelsen med en fælles opsamling. Spørg for eksempel:
 - Hvordan oplevede I øvelsen?
 - Hvordan var det at være uenige? Hvorfor?
 - Hvad gjorde det ved jeres holdning at lytte til den andens modargumenter? Hvornår tænker I, at I kan bruge det, I har prøvet i øvelsen?

Variationer

Indled eventuelt øvelsen med at tage et kig på dagens nyhedsbillede, aktuelle borgerforslag eller at bladre gennem lokalavisen. Brug materialet til at brainstorme på holdninger, der egner sig godt til debat. Det skal være noget, man let kan være meget enig eller uenig i. Eksempler kunne være: ”Alderen for stemmeret bør sænkes til 16 år” eller ”aldersgrænsen for køb af alkohol bør sættes op til 21 år”.

I kan lave denne øvelse ad flere omgange. Start eksempelvis blødt ud ved at lade deltagerne argumentere for et synspunkt, de ikke selv har formuleret eller for den sags skyld er enige i. På den måde kan det føles mere trygt at være uenige. I kan dernæst lave øvelsen med holdninger og meninger, som deltagerne selv har formuleret.

Brug eksempelvis øvelsen Holdningsbarometeret, som du finder på side 113, til at finde frem til udsagn, der for alvor deler vandene blandt deltagerne, og sæmmensæt parrene derefter.

REFLEKSION

I dette afsnit bliver du præsenteret for tre øvelser, der lægger vægt på at forholde sig åbent og nysgerrigt til egen og andres holdninger og sætte ord på nuancer og tvivl.

DET FORDOMSBEVIDSTE RUM

De fleste af os har forudfattede holdninger om andre mennesker, hvilket kan påvirke vores syn på og ageren over for bestemte grupper.

Bag fordommene ligger der dog ofte et spændende og givende møde med ”den anden”, og ved at blive bevidst om fordommene og omtænke og afmontere dem kan vi skabe gode betingelser for inkluderende fællesskaber.

Denne øvelse handler om aktivt at blive bevidst om egne fordomme for dermed bedre at kunne møde og debattere med andre mennesker på en åben og respektfuld måde.

Målgruppe: Fra ca. 14 år.

Antal: Op til ca. 20 deltagere.

Tid: Ca. 45 minutter.

Forberedelse: Vælg et tema, som deltagerne skal formulere fordomme om. Det kan for eksempel være land-by / ung-gammel / religion / psykisk sygdom / seksualitet / misbrug / politikere.

Overvej, hvilke temaer der passer til gruppen, og hvilke der kan være for følsomme eller konfliktfyldte at arbejde med. Der kan være grunde til at styre uden om de temaer, vente med dem eller til netop at tage dem op. Det afhænger af gruppen og konteksten.

Sådan gør du

1. Tal med deltagerne om, hvad en fordom er, hvilke mekanismer der er på spil i udviklingen af fordomme, og hvilke negative konsekvenser fordomme kan have.
2. Præsenter det valgte tema for deltagerne. Indled med, at I i fællesskab lytter til en udsendelse, læser en artikel eller søger viden om temaet på nettet.
3. Bed deltagerne om hver især eller i par at skrive alle de fordomme, de har om temaet, ned. Giv deltagerne 5-10 minutter – de må skrive både positive og negative fordomme ned.
4. Saml op. Bed deltagerne byde ind med deres fordomme på skift, og notér alle fordommene ned undervejs, så du i næste runde har et overblik over, hvad der er blevet sagt. Vær klar på selv at byde ind med dine fordomme. Du er en del af rummet. Fortsæt, indtil alle fordommene er blevet præsenteret.
5. Omformulér i mindre grupper eller i fællesskab nogle af fordommene til nysgerrige og respektfulde spørgsmål. Hvis temaet for eksempel handler om minoriteter, kunne man fremfor at spørge fordomsfuldt: ”Synes du ikke, det er undertrykkende at gå med tørklæde?” spørge åbent: ”Hvorfor går du med tørklæde?” Ved at blive bevidst om og vende fordomme til oprigtigt nysgerrige spørgsmål, kan I åbne for samtaler og perspektiver, I ellers sjældent ville få adgang til. Det kan være med til at nedbryde fordomme og skabe forståelse og tolerance for dem, man har svært ved at forstå. Er du nysgerrig på, hvordan øvelsen kan bruges, og hvad eleverne kan få ud af den, kan du læse mere i praksisfortællingen Møder på Hal-vejen på side 74.

6. Afslut med at samle op på øvelsen ved eksempelvis at spørge:
- Var der noget, der overraskede jer i forhold til jeres egne fordomme?
 - Hvad baserer I jeres fordomme på?
 - Hvorfor kan det være godt at snakke åbent om fordomme?
 - Hvad kan man gøre for ikke at blive styret af fordomme?
 - Hvilke samtaler bliver mulige, når man spørger åbent og nysgerrigt fremfor at starte med en fordom?

Variation

Det kan være en fordel at lade deltagerne skrive fordomme ned anonymt og efterfølgende hænge dem op i undervisningsrummet. På den måde forbindes fordommene ikke med bestemte personer.

I kan også starte med at lave et fælles regelsæt ved hjælp af Fællesskabsdogme-øvelsen, som kan findes på side 134. Afhængigt af temaet kan det for eksempel være vigtigt at have fokus på empati, respekt, ærlighed og fortrolighed.

Start øvelsen med en check-in-øvelse.¹⁹ Det kan være, at der sidder nogle i gruppen, der har særlige erfaringer med det tema, I skal til at arbejde med, hvilket kan være rart at vide for underviseren og de andre deltagere, inden øvelsen går i gang.

Øvelsen er god at lave forud for et møde med mennesker, deltagerne ikke ved så meget om. Det kunne for eksempel være i forbindelse med en udflugt, eller hvis I skal have besøg udefra. I kan også bruge de spørgsmål, I får formuleret, som afsæt for at søge viden om temaet i artikler, udsendelser eller lignende på en fordomsbevidst og mere åben måde.

”Vi starter altid med en check-in-øvelse, også for at finde ud af, om der er nogen i undervisningen, der har et forhold til temaet, der gør, at vi skal være særligt opmærksomme, når vi meget frit begynder at dele fordomme. Hvis der nu er en elev, der identificerer sig med noget af det, vi taler om, er det meget rart at vide.” (Lærer)

”Først anerkender man, at der er fordomme, og så forsøger man at vende dem til spørgsmål, som danner grundlag for en fordomsfri snak, hvor man kan møde hinanden fremfor at pege fingre ad hinanden eller være optaget af, hvem der har ret. Det giver ikke en debat, men en samtale, hvor man vil forstå mennesket. Det synes jeg er en god måde at gøre det på.” (Elev)

19) En check-in-øvelse kan se ud på mange forskellige måder, men formålet er, at den hjælper deltagerne med at spore sig ind på emnet og hinanden. Man kan eksempelvis bede deltagerne efter tur nævne to ting, de associerer med undervisningstemaet.

VÆRTSKABET

Når skoler inviterer til møder og samtaler med mennesker udefra, kan det både udfordre eleverne og give dem nye indsigter. Dette sker især, hvis man inviterer nogen ind, som har markant anderledes holdninger end eleverne selv.

Målet med denne øvelse er, at eleverne prøver at forberede og facilitere et møde med nogen, som har anderledes synspunkter, værdier eller forudsætninger end dem selv.

Værtskabet handler om at lære at tage samtalen med dem, man ikke kender, og prøve både at forstå og udfordre deres synspunkter.

Målgruppe: Fra ca. 12 år.

Antal: Op til ca. 30 deltagere.

Tid: Fra ca. 90 minutter.

Forberedelse: Invitér et menneske på besøg, som repræsenterer en sag, holdning eller et synspunkt, I er interesserede i at vide mere om. Det kan være en lokalpolitiker, aktivist, organisation, religiøs minoritet eller lignende.

Sådan gør du

Forbered besøget og samtalen i fællesskab. Det kan I gøre sådan her:

1. Giv et par af deltagerne rollen som værter. Værterne er dem, der sørger for at tage imod gæsten og byde velkommen. Det er også værterne, der har til opgave at igangsætte samtalen, tage imod spørgsmål og takke af, når besøget er slut.
2. De øvrige deltagere er medværter. Rollerne som værter og medværter kan gå på runde, hvis I inviterer gæster flere gange.
3. Tal i fællesskab om, hvad det vil sige at være en god vært. Det kan handle om alt fra selve invitationen til forplejning og det at åbne sig for gæsten.
4. Tal i fællesskab om, hvad det vil sige at være en god medvært. Hvordan løfter deltagerne den fælles opgave med at skabe et trygt og nysgerrigt rum? Hvordan fordeles opgaven med at byde ind og stille spørgsmål, så værterne ikke står alene?
5. Bed deltagerne bruge 5-10 minutter på at sætte sig i par og undersøge, hvem gæsten er. Saml derefter op i fællesskab: Hvem er gæsten, hvad finder eleverne interessant ved vedkommende, hvilke synspunkter har vedkommende, og er gæsten vant til at skulle tale foran andre?
6. Tal om, hvilke rammer der skal være for mødet – både forud for og under selve mødet. Er det eksempelvis okay at gå ud undervejs? Skal der være noget at spise eller drikke? Må der være telefoner eller computere tændt? Hvilke greb kan tages i brug, hvis mødet og samtalen går i stå eller bliver svær? Hvad vil I gerne have ud af mødet, og hvorfor er netop denne gæst inviteret?
7. Forbered i fællesskab en række tematikker, I ønsker at komme ind på, og spørgsmål, I kan stille. Overvej, hvornår hvilke spørgsmål giver mening at stille. Giver det for eksempel bedst mening at starte med et personligt spørgsmål? Eller er det bedre at starte med de lettere spørgsmål og efterhånden bevæge sig ”tættere på” gæsten og emnet?

Selve mødet og samtalen

1. Sæt rammen for samtalen med en introduktion. Værterne byder velkommen og takker vedkommende for at komme. Præsenter kort klassen/holdet/skolen/faget, og fortæl, hvorfor I har inviteret den pågældende på besøg. I kan tage en navnerunde, hvis I ikke er så mange. Overvej, om I skal fortælle om den ramme, I har sat for mødet. Det kan eksempelvis være vigtigt at tydeliggøre, at det er okay, at der er spørgsmål, man ikke vil svare på.
2. Indled dernæst samtalen, eksempelvis med spørgsmålet: Vil du/I ikke fortælle lidt om dig/jer selv, og hvorfor du/I takkede ja til at komme?
3. Formulér et personligt spørgsmål koblet til temaet.²⁰
Eksempelvis:

”Tænk tilbage på din ...” barndom og opvækst:

Hvad talte I om ved middagsbordet i dit barndomshjem?
Hvem var dine rollemodeller? Hvad syntes du om at gå i skole?

”Tænk tilbage på din ...” ungdom:

Hvilke fællesskaber befandt du dig i? Hvilke drømme og ambitioner havde du? Hvordan var din vej igennem uddannelsessystemet? Kan du huske første gang, du syntes, noget var uretfærdigt, og hvor du havde lyst til at handle på det?

4. Gå derefter tættere på den sag eller det tema, mødet og samtalen skal handle om. Har I eksempelvis inviteret en vaccine-modstander, kunne værten spørge:

Har du været bange for at blive vaccineret? Hvem har patent på sandheden? Hvad er din holdning til, hvis myndighederne stiller krav om vaccinationer? Hvilke mediekkanaler læser du/lytter du til? Er du aktiv inden for andre politiske emner?

5. Mærk rummet, og læg eventuelt en pause ind undervejs, så deltagere og gæst får mulighed for at tænke over, hvad der bliver sagt, og overveje, om der er nogle spørgsmål, de har brug for at stille.
6. Afrund mødet med at samle op i plenum:
Hvad tager deltagerne med fra mødet?
Hvad tager gæsten med fra mødet?

Efter mødet samler gruppen uden gæstens tilstedeværelse op på, hvordan Værtskabet har fungeret. Har det været et møde med personligt eller politisk fokus? Hvordan har det været at være vært og medvært? Hvordan er det at facilitere en samtale, hvor emnet er aftalt på forhånd? Hvad var udfordrende ved at møde en med så anderledes en baggrund eller holdninger end eleverne selv? Hvad var overraskende?

²⁰ I Frirumsdebatten indledes anden runde, Refleksionsrunden, med et personligt spørgsmål. Formålet med det personlige spørgsmål er at lære baggrunden for debattørernes ståsted bedre at kende.

”Man lærer at tage samtalen med dem, man ikke kender. Og ja, en samtale kan gøre en lige så stor forskel som aktivistisk arbejde. Snak med folk, forstå folk, og lær folk at kende, og så giver det måske også meget mere mening, hvorfor de mener, som de gør. Få modet til at snakke med folk. Jeg kan da også selv nogle gange føle mig begrænset i at snakke med nogen og tage en debat, fordi jeg er sådan lidt ’åhh, kommer det nu bare til at blive sådan noget mudderkastning igen?’ Her får man nogle virkelig gode redskaber til, hvordan man sådan helt basic kan tage en god snak med folk. Og det handler ikke om, at nogen skal vinde. Det handler bare om at snakke sammen. Det synes jeg virkelig, man kan tage med videre.” (Elev)

”Jeg gør ret meget ud af, at rummet er hyggeligt. Der er altid musik, og tit er der stearinlys. Nogle gange laver jeg kaffe og te. Nogle gange når jeg det ikke, men så spørger jeg de første, der kommer, om ikke de vil stå for det, så det er en fælles opgave, vi løfter. Men det her med musik og hygge er en stor prioritet. Når man kommer ind i et rum og synes, der er hyggeligt, så vækker det også sådan en ’okay, det er vigtigt, at jeg er her’. Hvis man derimod kommer ind i noget, der er sådan lidt slasket og beskidt, så gør det også noget for oplevelsen. Så rammerne er vigtige.” (Lærer)

TÆNK – TVIVL – TAL

I et demokrati er det vigtigt at forstå og anerkende, at der findes legitime holdninger, der er stik imod ens egne. Ved at forholde sig seriøst til andres synspunkter og argumenter kan man få indblik i de uenigheder, der er, og de nuancer, uenigheden rummer.

I denne øvelse skal deltagerne afprøve og udfordre en række forskellige holdninger, og de skal forsøge at argumentere både for og imod dem.

Formålet med øvelsen er at give plads til dilemmaer i, tvivl om og nye perspektiver på skarptskårne synspunkter. På den måde kan øvelsen bidrage til en debat, hvor det ikke handler om at vinde, men om at blive klogere.

Målgruppe: Fra ca. 12 år.

Antal: 4-6 personer i hver gruppe.

Tid: 30-45 minutter.

Forberedelse: Inddel deltagerne i grupper på 4-6 personer. Skriv 5-10 aktuelle udsagn ned – du kan finde inspiration i medierne, i politiske mærkesager eller i eksemplerne på næste side. Print udsagnene ud, og lav dem til små ”holdningskort”. Du skal printe og klippe nok kort til, at hver gruppe får hver deres sæt holdningskort. Alle deltagere skal bruge papir og blyant.

Sådan gør du

Øvelsen indeholder tre faser – tænk, tvivl og tal.

1. Tænk

- Fordel holdningskortene i rummet, og bed deltagerne bevæge sig rundt, læse dem og tænke over deres egen holdning til hvert udsagn. Alle deltagere skal nå at forholde sig til alle kort.

2. Tvivl

- Deltagerne sætter sig gruppevis omkring et bord eller i en rundkreds. Placér holdningskortene i midten. Alle har papir og blyant foran sig.
- En i gruppen trækker et kort og læser det højt for de andre. Diskutér fordele og ulemper ved udsagnet på kortet. Det handler ikke kun om deltagerens personlige holdning, men om at se en sag fra flere vinkler.
- Den person, der trak kortet, tager det og lægger det foran sig. Den næste i gruppen trækker et kort, og deltagerne gør det samme igen.
- Når alle har fået et kort, skriver alle tre argumenter for og tre argumenter imod den holdning, der står på det kort, de har fået.

3. Tal

- Når alle har skrevet, læser en i gruppen sine argumenter højt for de andre. Gruppen diskuterer argumenterne. Gruppen vælger det bedste argument for og imod.
- Derefter læser den næste sine argumenter op, og processen gentages, indtil alle har ét argument for og ét imod den holdning, der ligger foran dem.

4. Opsamling

- Deltagerne samles, og grupperne præsenterer på skift deres argumenter for og imod de forskellige holdninger. Undervejs kan andre grupper stille spørgsmål og udfordre argumenterne med nogle af de argumenter, de selv har valgt.
- Reflektér over, hvad der var udfordrende ved denne øvelse og hvorfor. Diskutér i grupper eller fælles: Findes der holdninger, der ikke indeholder dilemmaer?

Hvor ser I dilemmaer i det politiske landskab og den offentlige debat netop nu?
Hvorfor er der mon ikke mere fokus på tvivl i den offentlige samtale?

Eksempler på holdningskort

- Valgretten bør sættes ned til 16 år.
- Aldersgrænsen for køb af alkohol bør sættes op til 21 år.
- Alle bør pålægges at blive vegetarer.
- Det er en vigtig del af dansk kultur at spise svinekød.
- Værnepligten skal gælde for både piger og drenge.
- Benzin- og dieselbiler skal forbydes i større byer.
- Kæledyr i lejligheder bør være forbudt.
- Ytringsfrihed bør kun gælde for folk med stemmeret.
- Værnepligten skal afskaffes.
- Alle skal læse 12 romaner om året.
- Det skal være gratis at gå i teateret.
- Alle skal automatisk registreres som organdonorer, når de fylder 18 år.
- De bredeste skuldre skal bære de tungeste byrder.
- Folkekirken skal nedlægges.

Tip: Du kan med fordel koble holdningskortene til artikler, som eksemplificerer debatten om det enkelte spørgsmål. Det kan være en god måde at gøre øvelsens tænkefase samfundsmæssigt relevant på.

INITIATIV

I dette afsnit får du tre øvelser, der hjælper eleverne med at sætte handling bag ordene og undersøge, hvordan de kan gøre noget ved de problemer, de ser.

FREMTIDSVÆRKSTEDET

At være demokratisk deltagende handler ikke kun om at kunne påpege problemer, men også om at turde komme med forslag til, hvad der kan gøres anderledes.

I Fremtidsværkstedet arbejder deltagerne med at forholde sig kritisk til samfundets udfordringer og at drømme stort for derefter at kunne koge de vilde idéer ind til konkrete løsningsforslag og handlemuligheder.

Målet med øvelsen er at gøde børn og unges fantasi og hjælpe dem med at turde tænke ud over faste og begrænsende samfundsstrukturer.

Målgruppe: Fra ca. 10 år.

Antal: Op til 30 deltagere.

Tid: Fra 45 minutter til et værksted, der foregår løbende over flere dage.

Forberedelse: Definér et sigte eller en tematik for workshoppen. Det kan være alt fra skolens undervisningsmiljø og forhold til lokalområdet til nationale og globale problemstillinger.

Sørg for et udvalg af materialer: pap i forskellige størrelser, post-its, sprittuscher og mindre skriveredskaber, sakse, aviser, ugeblade eller andet, der må klippes i.

Inddel evt. deltagerne i grupper på 6-8 personer.

Sådan gør du

Øvelsen indeholder tre faser – kritik, utopi og realisering.

1. Kritik

- Deltagerne bliver præsenteret for det valgte fokus og skal nu komme med deres kritik af det.
- Lad deltagerne arbejde i grupper og bruge de medbragte materialer til at synliggøre deres kritik. Handler kritikken eksempelvis om klimaforandringer, kan deltagerne lave en collage med skove, brand og lignende.
- Skab brud undervejs i gruppearbejdet ved at bede grupperne dele kritikpunkter med hinanden i plenum. Deltagernes kritikpunkter må gerne være i modstrid med hinanden. Sørg for, at alle deltagere får mulighed for at ytre sig, og skriv alle kritikpunkter op, når de bringes frem i plenum.

2. Utopi

- På baggrund af kritikpunkterne skal deltagerne nu formulere drømme og tænke stort. I denne fase handler det om, at alle de begrænsninger, som kan opleves i hverdagen, midlertidigt parkeres. Hvad kan man ideelt set gøre ved problemerne? Dette kan foregå på mange måder. I kan med fordel bryde med det traditionelle undervisningsrum ved at fjerne møblerne, deltagerne kan gå en tur, lægge sig på gulvet, sætte musik på, skrive stikord på vægaviser og/eller bruge materialerne til nye plancher/collager.
- Lad deltagerne tænke selv først, og saml derefter alle idéer i plenum. Det kan være drømme om, at folk laver mad sammen, at der er mere fritid, mere integration mellem natur og by.

- Når alle utopier er sagt højt og skrevet op, skal deltagerne indsnævre feltet og vælge, hvilke utopier de synes bedst om. Afhængigt af hvor lang tid I har, kan I vælge at tage én enkelt eller flere utopier med videre til realiseringsfasen.

3. Realisering

- Deltagerne skal nu undersøge, hvordan utopierne kan operationaliseres og realiseres. Det handler ikke om at skalere ned, men om at tage en af utopierne og afsætte tid (en dag, en uge, et projektforløb) til at omsætte den til virkelighed. Tal eksempelvis om, hvilke handlinger og midler kræver det at realisere dem? Skal der større samfundsændringer til (økonomisk, politisk eller juridisk), før I kan virkeliggøre utopierne? Kan I lægge en handlingsplan? Skal der nedsættes udvalg, arbejdsgrupper eller lignende?
- Deltagerne vil sandsynligvis protestere og påpege, at det ikke er muligt, men prøv at finde en fremstillingsform for det. Etablér eventuelt partnerskaber med eksterne folk, som ved og kan noget særligt i den konkrete sammenhæng – og prøv at fastholde utopien.

4. Opsamling

- Afhængigt af hvor lang tid I bruger på projektet, bør I samle op på, hvordan det føles at prøve at sprænge rammerne – og hvor svært det er at tænke ud over de begrænsninger, der i forvejen er.
- Hvad er deltagerne lykkedes med?
- Hvad har frustreret dem? Hvorfor?
- Hvor vildt turde de tænke? Eller hvor meget læner deres utopi sig op ad en virkelighed, vi kender?

- Hvad giver projektet af tro på egen handlekraft, medbestemmelse og evne til at skabe forandring?

Variation

I alle tre faser kan man bruge princippet om ”think-pair-share”. Det vil sige, at eleverne starter med at tænke et par minutter selv, så snakker de med deres sidemakker, og derefter diskuterer de i fællesskab.

”Idéen med kritikfasen er, at ved at komme frem med alle ens klager, bekymringer og vrede, så kan den sociale fantasi, forestillingsevnen og fremstillingsevnen få plads.” (Lærer)

”Én ting er at skabe rum til, at unge får mulighed for at sige det, de har på hjerte. Noget andet er at hjælpe til med, at de får øjnene op for, at de har noget på hjerte. Det kan ‘Fremtidsværkstedet’ bidrage til.” (Lærer)

Psst! Fremtidsværkstedet er en metode, der oprindeligt er udviklet af den tyske sociolog og fremtidsforsker Robert Jungk i 1960’erne til at involvere befolkningen i politisk græsrodsarbejde. Du kan læse mere om metoden her: Jungk og Müllert *Håndbog i fremtidsværksteder*.

FÆLLESSKABSDOGMER

Demokrati handler i bund og grund om at finde frem til en retning og et sæt spilleregler for fællesskabet. Det gælder i det store samfund såvel som i hverdagens små fællesskaber. I den proces er forhandlingen helt central – og det er den proces, denne øvelse stiller skarpt på.

Formålet med øvelsen er, at deltagerne sammen når frem til regler for deres gruppe og får en forståelse af, hvad det indebærer at skabe rammer, så alle føler sig trygge, inkluderet, set og hørt.

Denne øvelse er en vaskeægte skoleklassiker og kan bruges bredt – for eksempel som opstart for et hold eller ved skoleårets begyndelse, hvor alle får mulighed for at komme på banen og bidrage til udformningen af de fælles regler.

Målgruppe: Alle kan deltage.

Antal: Op til ca. 30 deltagere.

Tid: Fra ca. 15 minutter.

Forberedelse: Hav noget at skrive med og på. Et stykke stort papir eller karton og post-its.

Sådan gør du

1. Bed deltagerne tænke over, hvad de synes er vigtigt i det fællesskab, de har med hinanden. Spørg eksempelvis: ”Hvad, synes I, skal kendetegne vores fællesskab? Hvad er vigtigt for de måder, vi er sammen på her? Hvilke regler, synes I, er vigtige for, at der er et trygt rum, hvor I har lyst til at deltage og bidrage?” Giv deltagerne 5 minutter til at tænke sig om, skrive deres tanker ned eller tegne.

2. Bed deltagerne gå sammen to og to og tale om, hvad de hver især har skrevet ned. Giv dem 5 minutter.
3. Saml op i fællesskab. Bed deltagerne om på skift at fortælle, hvad de har skrevet ned. Notér alle deltagernes input undervejs. Hvis deltagerne har skrevet på post-its, kan de hænge dem på tavlen. Tal om sedlerne, og forsøg at organisere dem i dogmer. Spørg ind, og bed deltagerne uddybe undervejs.
4. Diskutér dogmerne, og udvælg sammen med deltagerne dem, som flest finder vigtige. Er der mange forskellige dogmer, kan deltagerne til at begynde med sætte kryds ud for de 5, 7 eller 10 tematikker, som de synes er særligt vigtige. Er der dogmer, som meget få synes er vigtige, bør du som underviser overveje (og eventuelt inddrage deltagerne i), hvad du gør med dem. Måske skal de alligevel med, da de tager særlige hensyn til bestemte personer.
5. Afrund øvelsen med at skrive de 5, 7, 10, eller hvor mange dogmer I har fundet frem til, op på et stort stykke papir, som I kan hænge op.
6. Du kan både samle op på øvelsen afslutningsvis og efter noget tid:
 - Var det svært at blive enige?
 - Hvordan føles det, at der både er ting på listen, I er enige i og ikke enige i?
 - Hvordan håndhæves reglerne – og (hvordan) sanktioneres brud på dem?
 - Er der dogmer, I har glemt?
 - Findes der neutrale dogmer?

Variation

Øvelsen kan bruges til at etablere et fælles sæt regler og handler om at dele og fordele magten. Brug eksempelvis formatet i forbindelse med et fag, undervisningsforløb eller noget tredje til at skabe synlig og forpligtende medbestemmelse. Hvad sker der, hvis du lader andre sager være op til deltagerne?

Eksempler på fællesskabsdogmer fra en højskole

- Anerkend fælles holdninger i debatten.
- Stil spørgsmål – ingen dumme spørgsmål!
- Vær nærværende i samtalerne.
- Alle tør og kan være med til at løfte i flok.
- Plads til uenigheder – husk god tone.
- Afbryd ikke, når man diskuterer.
- Kom til tiden.
- Forstå den andens perspektiv i diskussioner.
- Der skal være plads til at have en dårlig dag.
- Giv rum til hinanden i de sårbare diskussioner – især dem, der er personlige.
- Giv besked, hvis I ikke er her.

Psst! I Fællesskabsdogmer didaktiseres forhandlinger om et fælles sæt spilleregler. Men det er nogenlunde samme mekanismer, der foregår i mange andre sammenhænge, og fra børn og unge er helt små. Tænk blot på børns leg. I legen forhandles regler for, hvem der kan deltage og hvordan, hvad der sker, hvis legens regler brydes, og om nye regler for legen skal udvikles.

Du kan læse mere om børn og unges forhandlinger af regler, og hvordan de bidrager til at styrke deres demokratiske deltagelse, i pædagogikforsker Søs Bayers bog *Dannelse til demokrati* (Bayer 2020).

VIRKELIG MODIG

Det at skulle sige sin mening i klasseværelset, på holdet eller i en mindre gruppe kan være grænseoverskridende nok for mange. Men at ytre sig i en større forsamling og over for fremmede – måske endda nogle, der er ældre, klogere eller mere magtfulde end en selv – kræver virkelig mod.

Det er dog også i den samtale, at børn og unge kan opnå erfaring med det at deltage i en offentlig debat og erfare, hvad det giver samtalen, at flere byder ind.

Denne øvelse handler kort og godt om at opfordre børn og unge til at turde opsøge samtalen og få erfaringer med demokrati i samfundet.

Målgruppe: Fra ca. 12 år.

Antal: Op til ca. 30 deltagere.

Tid: Fra 45 minutter til en øvelse, der foregår løbende over flere dage.

Forberedelse: Vælg et tema, som passer til det, I arbejder med, og til deltagerens situation.

Sådan gør du

1. Fortæl deltagerne, at de hver især eller i grupper skal udvælge og tage kontakt til en person, der har viden og magt i forhold til et tema, I har beskæftiget jer med eller skal til at beskæftige jer med. Det kan være alt fra skoleledelse, lokale byrådspolitikere og lokale journalister til civilsamfundsorganisationer, interesseorganisationer, folketingspolitikere eller forskere.
2. Klæd deltagerne godt på, så de føler sig trygge og får den støtte, de har brug for for at tage kontakt. Overvej, hvor stor en opgave, der er passende for gruppen. Den skal være tilpas

stor til, at de skal tage lidt mod til sig, uden at de kommer derud, hvor de føler, at ”de ikke kan bunde”. Som med så meget andet skal der træning, tålmodighed og vedholdenhed til for at blive god til og føle sig tryk ved at opsøge ny viden og fremmede mennesker. Så forberedelserne starter lang tid inden, I går i gang med selve øvelsen. Klæd deltagerne på ved for eksempel i fællesskab at tale om:

- Hvem ønsker I at henvende jer til? Hvorfor? Hvad tænker I, personen kan gøre jer klogere på?
- Ønsker I en telefonsamtale, en skriftlig korrespondance eller et fysisk møde?
- Hvordan tager man kontakt og stiller spørgsmål på en respektfuld og nysgerrig måde?
- Hvad vil I gerne have ud af korrespondancen/samtalen? Hvad ønsker I viden om/svar på/at diskutere?
Afhængigt af hvor øvede deltagerne er, kan du skrue op eller ned for denne del. Jo mere øvede, jo mindre forberedelse er oftest nødvendig. Du kan også bede dem skrive deres spørgsmål ned, så du som underviser kan se dem på forhånd og komme med feedback.

3. Deltagerne skal nu kontakte den valgte person. De kan gøre det enkeltvis, i par eller i grupper. Kontakten kan enten ske i undervisningstiden eller som en lektie, de får for til næste gang, I ses. Overvej, om du skal være til stede, når deltagerne tager kontakt, eller om de skal optage samtalen eller ej.

4. Saml op på arbejdet i fællesskab ved eksempelvis at spørge til:
- Hvad sker der med jer, når I skriver eller ringer til nogen, som I ikke kender?
 - Hvordan føles det inden, undervejs og efter?
 - Var det, som I forventede?

- Hvorfor tror I, det er vigtigt at øve sig i at række ud til folk, man ikke kender?
- Hvad kan I bruge det, I har prøvet her, til andre steder i hverdagen?
- Får I lyst til at være mere udadvendte og byde ind i en debat om emnet? Hvis ja, hvad er næste skridt? Hvis ikke, hvad skal der til, for at I ville få lyst til det?

Variation

Start med at gøre øvelsen til en del af den pædagogiske praksis ved eksempelvis selv at skrive eller ringe med spørgsmål til en med viden og magt om det givne emne, mens deltagerne får lov at lytte og observere. Du kan også optage det og afspille det for deltagerne.

Husk at minde deltagerne om, at de måske ikke opnår det, de ønsker, med en enkelt handling. De kan måske møde nogle, der er uinteresserede i at tale med dem eller uenige med dem, og dét skubber måske lidt til selvtilliden. Det er vigtigt at være vedholdende og prøve igen.

”Det er altid den der balance. Jeg synes, alle skal nå at prøve at være med, men ingen skal derud, hvor de ikke kan bunde. Jeg tror, at den bedste læring foregår, når du bliver presset ud af din komfortzone, men du stadig føler, at du bliver holdt. Dine grænser skal presses, men du skal ikke få en oplevelse af slet ikke at kunne bunde. Så jeg prøver altid at balancere på vippen. Og så er der nogle, der mere naturligt har selvtillid og erfaring med at tale, tage kontakt og give deres mening til kende, og nogle, der slet ikke har. Og min drøm er at få dem til at føle, at de bare kan snakke og tage kontakt.” (Lærer)

MOD HORISONTEN

Forestil dig, at du går mod en horisont. Når du flytter dig, flytter horisonten sig også. Horisonten er et vigtigt pejlemærke – også selvom du aldrig når frem. På samme måde er det med demokrati. Det er et ideal, et sigtepunkt, vi navigerer efter, når vi indretter fællesskabet. En del af udviklingen af et demokratisk sindelag er at acceptere, at demokratiet hverken er givet eller opnået – demokratiet er noget, vi hele tiden må forhandle, udvikle og tilstræbe. På den måde defineres og redefineres et demokratisk samfund eller et mindre fællesskab kontinuerligt.

I bogen har vi fremhævet situationer, refleksioner og øvelser fra levende og dynamiske skolepraksisser, som viser de frie skolars forskellige pædagogiske arbejde med demokratisk dannelse. På sin vis er bogens indhold altså et fastfrosset tværsnit af de frie skolars idealer for og arbejde med demokratisk dannelse. Det afspejler ikke alt ved alles praksis, men det taler forhåbentlig ind i det, der allerede er en del af praksis mange steder.

Tværsnittet og dets ”fastfrosne” form giver mulighed for at stille principielle spørgsmål og pege på generelle træk, men det giver ikke altid ordentlig plads til de dilemmaer, forskydninger, fortolkninger og udfordringer, som er indlejret i al pædagogik, og som i høj grad findes i skolernes levede hverdagsliv. I arbejdet med bogen er det blevet tydeligt, hvordan de spørgsmål, der stilles, former de svar, der kan gives, og vi har gjort os umage for ikke at komme til at give simple svar på komplicerede spørgsmål. Det er en spændende og udfordrende balancegang at ville ramme og inspirere lokale pædagogiske praksisser – med indbyrdes for-

skellige elevgrupper – og samtidig adressere bredere, samfundsmæssige dagsordener.

Det er vores ambition og håb, at de beskrevne begreber, tendenser og eksempler fra praksis – og særligt koblingen af dem – vil bidrage til at inspirere og ”forstyrre” praksis rundt omkring og knopskyde ud i det brede uddannelseslandskab og civilsamfund ved at åbne for samtaler om pædagogik, skole, demokrati og dannelse. Det er vigtigt ind imellem at stoppe op og reflektere over de prioriteringer og strukturer, der danner ramme om hverdagens fællesskaber. Hvorfor gør vi, som vi gør? Og hvilken betydning har det for dem, vi gør det for, mod og med?

Kombinationen af begreberne ”demokratisk” og ”dannelse” giver i sig selv anledning til en række spørgsmål. For hvis dannelse i bund og grund forstås som ”nogen, der vil noget med nogen”, og at nogen sætter en retning for, hvor de ønsker, et andet menneske skal bevæge sig hen, så er der i dannelsesidealet indlejret en asymmetri, der som udgangspunkt udfordrer det demokratiske princip om autonomi, myndighed, lighed og selvstændighed.

Hvordan vægtes forholdet for eksempel mellem et lukket eller fast defineret dannelsesideal og det at lade dannelsen være åben og fri? Hvordan balanceres der mellem at insistere på bestemte værdier, curriculum og kundskaber som afgørende for demokratisk dannelse og at lade den enkelte definere den slags selv? Hvor meget er fællesskabets værdier, strukturer og rammer til forhandling?

Det betyder ikke, at skolen ikke kan være eller er demokratisk dannende, men det betyder, at dannelsesarbejdet nødvendigvis vil støde på paradokser, modsætninger, modstand og vanskeligheder.²¹ Det er dilemmaer, der i sagens natur ikke kan eller skal

løses, for de er vævet ind i det stof, det demokratiske dannelsesarbejde er gjort af. Men det åbner for en opmærksomhed på, om der er grænser for, hvor demokratisk en skole kan og bør være – og ikke mindst om vores uddannelsesinstitutioner lever op til deres demokratiske opgave og giver plads til, at rammerne kan udfordres på demokratisk vis.

Gennem bogen er temaer som forholdet mellem individ og fællesskab, deltagelse i fællesskaber og handling blevet beskrevet som centrale elementer i arbejdet med demokratisk dannelse.

Hvordan temaerne tager form i praksis afhænger af, hvordan forholdene vægtes. Hvordan balanceres der i dannelsesarbejdet mellem at give plads til undren over, spørgsmål til og kritik af det bestående over for mere handlings- og løsningsorienterede tilgange til samfundets udfordringer? Skal de, der spørger og undres, også finde svarene? Kan og skal man både være nysgerrig og bedrevidende, problemformulerende og løsningsorienteret på samme tid?

Vi har i arbejdet med bogen gjort os mange tanker om relationerne mellem skole og samfund. Hvordan fletter samfundsmæssige udfordringer, politiske fokusområder og aktuelle problemstillinger sig ind i og sætter rammer for skolens dannelsesarbejde? Når demokratisk dannelse placeres centralt i skolens opgave, er det værd at spørge, hvordan man i skolens mindre – og måske mere homogene – fællesskaber kan opnå viden, oplevelser og erfaringer, der kan tages med ud af skolerummet og bruges i et større forpligtende samfundsfællesskab.

Med disse ord bryder vi altså det fastfrosne billede op igen og kaster brikkerne op i luften med det formål at understrege horisontens levende bevægelighed. En påmindelse om, at bogen er ét skridt på vej mod større forståelse for fællesskab og demokrati og bedre forudsætninger for at arbejde med deltagelse i dem.

Der er mange måder at tegne billedet op på, mange spørgsmål at stille og mange mulige svar på hvert enkelt spørgsmål.

21) Lignende dilemmaer belyses i bogen *Demokratisk dannelse* og bogens tilhørende arbejdshæfte, hvor du kan læse mere og finde inspiration, refleksionsspørgsmål og øvelser (Kylsø, Møller og Rahbek 2016; Rahbek 2016).

Den mangfoldighed er vi i Frirummet taknemmelige over at være blevet delagtiggjort i i kraft af udviklingsarbejde, praksissamarbejder og skolebesøg. Resultatet af det har vi bestræbt os på at samle i bogen, for den er også en opsamling på, forankring og videregivelse af Frirummets arbejde, viden og erfaringer.

Frirummet har eksisteret siden 2016, og vores arbejde har i overvejende grad været muligt med støtte fra forskellige fonde. Efter syv år overdrages resultaterne nu til ophavsmænd og -kvinder i de frie skoler, da Frirummets sekretariat lukker i sin nuværende form i 2023 og fortsætter på andre vilkår til og med marts 2024.

Arbejdet for at forbedre den demokratiske samtale, inspirere nye generationer til at engagere sig og etablere veje til deltagelse er ikke færdigt. Vi glæder os til at følge udviklingen i de spor, arbejdet har lagt ud, og til – på nye måder – at bidrage på vej mod fællesskab.

LITTERATUR

- Bayer, Søs. 2020. *Dannelse til demokrati*. 1. udgave. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Biesta, Gert. 2014. *Den smukke risiko i uddannelse og pædagogik*. 1. udgave. Aarhus: Klim.
- Bruselius-Jensen, Maria, og Katrine Thea Pløger Nielsen. 2022. "Nye tværgående dagsordener og udtryksformer i unges politiske deltagelse. På sporet af en ungdomsgenerationel privilegiedrevet dagsorden om lige muligheder". *Nordisk Tidsskrift for Ungdomsforskning* 3(1):12-28.
- Bruselius-Jensen, Maria, og Winneche Anne Mette Nielsen. 2022. *Unge medbestemmelse og samfundsdeltagelse – tendenser, udfordringer og opmærksomhedspunkter*. 1. udgave. Frederiksberg: Frydenlund Academic.
- Bruun, Jens, Jonas Lieberkind og Heidi Bay Schunck. 2018. *Unge, skole og demokrati: hovedresultater af ICCS 2016*. Aarhus Universitetsforlag.
- Børne- og Undervisningsministeriet. 2022a. *Bekendtgørelse af lov om efterskoler og frie fagskoler*. Bd. 1172.
- Børne- og Undervisningsministeriet. 2022b. *Bekendtgørelse af lov om friskoler og private grundskoler m.v.* Bd. 1166.
- Coninck-Smith, Ning de, Lisa Rosén Rasmussen og Iben Vyff. 2015. *Da skolen blev alles. Tiden efter 1970*. 1. oplag. redigeret af N. de Coninck-Smith, C. Appel, og A. Stoffersen. Aarhus Universitetsforlag.
- Danmarks Evalueringsinstitut. 2022. *Demokratisk selvtilid hos elever i gymnasiet*.

- Dewey, John. 2005. Demokrati og uddannelse. 1. udgave. redigeret af C. Madsen og P. Munch. Aarhus: Klim.
- Epinion og Dansk Ungdoms Fællesråd (DUF). 2022. Demokratianalysen 2022.
- Folketinget. 1953. Danmarks Riges Grundlov. Bd. 169.
- Foros, Per Bjørn og Arne Johan Vetlesen. 2014. Angsten for opdragelse: dannelse i et samfundsetisk perspektiv. 1. udgave. Aarhus: Klim.
- Freire, Paulo. 1973. De undertryktes pædagogik. København: Ejlers.
- Gjerløff, Anne Katrine, Anette Faye Jacobsen, Ellen Nørgaard og Christian Ydesen. 2014. Da skolen blev sin egen. 1920-1970. Bd. 4. 1. oplag. redigeret af C. Appel og N. de Coninck-Smith. Aarhus Universitetsforlag.
- Graf, Stefan Ting og Ulla Højmark Jensen. 2020. Efterskolens praksis under lup: undersøgelser af dannende undervisning og samvær. 1. udgave. Aarhus: Klim.
- Habermas, Jürgen. 1996. Teorien om den kommunikative handling. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.
- Hansen, Bjørn. 2020. Tag ansvar. Bd. 3. 1. udgave. 1. oplag. København: Forlaget Højskolerne.
- Hansen, Sune Jon og Josefine Weng. 2018. Friskolers friheder. Om skolekultur, faglig beskæftigelse og demokratisk dannelse.
- Harrebye, Silas. 2019. Sæt strøm til demokratiet: når koma kræver chokterapi. 1. udgave. København: Gyldendal.
- Hjortkjær, Christian. 2022. Utilstrækkelig: hvorfor den nye moral gør de unge psykisk syge. 1. udgave. Aarhus: Klim.
- Ihle, Anette Haaber. 2017. Magt, medborgerskab og muslimske friskoler i Danmark. Traditioner, idealer og politikker. Bd. 2007. Københavns Universitet: Institut for Tværkulturelle og Regionale Studier: Københavns Humanistiske Fakultet.
- Jungk, Robert og Nobert R. Müllert. 1984. Håndbog i fremtidsværksteder. København: Politisk revy.
- Key, Ellen. 1902. Barnets Aarhundrede: Studier. København: Gyldendalske Boghandel Forlag.
- Koch, Hal. 1945. Hvad er demokrati? 5. udgave. Gyldendal.
- Komischke-Konnerup, Leo. 2012. Efterskolen i samfundet: almenne pædagogiske synspunkter. 1. udgave. Aarhus: Klim.
- Korsgaard, Ove, Jens Erik Kristensen og Hans Siggaard Jensen. 2017. Pædagogikkens idehistorie. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Krogh, Søren Christian. 2022. "Præstationskultur og praksiseksampler". Uddannelses- og Forskningsministeriets konference. Kulturministeriet. 2019. Bekendtgørelse af lov om folkehøjskoler. Bd. 280.
- Kylsø, Mette, Jonas Møller og Rasmus Kolby Rahbek. 2016. Demokratisk Dannelse. Et arbejdshefte. Bd. 2016. Folkehøjskolerne Forening i Danmark.
- Lieberkind, Jonas. 2021. "Kontraprotest – unges politiske engagement". 53(1):24–63.
- Lieberkind, Jonas og Jens Bruun. 2021. De unge borgere. Mellem demokratisk og politisk dannelse. Aarhus Universitetsforlag.
- Ljungmann, Rie og Mette Post Riggelsen. 2021. Grib demokratiet. Om at styrke unges demokratiske selvtillid, handlekraft og mod. folk – mødested for demokrati og dannelse.
- Madsen, Ulla Ambrosius. 1995. Hverdagsliv og læring i efterskolen. København: Foreningen af Frie Ungdoms- og Efterskoler.
- Marstal, Henrik og Lea Wierød Borčak. 2022. Fællessang – fælles sag? En bog om sang som kollektiv handling. 1. udgave. København: Højskolerne.
- Negt, Oskar. 2019. Dannelse og demokrati. 1. udgave. Frederiksberg: Frydenlund.
- Oettingen, Alexander von og Leo Komischke-Konnerup. 2008. Medborgerskab – en udfordring til efterskolen. 1. oplag. redigeret af N. B. Hansen. København: Unge Pædagoger.

- Pettersvold, Mari. 2016. "Demokrati i barnehagen med programmer på arbeid. En analyse og kritisk diskusjon av metoden dialogisk lesing". Dansk Pædagogisk Tidsskrift: Demokratik i børnehøjde – en truet livsform? nr. 3:24–31.
- Rahbek, Rasmus Kolby. 2016. Demokratisk dannelse – Højskolen til debat. 1. udgave. redigeret af K. L. S. Brandt og K. Kaufmann. Aarhus: Klim.
- Rahbek, Rasmus Kolby. 2020. Lev sammen. Bd. 6. 1. udgave. København: FFD: Folkehøjskolernes Forening i Danmark.
- Rosengaard, Sofie. 2018. "Fremtiden starter i børnehaven': postmoderne analyser af velfærdsstatslige investeringer i det lille barns nationale dannelse". Det humanistiske Fakultet, Københavns Universitet, Kbh.
- Wiberg, Merete, Carsten Fogh Nielsen, Anders "Nold" Petersen og Kirsten Margrethe Andersen. 2018. Dannelsen af etisk myndighed i den danske folkeskole. Rapport fra pilotprojekt november 2017-januar 2018. DPU, Aarhus Universitet.

FRIRUMMET arbejder for at styrke den demokratiske samtale og for børn, unge og voksne mod, engagement og deltagelse i samfundet.

Frirummet blev etableret i 2016 af Friskolerne, Efterskoleforeningen og Folkehøjskolernes Forening og er i sin helhed et produkt af alle dem, som har bidraget til og været en del af det gennem tiden.

Ved udgivelsen består Frirummets sekretariat af: Josefine Weng, projektleder, Vanessa Paladino, pædagogisk udviklingskonsulent, Signe H. Damkjær, kommunikationskonsulent, Sanne Dall Kristensen, studentermedhjælper.

Demokrati er en livsform, som hver generation skal vedligeholde og udvikle i fællesskab med andre. Det er ikke kun noget, vi lærer om, men noget, vi skal opnå erfaring med tidligt i livet. Men hvordan? Hvad vil det sige at danne til demokrati, og hvordan giver vi børn og unge mod og lyst til at deltage og tage ansvar for samfundet?

Denne bog er til dig, der underviser på eller leder en skole, er en del af uddannelsessektoren, civilsamfundet eller af andre årsager er nysgerrig på demokratisk dannelse hos børn og unge. Med bogen giver friskolerne, efterskolerne og højskolerne for første gang et samlet billede af, hvordan arbejdet med demokratisk dannelse kan tage sig ud hos de frie skoler. Bogen indeholder en unik samling af teori, fortællinger fra ledere, lærere og elever samt praktiske øvelser, der kan bruges til at styrke ungdommens lyst og mod til at forme deres og demokratiets fremtid.

Bogen kan både bruges i undervisningen og i arbejdet med børn og unge samt som et oplæg til en videre samtale om, hvordan vi som samfund kan styrke den demokratiske dannelse, der finder sted i en skole- og uddannelseskontekst.

efterskolerne

FRISKOLERNE

Højskolerne

Forlaget Højskolerne

9 788787 627290